

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка

Кафедра теорії і методики дошкільної освіти

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

**Виховання гуманного ставлення до навколишнього
світу в дітей старшого дошкільного віку**

Виконала: Шарка І.А.
магістрант спеціальності
012 Дошкільна освіта
ОПП Дошкільна освіта

Допущено до захисту
"23"11_2022_р.

Науковий керівник:
к. п. н., доцент І.Д. Куліш

Завідувач кафедри

_____ І.В. Корякіна

Дата захисту: «17» 12__ 2022_р.

Оцінка _____

Підписи членів ЕК:

_____
_____
_____

Глухів – 2022р.

ЗМІСТ

Вступ	2
Розділ 1. Теоретичні основи виховання гуманності в дітей дошкільного віку.....	11
1.1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з виховання гуманності у дошкільному віці.....	11
1.2. Взаємодія дошкільного закладу з родинами дітей у процесі виховання гуманності.....	27
Розділ 2. Експериментальне вивчення взаємодії дошкільного навчального закладу з родинами дітей 6 - го року життя у процесі виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дошкільників	
2.1. Виявлення рівнів прояву гуманності у дітей 6-го року життя.....	52
2.2. Реалізація педагогічних умов з виховання в дітей 6-го року життя у гуманного ставлення до навколишнього світу	74
2.3. Виявлення ефективності педагогічних умов виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у старших дошкільників.....	89
Висновки.....	86
Список використаних джерел.....	
Додатки.....	

Вступ

Актуальність проблеми виховання гуманності у дітей обумовлюється сучасними динамічними перетвореннями у соціально-економічній сфері держави, змінами в освітніх пріоритетах, гуманізацією і демократизацією навчально-виховного процесу в закладах освіти, посиленням уваги до особистості як активного суб'єкта життєтворчості. Гуманізм як ідея виступає гарантом шанобливого ставлення особистості до культурної спадщини всіх народів, чинником попередження і подолання національних бар'єрів, конфліктів між людьми, досягнення злагоди, виступає як умова реалізації особистісно орієнтованих виховних та навчальних технологій.

Провідним принципом реалізації законодавчих актів, що регулюють становлення і розвиток системи освіти в Україні є гуманізація. Державна національна програма «Освіта (Україна XXI століття)», Національна доктрина розвитку освіти в Україні у XXI столітті, Закон України «Про дошкільну освіту», Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, програма «Я у Світі» проголошують освітнім пріоритетом морально-духовний розвиток особистості. У цьому зв'язку суспільна актуальність дослідження гуманних взаємин обумовлюється існуванням суперечностей між проголошеним дитиноцентризмом освіти і домінуванням традиційної навчально-дисциплінарної моделі, між теоретично визнаною позицією толерантності у міжособистісних взаєминах та практичним поширенням конкурентно-індивідуалістичної спрямованості особистості. Інтерес до процесу становлення гуманних взаємин пояснюється й визнанням дошкільного дитинства періодом фактичного становлення особистості, коли закладаються основи її моральної спрямованості [4].

Гуманізація дошкільної освіти є основною ідеєю, стратегічною метою, що актуалізує тему нашого дослідження. Сучасність висунула нові вимоги до

безперервної освіти. Соціальна компетентність дітей, про яку йдеться в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, передбачає вміння дошкільників диференціювати людей за ознакою віку, статі, спорідненості, прихильності і контактувати з ними на засадах гуманності [4].

Саме в дошкільному віці дитина вперше ознайомлюється із соціальними нормами, які з віком починають регулювати її поведінку. Позитивний соціальний досвід накопичується з роками, співвідноситься з різноманітними взаєминами та виступає основою для адаптації особистості в нових соціальних умовах. Становлення особистості невіддільне від соціуму. З того моменту, коли дитина з'являється на світ, вона нерозривно пов'язана з іншими людьми і поза суспільством не може стати повноцінною особистістю [5]. Гуманістичні ідеї визнають цінність людини, її право на вільний розвиток, реалізацію здібностей. Дошкільний вік є визначним для виникнення етично-виховних установок, оскільки діти відрізняються глибоким сприйманням, емоційною чутливістю, підвищеною пізнавальною активністю, вмінням реалізувати норми моралі у взаєминах з оточуючими. Дошкільники здатні планувати, передбачати, співставляти способи дії зі своїми можливостями і намірами [71].

Проблема гуманних взаємин у соціумі в науковій літературі розглядається переважно в таких аспектах: роль спілкування в особистісному становленні дошкільників (Д.Ельконін, О. Кононко, В. Кузьменко, М. Лісіна, А.Рудько, Є. Суботський); дружба та товаришування в дошкільному віці, їх значення для формування особистості (Н.Крупська, К.Ушинський, В.Залогіна, А.Аржанова, О.Булатова, Т.Маркова, А.Матусік, Л.Пен'євська); особливості становлення у дошкільному віці ціннісного ставлення до однолітка (В.Павленчик, Т.Поніманська, Ю.Приходько, Т.Репіна); вплив соціальних емоцій на взаємодію дітей дошкільного віку (О.Запорожець, В.Котирло, Г.Кошелєва, Я.Неверович, Л.Стрелкова); специфіка прояву гуманних взаємин дошкільників у спільній діяльності (Л.Артемова, В.Котирло, О.Смирнова); статтєва диференціація та міжособистісні взаємини в ранньому онтогенезі (В.Абраменкова, Я.Коломинський, Т.Репіна, Т.Титаренко); роль художньої

літератури у становленні гуманістичної спрямованості (Н.Карпінська, Л.Стрелкова, Н.Химич).

Спілкування є органічною складовою будь-якої продуктивної діяльності (ігрової, трудової, навчальної), оскільки обслуговує кожну з них. Становлення і розвиток особистості людини, її внутрішнього світу, ставлення до нього, до навколишньої дійсності нерозривно пов'язано зі спілкуванням, саме цим і визначається увага дослідників до означеної проблеми. Інтерес до вивчення гуманізації взаємин дошкільників пояснюється існуванням загальної тенденції суспільства до жорсткості, реального прагматизму. Оскільки людські взаємини формуються на фоні спілкування, то гуманізація спілкування прямо пропорційна гуманізації взаємин.

Т.Репіна стверджує, що дошкільники застосовують спілкування не тільки для досягнення мети, а й для розвитку самого процесу ділової взаємодії. За умови позитивних взаємин дорослого і дитини, дитини і дитини процес спілкування для дошкільника та його партнера стає привабливим. Адже саме в цьому віці в процесі взаємодії з навколишнім середовищем інтенсивно формується самосвідомість [64, 29-33].

Особливої уваги в процесі виховання гуманності людини надається спілкуванню як фактору особистісного становлення, що перетворює новонародженого індивіда на повноцінного представника людського роду. Це потребує розвитку в дитини відносно стійких суспільно значущих способів поведінки, основ соціальної та моральної зрілості, здатності до самостійної активності [19].

Дослідники, які розглядають проблему морального виховання дітей дошкільного віку, наголошують на тому, що виховання гуманності може здійснюватися лише в процесі цікавої і значущої для дитини діяльності: продуктивної (Я.Неверович); пізнавальної через твори мистецтва (А.Виноградова, Л.Стрелкова); у процесі спілкування з ровесниками та дорослими (М.Лісіна, Т.Репіна). Значущою, бажаною і посиленою діяльністю дошкільника є гра, де активізуються процеси уваги, уяви, мислення, з легкістю

засвоюються суспільні функції і норми поведінки. З останніх постають моральні взаємини, як складники та умови продуктивної життєдіяльності(Л.Артемова, Р.Іванкова, Т.Поніманська, Р.Стьоркіна, Н.Химич та ін.).

У дослідженнях Л.Артемової, В.Котирло, Т.Маркової, Т.Рєпіної логічно поєднані два аспекти: гра та взаємини. Науковці здебільшого звертали увагу на становлення взаємин дошкільників у контексті розвитку сюжетно-рольових і будівельно-конструкторських ігор. Н.Химич у науковому дослідженні звернулася до театралізованих казок, як засобу формування гуманних взаємин дошкільників [79, 24 – 27].

Уся історія культурного та технічного прогресу людства нерозривно пов'язана з його взаємовідносинами з природою. Поступово ці відносини ускладнювалися по мірі збільшення кількості населення планети, його технічного озброєння, всезростаючого впливу на навколишнє середовище. Життя сучасної дитини важко уявити без новітніх досягнень технічної думки. На жаль, часто комп'ютер замінює дитині справжніх друзів, живе спілкування з природою.

Сучасними дослідженнями доведено, якщо дитина більшу частину часу проводить з неживими предметами (телевізором, комп'ютером) – це негативно впливає не тільки на стан її психіки, а й глибоко відображається на її духовності. Нечутливе ставлення до об'єктів живої природи, що оточують нас, породжує велику ймовірність перенесення в майбутньому такого ставлення і на людські стосунки. Щоб пробудити в дитині чутливість, позитивний емоційний стан, розбудити почуття доброти, необхідно ознайомлювати її з природою, яка є невичерпним джерелом духовного збагачення. Вдивлятися, вслуховуватися, не минати, побачити прекрасне і не лишитися байдужим – от чого дорослі – батьки і педагоги повинні навчити наших дітей. Розвиток почуттів маленької дитини тісно пов'язаний з любов'ю до природи. І треба виховувати її так, щоб милування природою стало для неї життєвою потребою, а відчуття відповідальності за стан природного довкілля, стало життєвою необхідністю.

Адже у спілкуванні зі світом природи і формуються гуманні й моральні якості маленької людини.

Ідея формування в особистості гуманного ставлення до природи має давнє історичне коріння. Вагомий внесок у розвиток її загальних положень зробили А.Дістервег, Я.Коменський, А.Макаренко, Й.Песталоцці, С.Русова, Ж.-Ж.Руссо, Г.Сковорода, В.Сухомлинський, К.Ушинський та ін. Стверджуючи необхідність досягнення гармонії з природою, вони пророче попереджали про небезпеку, що несе в собі нехтування її законами. В екологічному полі педагогіки проблема формування у дошкільників ціннісного ставлення до природи розглядається в різних ракурсах, за допомогою усталених і нових чинників виховного впливу. Філософські та соціально-культурологічні аспекти проблеми взаємодії людини з природою знайшли відображення в наукових доробках В.Вернадського, Ф.Вольвача, Е.Гірусова, С.Глазачева, М.Дробнохода, М.Кисельова, В.Крисаченка, Г.Філіпчука та ін. Психолого-педагогічні підходи до формування взаємин із природним середовищем були предметом наукових досліджень А.Ананьєва, І.Беха, Л.Божович, Л.Виготського, С.Дерябо, О.Запорожця, І.Суравегіної, В.Ясвіна та ін. Історичні аспекти взаємин людини з природою подано в працях І.Костицької, О.Кошолопа, В.Скутіної та ін. Акцентували увагу на взаємозв'язку естетичного, морального та екологічного виховання в різних типах навчальних закладів В.Вербицький, А.Залізняк, О.Козлюк, М.Левчук, Л.Лук'янова, Л.Немець, О.Ожогов, Л.Печко, Г.Пустовіт, та ін. Актуальними в контексті проблеми нашого дослідження є праці, що розкривають проблеми формування в дошкільників гуманних взаємин з однолітками, зокрема Л. Артемова, А. Гончаренко, В. Котирло, В. Павленчик та гуманного ставлення до природи Л.Іщенко, Г.Марочко, В.Маршицької, З.Плохій.

Перші уроки гуманності, людяного ставлення до навколишнього світу, дитина отримує в сім'ї, родині. Якість сімейного, зокрема морального виховання дошкільника, великою мірою залежить від уміння вихователя побудувати педагогічно доцільні стосунки з батьками вихованців, грамотно

дібрати оптимальні форми і методи взаємодії з ними. Вивченню особливостей взаємодії ЗДО і сім'ї у моральному вихованні дошкільників присвяченні дослідження останніх років, а саме Л.Врочинської, А.Залізник, Л. Сухаревої, та інших. Проте залишаються поза увагою форми взаємодії ЗДО з родинами вихованців з питань виховання гуманного ставлення дітей до навколишнього світу. Це визначило правомірність і доцільність розгортання нашого дослідження.

Особлива роль у вихованні гуманності відводиться старшому дошкільному віку, оскільки він є сенситивним для становлення етичних установок та реалізацій їх у взаєминах з однолітками-дошкільниками і дорослими.

З огляду на вищезазначене темою нашого дослідження ми обрали ***«Виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку»***

Об'єкт дослідження: процес виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: педагогічні умови виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження: виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку відбуватиметься ефективно за таких умов:

- організації освітнього середовища в ЗДО на принципі гуманізму;
- організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО і сім'ї на засадах гуманістичної педагогіки;
- упровадження системи роботи, що передбачала б доцільне використання колективних та індивідуальних он-лайн і оф-лайн форм взаємодії ЗДО з родинами вихованців.

Завдання дослідження

1. Проаналізувати стан проблеми виховання гуманного ставлення до навколишнього світу в дітей старшого дошкільного віку в педагогічній теорії та практиці.

2. Визначити критерії, показники й рівні вихованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу.

3. Розробити систему роботи з виховання гуманного ставлення у дітей 6-го року життя до навколишнього світу відповідно до виокремлених педагогічних умов.

4. Розробити практичні рекомендації для педагогів щодо виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у дітей старшого дошкільного віку.

Методи дослідження адекватні меті і завданням: теоретичні: метод аналізу, порівняння та узагальнення наукових джерел з проблеми дослідження допомогли визначити ступінь вивчення та актуальність теми, концептуальні засади дослідження; емпіричні: спостереження, діагностична бесіда, анкетування (батьків, вихователів), метод експерименту (констатувальний, формувальний, контрольний етапи) змодельовав умови обраного для вивчення явища; методом математичної статистики оброблено і перевірено здобуті дані..

База дослідження: дослідно-експериментальна робота здійснювалася на базі закладу дошкільної освіти «Дзвіночок» м. Полтава, Полтавської області.

Наукова новизна дослідження полягає у:

- науковому обґрунтуванні специфіки гуманного ставлення старших дошкільників до навколишнього світу – людей, природи, речей;
- розробці критеріїв оцінювання ступеню гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу;
- розробці моделі взаємодії з родинами дошкільників з виховання гуманного ставлення у дітей 6-го року життя до навколишнього світу.

Практичне значення здобутих результатів полягає у гуманізації стосунків дошкільників з навколишнім, розробці ефективних форм і методів роботи з родинами, які впливають на виховання у дошкільників гуманного ставлення до людей, речей, природи методичних рекомендацій для батьків і педагогів. Матеріали дослідження можуть бути використані педагогами різних типів дошкільних навчальних закладів, викладачами і студентами вищих педагогічних навчальних закладів. Результати наукового дослідження можуть мати широке застосування у дошкільних навчальних закладах, у підготовці та перепідготовці педагогічних кадрів для цих закладів.

Розділ 1. Теоретичні основи виховання гуманності у дітей дошкільного віку

1.1. Аналіз психолого-педагогічних досліджень з виховання гуманності у дошкільному віці

Проблема гуманізації суспільства як важливого аспекту морального виховання з різною гостротою виникала протягом усього періоду розвитку людства. Гуманізм, гуманне ставлення до людини були і лишаються предметом вивчення філософії, літератури, історії, естетики, психології, педагогіки. Розмежування змістового наповнення таких близьких понять, як гуманізм і гуманність, що часто стоять поряд, дозволило, конкретизувати досліджуваний аспект проблеми. У нашому дослідженні гуманізм розглядається як концепція світогляду, методологічна основа навчально-виховної роботи з дітьми, форма суспільної думки, суспільної свідомості. Тому гуманність має спільні ознаки з гуманізмом, та виступає якістю особистості.

У Державній національній програмі «Освіта». Україна ХХІ століття зазначається, що принцип гуманізації освіти виступає відображенням гуманістичних тенденцій у розвитку сучасного суспільства. Полягає цей принцип у рішучому повороті освітнього закладу до особистості дитини, навіть такої, яка не виявила себе нічим позитивним, у забезпеченні максимально сприятливих умов для виявлення та розвитку її здібностей на основі поваги і довіри до неї, прийняття її особистісних цілей і запитів [22, 26].

Сучасний російсько-український словник за редакцією Д. Ганич тлумачить гуманність (від лат. «людяний») як обумовлену моральними нормами і цінностями, систему установок особистості на соціальні об'єкти (людину, групи, живі істоти), яка представлена у свідомості переживаннями співчутливості і співрадість та реалізується у спілкуванні, діяльності, актах спільної дії, допомоги [17, 28].

Т.Поніманська визначає гуманність як увагу до людей, прагнення добрих стосунків з ними, готовність надавати допомогу, виявляти співчуття, співпереживання [57].

Аналізуючи зміст моральних норм, І.Бех дійшов висновку, що «гуманність» це соціальна установка, що включає пізнавальний, емоційний і поведінковий компонент, застосовується при аналізі широкого кола проблем, пов'язаних із засвоєнням моральних норм. Вона вилучає протиставлення альтруїзм – егоїзм, яке передбачає або принизливу жертвовність, або корисне самолюбство. У своїй розвинутій формі гуманність суб'єкта виявляється у групах високого розвитку, де вона є засобом існування міжособистісних відносин, при яких кожен член колективу ставиться до іншого, виходячи із цілей та завдань спільної діяльності. Формування гуманності в онтогенезі пов'язано з розвитком самосвідомості людини, виокремлення себе із соціального оточення.

Велике значення у становленні гуманності дитини належить спільній діяльності, реальній співпраці дитини спочатку з дорослими, а потім з однолітками. Спільна діяльність складає емоційні переживання, а саме: позицію в грі і спілкуванні, формує в дитини гуманне ставлення до інших. Вивчення закономірностей становлення і розвитку гуманності як характеристики особистості, а також механізмів їх функціонування є важливим завданням виховання людини, формування загальнорозвиненої особистості. Найпершою і визначальною ознакою гуманності, на думку Л.Проколієнко, є доброзичливість особистості у ставленні до навколишньої дійсності і, в першу чергу, до людей [17, 60].

Гуманістичний напрям педагогічної думки зародився ще в античному періоді, а саме поняття «гуманізм» започаткував у XI столітті до нашої ери відомий римлянин Цицерон. Однією з характерних рис епохи Відродження (XIV – XVI ст) є становлення та розвиток гуманістичного світогляду. Філософів цікавили і турбували питання змісту освіти, принципів її побудови, методів навчання, а також виховання у підростаючого покоління

ідеалу вихованості, ідеалу нової людини. Звідси і походження терміну «гуманізм», що бере початок від латинського «humanus», що означає «людський».

У подальшому гуманізм проявився в обґрунтуванні моральних обов'язків людини в широкому ставленні особистості до доброчинності. Гуманний світогляд будується навколо одного центра – людини. Саме про це вперше заявив гуманіст Франческо Петрарка.

Ідеї гуманізму, які панували в Європі, поширилися на Україну і підштовхнули освічені та прогресивні верстви населення держави до культурно-просвітницької діяльності. У XVII столітті центром розвитку та поширення гуманізму в освіті і культурі стає Києво-Могилянська колегія, яка концентрує у собі найкращі надбання [73, 66].

У сучасній психолого-педагогічній літературі питанням гуманізації освіти присвячені дослідження Г.Балла, І.Беха, В.Білоусової, С.Гончаренка, В.Доній, О.Кононко, В.Котирло, Ю.Мальованого, С.Пальчевського та інших. Їхні результати доводять, що особистість визначає для себе найвищі цінності і вибудовує їх в ієрархічному просторі власного життя. Сама активність є свідомим здійсненням соціальнозначущих вчинків і прийняття за них відповідальності. Такі вільні вчинки є одиницею аналізу особистості. Та щоб вчинки узгоджувалися не лише з особливостями власного простору, а й з навколишнім світом, людина мусить оволодівати надбаннями людської культури. Особистісний розвиток не запрограмований, він є явищем соціальним. Тому виховний результат залежить від того, як і який педагогічний хист проявить вихователь, які педагогічні умови будуть створені, які процеси відбуватимуться у становленні міжособистісних взаємин: руйнівні чи утворюючі.

О.Леонтьєв цілком справедливо зазначав, що дошкільне дитинство є початком фактичного становлення особистості, розвитку активності як чинника світопізнання, засвоєння морального досвіду поколінь,

видів і способів практичної діяльності. На думку В.Павленчик, саме завдяки питомим віковим особливостям цього вікового періоду емоційній чутливості дітей, допитливості, здатності до наслідування, вразливості й створюються сприятливі умови для формування особистості як суб'єкта моральних стосунків. Це означає, що маємо прищеплювати дошкільнятам культуру людських взаємин, навчити їх взаємної поваги у спілкуванні та спільній діяльності, виробляти вміння дотримуватися просторових норм співжиття, керуватися соціально значущими вартостями [54,3-5].

Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності в соціальній ситуації розвитку. Л.Виготський розглядав цей розвиток як своєрідну, специфічну для дошкільного віку, виняткову, єдину і неповторну взаємодію з навколишньою дійсністю, насамперед соціальною. Складовими цього процесу виступають вплив середовища та ставлення дитини до нього, і саме в розумінні значущості кожної складової вбачаємо принципову відмінність новітньої концепції виховання, яку називають особистісно зорієнтованою [16, 62-67]. У зв'язку із цим стає очевидно, що формування особистості дитини поза світом людей, оточуючих її речей й природи неможливе, адже навколишній світ є одним із невичерпних джерел моральних, духовних і матеріальних цінностей особистості.

Природа – це невичерпне джерело, з якого діти можуть черпати об'єкти для спостереження, матеріал для ігор, занять. Дослідники проблеми формування емоційно-ціннісного ставлення дітей до природи (В.Маршицька, З.Плохій, М.Роганова та ін.) наголошують на тому, що ставлення до природи – це своєрідна проекція тих ціннісних підходів, що виробляються людством у процесі культурного розвитку. Емоційна чутливість дитини та природне прагнення до пізнання природи є сенситивним для виховання у неї гуманного ставлення до об'єктів і явищ природи, без чого неможливе суб'єктивне ціннісне ставлення до навколишнього. Так, дослідження З.Плохій засвідчило, що об'єкти та явища природи завдяки своїй виразності й динаміці

привертають увагу дітей дошкільного віку й викликають зацікавленість, що сприяє розвитку емоційно-чуттєвої сфери, яка є «обов'язковою умовою усвідомлення пізнавальної інформації, виховання гуманного ставлення до природи як до естетично-моральної, пізнавальної цінності. Уявлення про природу як про духовну цінність дає змогу особистості відчутти єдність людини і природи на психологічному, особистісному рівні. Водночас духовна взаємодія з природою має великий вплив на розвиток особистості, а також її мотиваційну сферу у ставленні до природного довкілля» [60, 9].

Українська дослідниця проблеми виховання емоційно-ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку В.Маршицька зазначає, що цей процес є складним і він пов'язаний із формуванням низки структурних компонентів особистості, зокрема таких як: 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2) емоційної готовності особистості до усвідомлення цінностей природи; 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4) особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи [50].

В.Маршицька, взявши за основу вищеописані параметри ставлення до природи, виділила такі його типи: позитивно-активне, позитивно-пасивне, нейтральне і негативне емоційно-ціннісне ставлення. Експериментальна робота цього науковця довела, що в більшості дітей дошкільного віку переважає другий і третій тип ставлення до природи (близько 40% і близько 25% обстежених відповідно) [50].

Загальне і найбільш повне уявлення про новий аспект виховання гуманного ставлення до об'єктів природи дають праці сучасних дослідників: О.Захлебного, І.Зверєва, І.Матрусова, І.Суравегіної. Ураховуючи теоретичні основи сучасної комплексної екології, автори розкривають суть екологічної культури, роль і місце дошкільного закладу в екологічному вихованні дітей.

Питання формування у дітей дошкільного віку гуманного ставлення до природи розглядалися в дослідженнях В.Грецевої,

Н.Кондратьєвої, І. Хайдурової та ін. У цих працях формування ціннісного ставлення до природи трактується як, турботливе, гуманне, позитивне. У дослідженнях С.Ніколаєвої зазначається, що в основу екологічного виховання мають бути покладені систематизовані знання про закономірні явища життя рослин і тварин, правила взаємодії з об'єктами природи, побудовані на засадах гуманно-ціннісного ставлення до них [67].

Здатність дошкільників засвоювати систематизовані знання про природу і бережно ставитися до неї підтверджено в дослідженнях Л.Ігнаткіної, Н.Кондратьєвої, С.Ніколаєвої, Є.Терентьєвої, В.Фокіної, І.Хайдурової та ін.

Так, В.Фокіна стверджує, що важливою умовою успішної реалізації екологічного виховання є створення середовища, у якому дорослі демонструють дітям правильне ставлення до природи і залучають їх до посиленої природоохоронної діяльності. Формуючи гуманне ставлення до природи, слід виходити з положення: головне, щоб дитина зрозуміла, що людина і природа взаємопов'язані між собою, тому турбота про природу є турботою про людину і її майбутнє [115].

Сучасне виховання не вибудовує попередніх рамок для дитини, а сприяє розвитку кожної окремої особистості, координуючи параметри очікування і вимог. Культура особистості передбачає визнання самоцінності і самобутності людини, як вершини еволюції. Така позиція, як слушно зазначає Б.Бітінас, забезпечує гуманістичне начало життєдіяльності дитини і породжує відчуття психологічної захищеності [48]. Особистісно зорієнтований підхід не скасовує значення і роль знань у навчанні, але суттєво змінює їх: вони розглядаються не як мета, а як засіб досягнення мети .

Закономірно, що сучасна модель людської взаємодії ґрунтується на новій філософії виховання, яка відповідає на питання про цілі виховання, про те, якою має бути особистість, яке її ставлення не тільки до світу, а й до інших людей, до самого себе. І. Тадеєва, вивчаючи проблему гуманізації суспільства, дійшла висновку, що гуманізація – це явище різнобічне. З одного

боку – це звільнення свідомості членів суспільства від тоталітарного, авторитарного мислення, від реальних та вигаданих заборон, а з іншого – усвідомлення і ствердження гуманістичних цінностей, мотивів у культурі поведінки та свідомості [75].

На думку багатьох педагогів і психологів, серед яких І.Бех, Л.Божович, С.Дерябо, О.Запорожець, О.Козлюк, Г.Марчук, І.Суравегіна, В.Ясвін гуманізація освіти вимагає переосмислення таких понять як розвиток, навчання та виховання.

Так, академік О.Запорожець застерігає від форсованого, занадто раннього навчання, яке може порушити хід гармонійного розвитку людської особистості, зашкодити формуванню складних психічних процесів і якостей. Саме тому у збагаченні змісту та інтенсифікації процесу навчання варто враховувати вікові психофізіологічні особливості дітей та те специфічне значення, яке має цей період дитинства для становлення особистості. Саме конкретні процеси і якості мають формуватися у той відрізок віку, який найбільш сприятливий для цього [32].

Дослідження Л.Виготського, О.Запорожця, Г.Костюка, Л.Венгера довели, що система психічних якостей особистості вибудовується поетапно і в чіткій ієрархічній системі. Тому вітчизняні психологи, заперечуючи концепцію «штучної акселерації», пропагують підхід максимального збагачення дитячого розвитку на основі знань про його особливості на кожному етапі дошкільного дитинства. Ця концепція дістала назву ампліфікації, де сама теорія і термін належать О.Запорожцю [48].

У цьому контексті правомірно говорити про гуманізацію освіти та виховання. Коло інтересів педагога окреслюється не стільки планами, перспективами, орієнтацією на майбутнє, скільки забезпеченням повноцінного, змістовного, щоденного життя у вимірі поетапного дитинства; урахуванням соціального, культурного, психофізіологічного контексту. Такі дослідники, як С.Гончаренко, В.Доній, О.Кононко стверджують, що важливо організувати взаємодію, яка мала б максимальний виховний потенціал, залучила б

вихованців до культури, національних та загальнолюдських цінностей. Учені слушно зауважують, що неможливо забезпечити особистісні основи людської життєдіяльності, не виховуючи гуманність [65].

Важливі дослідження, присвячені проблемі гуманізації дошкільної освіти, провела Т.Поніманська. На її думку, щоб поняття «гуманістичне виховання» набуло характерного відтінку і дало бажані результати, в першу чергу, педагоги мають домагатися змін педагогічного мислення та психології власної діяльності. Сутність гуманізації виховання полягає в олюдненні виховання, що означає захищеність людини, визнання кожним своєї унікальності і неповторності [58, 8-9].

Так як виховання здійснюється людьми, серед людей, то, як паралель, постає завдання гуманізації взаємовідносин. Змістову сторону гуманних взаємин становлять визнання інтересів та потреб іншої людини, постійне спрямування уваги на людину, співчуття та співпереживання, своєчасна та безкорислива допомога, милосердя й доброта. Ідеї, які є основоположними в організації педагогічного процесу, впливають з того, що сам процес є двостороннім, а це означає, що в ньому наявне спілкування. Тому правомірним є наш інтерес до гуманізації взаємин у спілкуванні.

Термін «відносини» широко використовується у педагогіці, коли йдеться про зв'язки особистості і суспільства, взаємодію вихованців і вихователів. Отже, категорію «відносини» розглядаємо як чинник цілісності особистості. Психологічний аналіз взаємовідносин характеризується як процес взаємодії вихователя з вихованцями. Між ними, як учасниками єдиного процесу встановлюються конкретні взаємовідносини. Взаємини впливають на розгортання та розвиток взаємодії. Спілкування, як зазначає В.М'ясищев, виступає результатом взаємин [48]. Визначена і суть взаємин, що становить внутрішню особистісну основу взаємодії, а взаємодія, в свою чергу, є наслідком і вираженням взаємин. Спілкування може виступати одним з проявів взаємодії або самостійною діяльністю. Виходячи з вищезазначеного,

В.М'ясищев зробив висновок, що відносини є чинником цілісного становлення особистості.

Цілком справедливими, на наш погляд, є твердження М.Лісіної про те, що у відносинах втілюються емоційно-чуттєві та настановчо-вольові функції психічної діяльності людини. Психічні переживання супроводжують будь-який акт пізнавальної діяльності, надаючи йому емоційного забарвлення. Зазначимо, що важливим є встановлення М.Лісіної залежності сприйняття від ставлення, від чого залежить ефективність першого. У складній структурі індивідуальних зв'язків особистості з дійсністю провідним компонентом будь-якого ставлення виступають потреби: в емоційному контакті, у спілкуванні, у проникненні до головного світу іншої людини, у повазі й самоповазі, співпереживанні тощо (за Я.Коломинським). Брак такої активності або одного з її компонентів негативно відбивається на подальшому розвитку гуманних якостей особистості. Потреба людини в людині лежить в основі гуманного змісту діяльності людей і стає тією дієвою силою, яка залучає кожного до системи суспільних відносин.

У наукових дослідженнях О.Бодальова структура відносин презентується такими компонентами: когнітивним, емоційно-мотиваційним, регулятивним та діяльно-практичним [9, 10-11]. Під впливом соціальних настанов психологічні відносини в процесах взаємодії людей перетворюються на соціально-психологічні. Насамперед, це взаємини людини з людиною, суть яких полягає в тому, що вони є взаємовідносинами, тобто результатом взаємних зусиль партнерів по спільній діяльності та спілкуванню. Вони виступають не лише як ставлення суб'єкта людини до іншої людини як об'єкта-суб'єкта, а й як взаємовідносини двох суб'єктів. Нова якість соціально-психологічних відносин полягає в тому, що вони завжди є продуктом взаємодії, взаємоспрямування, взаємовпливу, взаємовираження.

Досліджуючи процес розвитку міжособистісних взаємин в групі дошкільників, Т.Репіна відзначає, що це «взаємо» інтегрується в групові ефекти співробітництва. Кожний з учасників взаємодії робить свій внесок у групові

ефекти взаємовідносин. Проте груповий ефект не сума внесків, а «щось третє», перетворене з особистих ставлень, знак яких змінюється залежно від змісту взаємодії [64]. Джерелом різноманітних проявів (гуманних чи антигуманних) є міжособистісні стосунки.

На думку Я.Коломинського, не всі відносини людини з людиною можуть розглядатися як взаємовідносини, бо останні – специфічний вид відносин, вони є обов'язково міжособистісні, в них постійно зберігається дійсна можливість взаємності [34].

У психолого-педагогічній літературі існуючі взаємовідносини класифіковані у структуру, яка складається із трьох груп. Так, О.Кононко до першої групи відносить взаємини залежності або ділові. Проявляються вони у різних формах товариського співробітництва, яке спрямовано на досягнення спільної мети. За таких умов наявний керівник та підлеглий, розподіл функцій та контролювання їх виконання, узгодженість дій та їх підпорядкування єдиній меті.

До другої групи відносяться особистісні взаємини. Вони полягають у тому, що людина, виконуючи якусь окрему функцію чи підпорядковуючи власну дію загальній меті, не втрачає своє особистісне начало і, вибудовуючи спільні дії з іншими людьми, вибірково до них ставиться. Таке ж ставлення вона фіксує і до себе з боку кожного з учасників взаємодії, що є основою особистісних взаємин, важливим фактором емоційного клімату групи та показником емоційного благополуччя її членів. Доросла людина (як і дитина) займає певне місце у системі особистісних взаємин [36,с. 76].

Третя група взаємин – гуманістичні, які знаходяться і в попередніх двох групах, проте мають право на виділення. Вони характеризуються проявом доброзичливості партнерів один до одного, як основи та джерела виникнення таких взаємин. Поєднується цей прояв із турботою, увагою, інтересом до всіх оточуючих людей, з якими особистість вступає у тісний контакт або перебуває поряд. Такі прояви концентрують у собі особистий підхід до людини, що є пріоритетом останнього десятиліття

розвитку педагогіки та психології. Становлення таких взаємин дітей передбачає формування особистості, яка творитиме гуманне суспільство. Вважаємо, що нема штучності у тому, що такі взаємини виділені в окрему групу, навіть при урахуванні тієї обставини, що вони пронизують та є складовою частиною попередніх двох груп [36,82].

Таким чином, перший вид взаємин можна назвати прагматичним, або вимушеним. Він більшою мірою властивий дорослим членам суспільства, хоча присутній і в дошкільному віці. Другий вид – особистісний, або вибірковий, найбільш характерний для дітей. Третій вид – вищий. Його сутність полягає у позитивному спілкуванні з усіма, вибудовується на засадах взаємоповаги до себе та поваги до будь-якої особи.

І.Бех у своїх книгах [5,6] вказує на ряд особливостей формування структури психологічних ставлень, однією з яких вважає включення до їх структури таких переконань, основою яких є система вимог у поєднанні зі знанням дійсності. Переконання дають людині розуміння свого місця у соціальній структурі та усвідомлення суспільних відносин. Взаємодія з людьми, явищами обумовлена переконанням людини про гуманне та антигуманне, що називається ціннісними орієнтаціями особистості.

Семантика терміну «взаємини» означає взаємні стосунки між ким-небудь. Тож, при широкій варіативності самого терміну далі у тексті будемо застосовувати термін «взаємини», наповнюючи його змістом, що передбачає і виражає важливу форму ставлення однієї особистості до іншої, що вступила в контакт з нею. Узагальнюючи наукові характеристики, будемо розглядати поняття гуманних взаємин, виходячи з таких позицій: гуманні взаємини, в широкому розумінні, – це особлива якість особистості, яка характеризується постійним виявленням свідомої доброзичливості, милосердя, нетерпимості до жорстокості, байдужості. У більш вузькому розумінні – це вміння бути співчутливим, творити добро.

Розробивши й обґрунтувавши теоретичні положення щодо ставлень, В.М'ясищев установив незаперечну залежність сприйняття від ставлення (позитивного чи негативного), процес взаємодії від взаємовідносин. Характеризуючи особистість як ансамбль відносин, автор ототожнює особистість і відносини, зауважуючи, що вони виступають як дві взаємовпливаючі системи. У працях В.М'ясищева містяться основоположні ідеї, що є методологічними принципами теорії психології відносин [47]. Концепція відносин особистості взята нами як орієнтир при дослідженні гуманних взаємин. Проаналізована структура відносин дає підставу стверджувати про єдність зовнішньої і внутрішньої зумовленості розвитку особистості. Ставлення до особистості виникає при якісно-кількісних контактах у формі спілкування як фактора перетворення новонародженого індивіда на повноцінного представника людського роду, на соціальну істоту. Особливої ваги серед факторів впливу на ставлення людини до навколишньої дійсності вчені надають ставленню її до самої себе і зазначають зміст його наступним чином: повага до своїх людських можливостей, усвідомлення себе рівною серед інших, відчуття власної гідності, самоповага, самокритичність, почуття відповідальності за власну поведінку перед собою, емоційна чутливість до суспільної думки про себе. Тому логічно при розгляді поняття «гуманні взаємини», виходити з такої категорії суттєвої характеристики людини, як ставлення до себе [43]. Унаслідок оцінювання у свідомості людини утворюється оціночне судження, яке на практиці підтверджується соціальним досвідом, набуває спонукального характеру ціннісної істини і трансформується у взаємовідносини.

В. Нечаєва до структури психологічних відносин відносить оціночні відносини, відправною точкою яких є наявність еталонів оцінювальних властивостей, що впливають на винесення рішень про явища. Загальновідомо, що особистістю людина стає лише серед інших людей. Пізнання якостей іншої людини дозволяє особистості виробити і оформити власну оцінку [51].

Л.Божович [10] стверджує, що самооцінка виступає необхідним компонентом розвитку самосвідомості. Важливим джерелом формування самооцінки є оцінка оточуючими вчинків дитини. Щоб у дитини виробилася самоорієнтація, то оцінка має бути пов'язана з результатом діяльності чи його етапом. Такий педагогічний прийом покликаний виробити вміння дитини розбиратися у своїх можливостях, намірах, способах їх здійснення.

Емоційні враження залишають помітний слід у пам'яті і створюють поле взаємодії з однолітками. Перспектива морального зростання вибудовується на основі вікового удосконалення особистості, самоорганізації та саморегуляції.

У вітчизняній науці розроблялася проблема гуманістичного виховання дітей та становлення гуманних взаємин, де ефективним засобом виступають зразки української народної творчості, у змісті яких потенційно закладено емоційно-педагогічні виховні стимули. Науково обґрунтований шлях становлення гуманної взаємодії пролягає через уявлення і знання дитини про гуманне і антигуманне та емоційне привласнення тих уявлень. Дослідники покладаються на силу художнього слова та гри, які здатні трансформуватися до образу поведінки.

Концепція нашого дослідження базується на такій системі поглядів:

- гуманне ставлення – це виняткова якість особистості, яка характеризується постійним виявленням свідомої доброзичливості, поваги до людських можливостей, милосердя; проявами нетерпимості до жорстокості і байдужості; усвідомленням себе рівною серед інших; емоційною чутливістю до суспільної думки. У вузькому розумінні, цей феномен полягає у вмінні брати до уваги людину як неповторну особистість, індивідуальну унікальність[35, 8-9];

- соціальна сутність людини проявляється у її діяльності, відносинах, які вибудовуються на основі ставлень до себе, до оточуючих людей

і фіксування таких же ставлень з їхнього боку. Особистість, вступаючи у відносини з об'єктами, вдається до взаємодії. Психологічний аналіз цих процесів характеризується як двосторонній процес. Спілкування виступає результатом взаємин, які складаються між індивідами. Суть взаємин становить внутрішню особистісну основу взаємодії, а взаємодія, в свою чергу, є наслідком і вираженням взаємин. Отже, категорія відносин може розглядатися як чинник цілісного розвитку особистості, що виражається у єдності зовнішньої і внутрішньої зумовленості [48].

Дошкільний вік – етап первісного становлення особистості, де інтенсивно розвиваються моральні дії, пов'язані з її переходом до «кооперативних видів діяльності». Така діяльність вимагає від дитини підпорядкування власних бажань і потреб нормам поведінки, прийнятих у групі однолітків. Так, у наукових дослідженнях Л.Врочинської, А.Залізняка, О.Козлюк, В.Павленчик зазначається, що сучасність надає виняткового значення духовно-практичному, моральному характеру відносин, бо саме вони є виразниками усієї сукупності суспільних відносин. Моральними вони стають тоді, коли сприяють досягненню суспільного чи особистісного блага, утверджуючи добро, коли в них реалізуються норми гуманістичної моралі. Забезпечити формування різнобічно розвиненої особистості, яка була б зорієнтована на гуманістичні цінності, здатна гуманізована система відносин, яка створює умови для самоактуалізації та творчого саморозвитку особистості [47, 3-4].

Як слушно зазначає В.Павленчик, передумовою виникнення та розвитку гуманних взаємин дитини з навколишнім виступає її спілкування з дорослими, яке в генезисі взаємин є основоутворюючим. Регулятором поведінки, суджень, прояву взаємин дітей у колективі є оцінка їх дорослим. Це ставлення до вчинків, дій, намірів, можливостей набуває статусу еталону, за яким діти оцінюють поведінку свою та однолітка). Вона виникає під впливом видозмінюючого спілкування, що вказує на її соціальний характер [54].

Вагомий внесок у дослідження емоційної сфери дошкільників зробила М.Лісіна. Вона стверджувала, що яскраві та сильні емоції теж виступають передумовою виникнення і розвитку гуманних взаємин з оточуючими і зумовлюють поведінку дитини. Емоції формуються у процесі відносин з довкіллям, перетворюючись у регулятор поведінки. У подальшому при багаторазовій повторюваності набувають статусу потреб: потреба вражень, потреба у визнанні чи підтримці [44, 61].

Безперечним є той факт, що дошкільний вік – сенситивний для формування основ взаємодії з оточуючими людьми. Дослідження Р.Буре, Я.Неверович, В.Нечаєвої, Т.Титаренко засвідчують, що сенситивним періодом для формування гуманної поведінки є саме старший дошкільний вік. Українська дослідниця Л.Врочинська розглядає гуманну поведінку як вияв вихованості дитини у таких проявах: уявлення і знання про гуманність, гуманні почуття, гуманні вчинки та взаємини. На її думку, однією з головних умов забезпечення ефективності процесу виховання гуманної поведінки дітей старшого дошкільного віку є взаємопроникнення сімейного і суспільного виховання. Тому, для побудови взаємин на засадах гуманності дитина має не тільки пізнати правила і норми поведінки, які були вироблені людством і якими користуються у суспільстві, але й «присвоїти» їх, зробити своїми [13].

На думку А.Богущ, А.Залізник, О. Усової міжособистісні взаємини гармонійно вибудовуються на фоні спілкування дитини з однолітками та дорослими і сприяють диференціюванню, формуванню ділових та особистісних стосунків. У результаті багаторазових контактів дошкільник усвідомлює своє «Я» і роздивляється чуже «Я», вивчає його особливості та орієнтири, адаптуючи до свого або відкидаючи зовсім. Становлення основ взаємодії, які набувають характеру гуманних взаємин, можливі виключно за умови спільності інтересів та вміння діяти в інтересах інших. Набуття дитиною соціального досвіду відбувається при зіткненні позицій. Спільна діяльність стимулює тривалий процес пошуку форм взаємодії, розгляду й усвідомлення

позицій партнера і, як результат, прийняття чи неприйняття його позицій [8,15,32,65].

Як складову морального виховання гуманну поведінку розглядають Л.Божович, О.Запорожець, О.Кононко; нормативність як характеристика гуманної поведінки дошкільника розглядається в дослідженнях В.Абраменкової, Л.Артемової, Л.Божович, С.Якобсон. Так, Л.Артемова, досліджуючи вплив спілкування на моральне виховання дошкільників, стверджує що досвід, накопичений дитиною, призводить до виникнення потреби у його реалізації у тих видах діяльності, що є провідними для кожного вікового періоду. За будь-яких умов, у будь-якому виді діяльності, так чи інакше, на поверхню виходять взаємини між людьми. Вони не вибудовуються дошкільником з нуля, а є процесом засвоєння суспільного досвіду, правил та норм побудови взаємин між людьми. З нульової позиції розвиваються лише стратегії побудови взаємин кожної конкретної особистості, що обумовлюється рівнем засвоєння моральних норм на зразок розвитку мовлення, як індивідуального рівня засвоєння мови [14].

Діти дошкільного віку здатні ініціювати та підтримувати гармонійні взаємини з оточуючими. Це відбувається за наявності позитивного досвіду спілкування з конкретними партнерами, що фіксується у пам'яті. Коли досвід спілкування має ознаку негативізму, прикрощів, образи, злості, то дошкільник уникає подальших контактів. В обох випадках ініціатива побудови та підтримання взаємин чи її відсутність підкріплюється попереднім досвідом дитини. Вибір партнера по спілкуванню залежить від ставлення до нього дорослого, оскільки останній виступає незаперечним авторитетом, носієм норм, правил, соціального досвіду [13].

Таким чином, взаємини дошкільників із світом природи, людей і речей знаходять своє відображення у проявах гуманної поведінки.

Одним з перших спеціальних досліджень щодо виховання гуманної поведінки дітей дошкільного віку є робота Н.Цуканової, в якій визначено педагогічні умови формування досвіду і звичок гуманної поведінки

старших дошкільників. Головною з них, на її думку, є організація навчально-виховного процесу, який бере до уваги унікальність дошкільного віку, індивідуальні особливості, своєрідність кожної дитини.

Продовжуючи дослідження особливостей гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу Т.Поніманська [58] слушно зазначила, що формуванню досвіду гуманної поведінки сприяють:

- створення сприятливого психологічного клімату в сім'ї та дошкільному навчальному закладі, постійне підтримання позитивного характеру взаємин партнерів різного віку і статевої належності;

- розвиток потреби дошкільників у контактах морально-ціннісного спрямування;

- переведення старшими дошкільниками норм і правил гуманної поведінки з уявного в реальний план шляхом їх осмислення та корекції на основі завбачення ними ймовірних результатів.

Таким чином, поєднуючи моральний, духовний і соціальний компоненти виховного процесу, вихователі мають спрямовувати його на всебічний розвиток особистості, який реалізується у гармонії із зовнішнім світом та із самим собою. У процесі прилучення до цього світу дитина набуває навичок свідомої поведінки, свідоме ставлення до себе самої як особистості, рівноправної з іншими, формується інтерес до тих, хто її оточує, до спілкування з ними, готовність сприймати їхній соціальний досвід, а також співпереживання, співчуття, бажання робити добро, гуманно ставитися до природи і речей рукотворного світу людини.

1.2. Взаємодія дошкільного закладу з родинами дітей у процесі виховання гуманності

Успіх взаємодії сім'ї та дошкільного навчального закладу, її позитивний вплив на моральне виховання дитини значною мірою

залежить від взаємин, які складаються між педагогами і батьками. Важливість ефективної взаємодії суспільного та сімейного виховання обґрунтовано у працях Л.Артемової, А.Богущ, Р.Буре, Л.Врочинської, А.Залізник, О.Запорожця, О.Козлюк, О.Кононко, В.Котирло, О.Усової. Вони наголошують, що родина і дошкільний навчальний заклад, виконуючи специфічні виховні функції, не можуть замінити один одного і мають взаємодіяти задля повноцінного розвитку дитини-дошкільника. Психолого – педагогічні дослідження Т.Алексеєнко, В. Безлюдної, Л.Божович, В.Постового доводять, що у дошкільному навчальному закладі повинні бути створені умови для спільної роботи сім'ї і педагогічного колективу у формуванні гуманної поведінки, моральних якостей особистості дитини, зокрема гуманності.

Керування своєю поведінкою і способами спілкування, здатність вибору адекватної альтернативи поведінки, орієнтації у нових обставинах, відчуття свого місця в товаристві інших людей є також сферою соціального розвитку дитини. Науковці (І.Бех, Л.Божович, О.Кононко) вивчаючи механізми соціального розвитку дитини, визначають її головні компоненти, а саме: когнітивний компонент (здатність до пізнання людей, їх поведінки, взаємин), емоційно-мотиваційний компонент (інтерес і бажання брати участь у їх житті) та поведінковий (навички взаємодії у різних ситуаціях спільної діяльності).[36,18] Моральною характеристикою цих складових є гуманність, яка у дошкільному віці виступає як емоційний чинник, тобто почуття співпереживання, співчуття, що визначають вміння діяти не лише на основі розуміння іншого і володіння комунікативними навичками й уміннями, а і на основі гуманного ставлення до людей. Звертаючи увагу педагогів на факти порушення дітьми правил поведінки, психолог О.Запорожець зауважував, що у дошкільному віці це викликано не їх незнанням чи небажанням виконувати, а тим, що діти ще не орієнтуються на іншу людину, не звертають уваги на її стан, не враховують інтереси та потреби іншого [36,107].

Дослідження О.Козлюк, Г.Марочко, Т.Поніманської, довели, що формування соціального досвіду дитини в процесі цілеспрямованого

виховання набуває гуманного спрямування, збагачує його, сприяє вихованню початків духовності особистості. Особливістю гуманістичної спрямованості особистості є те, що вона не обмежується певними формами освітньо-виховної роботи, місцем у режимі дня, тривалістю у часі.

Так, досліджуючи особливості формування у дітей старшого дошкільного віку гуманного ставлення до природи, Г.Марочко прийшла до висновку, що дитина здобуває соціальний досвід постійно, спілкуючись з природою, однолітками або дорослими, вихователь має насичувати цей досвід гуманним змістом. Уся атмосфера дошкільного закладу, поведінка дорослих, спілкування, спільна діяльність дітей – має сприяти збагаченню досвіду гуманної поведінки дошкільнят. Таким чином, інтегруючи моральний, духовний, соціальний компоненти, процес виховання спрямовується на цілісний розвиток особистості, який реалізується в гармонії із зовнішнім світом і з самим собою.[45]

Із цією точкою зору погоджується О.Козлюк, яка слушно зауважує, що для успішної соціалізації особистості дошкільника важливо будувати виховний процес як організацію життєдіяльності дитини. Створення виховного розвивального середовища, у якому вона могла б активно діяти, пізнавати світ, спілкуватися з дорослими й однолітками.[58] Інакше кажучи, ставити дитину в позицію суб'єкта діяльності. І тут виникає небезпека формального підходу. Адже означена позиція вимагає від дитини дошкільного віку здатності приймати рішення, здійснювати усвідомлені вчинки і нести за них відповідальність. Формуванню суб'єктної позиції дитини сприяє аксіологізація всього життя дитини в групі з метою формування ціннісного ставлення до навколишнього. Включаючи у «суб'єктний простір» ставлення до навколишнього різноманітні об'єкти і викликаючи почуття непрагматичної причетності до них, педагог сприяє розширенню гуманістичного компоненту індивідуального ціннісного простору дитини. Що для мене» важливо, а що - не настільки? Чому потрібно чинити так, а не інакше? Як зробити так, щоб у

результаті усім було корисно і приємно? Чим можна порадувати близьких? Такі питання повинні турбувати дитину і спонукати до їх вирішення.

Автори Базового компонента дошкільної освіти в Україні відзначають, що саме у сфері життєдіяльності «Люди» визначено завдання з формування соціальної компетентності дошкільників, а саме: удосконалення навичок соціальної поведінки, свідомого ставлення до себе як рівної з іншими людьми особистості, формування інтересу до людей та спілкування з ними, готовність сприймати соціальний досвід, співпереживання, співчуття бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки.

Про розвиток особистості дитини свідчить зміна її активності у соціальній ситуації розвитку, яку Л. Виготський зазначає як «своєрідне, специфічне для даного віку, виключне єдине і неповторне відношення між дитиною і оточуючою дійсністю, перш за все, соціальною» [16,62]. Соціальна ситуація складається з впливу середовища і ставлення до нього дитини. Л.Виготський наголошував: «Соціальна ситуація розвитку - це та система відношень, в яку дитина вступає в суспільстві. Це те, як вона орієнтується в системі суспільних взаємин, в які галузі суспільного життя вона входить», - відзначав Л. Виготський. [16,74] У розумінні значущості кожної з цих частин саме і полягає принципова різниця між навчально-дисциплінарною та особистісно-орієнтованою концепціями виховання, базисом якої є гуманістична педагогіка. Саме вона надає визначального значення вихованню свідомого ставлення дитини до явищ довкілля, а навчально-дисциплінарна виходить з вирішальної ролі формувальних впливів середовища. З цього приводу важливо зауважити, що відсутність спеціальних педагогічних умов негативно позначається на формуванні особистості: коли не виховують батьки і педагоги, то починають «виховувати» випадкові люди, засоби масової інформації тощо.

Формування гуманного ставлення до навколишнього світу починається вже у ранньому віці, під час виникнення і становлення такого

важливого особистісне утворення, як «базова довіра до світу» (Е. Еріксон) Видатний психолог розглядає «базову довіру» як уявлення дитини про надійність дорослих, емоційну близькість з ними. За умов правильного виховання вона переростає у відкритість до соціальних впливів, готовність сприймати інших людей, інтерес до спілкування.[5]

У дошкільному віці формуються основи соціальної компетентності дитини: вміння орієнтуватися у світі людей (рідні, близькі, знайомі, незнайомі люди; люди різної статі, віку, роду занять та ін.); здатність розуміти іншу людину, її настрій, потреби, особливості поведінки; уміння поважати інших людей, допомагати, турбуватися про них; обирати відповідні ситуації спілкування та спільної діяльності. Соціально компетентна дитина здатна відчувати своє місце у системі стосунків людей і адекватно поводити себе. Саме у цих проявах виразно виступає взаємозв'язок сфер життєдіяльності «Люди» та «Я сам», зміст яких формулюється Базовою програмою розвитку дитини «Я у Світі» (зокрема, змістової лінії «Соціальне Я»). Перш за все, це стосується формування відкритості до світу людей як потреби особистості, виховання навичок соціальної поведінки, усвідомленого ставлення до себе як вільної самостійної особистості, та до своїх обов'язків, що визначаються зв'язками з іншими людьми, формування готовності до сприймання соціальної інформації, виховання співчуття, співраді, співпереживання, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки[4].

Зазвичай завдання ознайомлення дітей із світом людей реалізувалося в педагогічному процесі дошкільного закладу як важливе завдання розумового (життя і праця дорослих) та морального (дорослий як взірець для наслідування, носій моральних норм) виховання. Відповідно будувалися програми навчання і виховання, система занять та роботи у повсякденному житті. Зокрема, традиційними сторонами виховання виступали питання формування у дітей уявлень про норми моралі, що регулюють ставлення до людей, до самого себе, природи та оточуючого; а також

перетворення цих норм у засоби самостійної регуляції поведінки та взаємини із навколишніми світом.

Роз'яснення суті гуманного ставлення до людини, на думку А.Богущ, слід починати з найближчих людей.[8] Наприклад, з дошкільнятами варто обговорити питання: «Що ти знаєш про свою маму? Скільки мамі років? Що мама любить? Якою мама була у твоєму віці? Чим мама відрізняється від інших жінок? Чи є у мами подруги? Як мама ставиться до своєї мами? Як можна піклуватися про маму?»

Зміст гуманності можна проілюструвати ситуаціями з досвіду дітей. Потрібно, щоб діти усвідомлювали, що члени сім'ї пов'язані родинними зв'язками не лише із самою дитиною, а і між собою, незалежно від неї. Діти мають усвідомити, що взаємини людей – велика цінність, їх потрібно підтримувати, збагачувати. Слід вчити розуміти стан іншої людини, поважати її почуття, рахуватися з її інтересами: «Що відчуває людина, коли їй бажають здоров'я?», «Чи зрадив Петрик, коли ти привітав його з днем народження?»

Дослідження А.Виноградової [13] підтверджують значення прикладу дорослих для виховання в дошкільників гуманного ставлення до природи, речей, інших людей з раннього віку. Тому поведінка вихователя, його ставлення до соціальних явищ інтерес до дітей, доброзичливість у взаєминах з людьми відіграють важливу роль у формуванні у дошкільників і соціальної компетентності. Особливе значення має емоційний елемент спілкування педагога з дітьми. Адже сам дорослий подає приклад здатності розуміти стан партнера по спілкуванню у будь-якій ситуації морального змісту, підтримати його. Зауважимо, що вихователі, не рідко, більше уваги приділяють саме негативним наслідкам неправильної поведінки, щоб викликати співчуття і бажання допомогти, розрадити, і менше замислюються над емоційним станом своїх підопічних у ситуаціях повсякденного життя. Це призводить до того, що діти бувають не уважні до інших, коли останні явної допомоги не потребують. Відтак, формується хибне уявлення про гуманну поведінку як таку, що пов'язана лише з реакцією на негативні явища (конфлікти, поганий настрій, хвороба тощо).

У наукових роботах С.Кулачківської, Л.Подоляк зазначається, що поведінка дорослих визначає сприйняття навколишнього світу у дітей молодшого дошкільного віку[40]. Інтерес, позитивне ставлення до близьких людей 3—4-річні діти виявляють у певних формах спілкування: вітанні, ввічливому звертанні з проханням, висловлюванні подяки, відгукуванні на пропозиції і прохання, допомозі дорослим тощо. Дитина усвідомлювати необхідність утримуватися від бажаної гри, якщо хтось відпочиває; турбуватися про хворого, втішати, допомагати втомленому, готувати подарунки до свята, вітати.

У дітей середнього дошкільного віку виховують усвідомлене ставлення до обов'язків у сім'ї і дитячому садку, вміння самостійно включатися у корисні справи. У цей період діти починають усвідомлювати, що сім'я — це найближчі люди, які піклуються один про одного (цікавляться справами, допомагають). Це урізноманітнює і правила поведінки дітей. Вони накладають певні обмеження на дитину (не переривати чужу розмову, не бути надокучливою), а також стимулюють до певної діяльності (бути уважним до того, як почувуються члени сім'ї: коли хтось захворів — допомогти, подати ліки, щоб полегшити його стан, поділитися ласощами тощо).

Старшим дошкільнятам цілком доступні уявлення про гуманізм не як про окрему моральну якість, а як про певну моральну орієнтацію людини на свідоме, доброзичливе ставлення до себе, інших людей, природи, навколишнього світу. Вони здатні на таку поведінку, в якій це ставлення може реалізуватися, ладні відповідати за свої вчинки. Цікавим є й зворотний ефект: чим ширшим і різноманітнішим стає соціальний досвід дитини, тим більшого авторитету набувають дорослі, які відповідають критеріям моральної поведінки. Як відзначає О.Кононко[35], саме найближчі дорослі: батьки, члени родини, педагоги - відіграють вирішальну роль в усвідомленні й переживанні дитиною таких моральних категорій, як доброта, любов, щастя, гідність людини, честь роду, відданість батькам, вірність, а не абстрактні образи вождів і героїв. Ці моральні категорії є загальнолюдськими і вічними. А цінності, що відповідають

їхньому змісту, формують здатність за умов змінного соціуму, конкуренції і соціальних негараздів завжди лишатися Людиною.

Гуманними проявами можна вважати такі, що приносять благо іншій людині, у яких виявляється здатність до альтруїзму. Розглядаючи механізми формування у дитини гуманної поведінки В.Носков, В.Павленчик, Т.Поніманська відзначають провідну роль емоцій у виконанні моральних норм.[60] Водночас не менше значення має гуманне ставлення до людей, природи та всього навколишнього світу що засноване на емпатії. Як засвідчують дослідження В.Котирло[38] саме емоційний стан дітей є однією з найважливіших причин їх гуманної або негуманної поведінки. Виконання дошкільниками правил поведінки і моральних норм не є достатнім доказом сформованості в них гуманізму. Їхні дії і вчинки нерідко позбавлені тієї емоційної основи, яка необхідна для співпереживання і співчуття, зокрема у стосунках з однолітками. Щодо взаємин із дорослими спостерігається більш складна картина: дитина виступає не стільки суб'єктом емоційної допомоги іншій людині, скільки об'єктом вияву почуттів з боку дорослого, що є недостатнім для формування в неї гуманних почуттів.

Отже, формування у дитини навичок гуманної поведінки може дати лише формальний результат, якщо в дошкільника виникає звичка чинити правильно лише задля виконання норми без емоційного переживання необхідності саме морального вчинку. Означене положення переконливо обґрунтоване О.Запорожцем [40]. Емоційні реакції як зовнішній вияв внутрішнього світу дитини - один з показників успішного чи сповільненого входження в соціальну ситуацію і прийняття певної соціальної ролі. Власне, гуманність як прояв ставлення цілком вибудовується на емоційній основі. Емоційний спосіб взаємодії з навколишнім світом є для дитини первинним, вона його виявляє вже з перших місяців життя, ще до оволодіння мовою. Перший емоційний досвід починає формуватися ще до того, як дитина словами може позначити і пояснити своє ставлення. І в поведінці дорослої людини багато що зумовлюється першим емоційним досвідом дитини, здобутим у ранньому віці.

Саме соціальні емоції дітей відображають пріоритетні потреби і прагнення в процесі спілкування з однолітками і дорослими. Одна з головних особистісних потреб дошкільників - потреба у визнанні і прийнятті іншими, особливо близькими і значимими для дитини людьми, задоволення якої не лише впливає на характер стосунків дитини з оточенням і на власну поведінку, але й визначає життєву позицію особистості, яка щойно починає формуватися. На поведінці позначається також міра задоволення означених потреб: негативні соціальні емоції, які переживає дитина в різних життєвих ситуаціях, можуть бути обумовлені саме неприйняттям і відчуженістю з боку найближчого оточення.

Як слушно зазначає А.Рояк [65;72], найкращий спосіб передачі дітям норм гуманної поведінки - створення сприйнятливої соціальної ситуації розвитку. Для соціально-емоційного благополуччя в плані успішності взаємодії з оточенням як в нових ситуаціях, так і в звичних обставинах важливу роль відіграє відчуття впевненості у собі та інших людях. Упевненість виступає показником особистісних можливостей дитини. Дитина тоді впевнена, коли відчуває підтримку, коли у неї не виникає страху через те, що її не зрозуміють і покарають. Таке ставлення формується частіше в дітей з позитивним емоційним досвідом взаємодії з оточенням. У процесі спілкування з об'єктами природи, однолітками і дорослими, особливо з близькими людьми, у дітей формуються емоційні установки стосовно себе і навколишнього світу. Стійкі емоційні установки набувають функції внутрішньої оцінки, своєрідної призми, через яку сприймається ситуація, подія, інша людина.

Психологічні дослідження І.Беха[5], О.Запорожця [32], О.Кононко[36], В.Котирло[38] переконливо довели, що важливим чинником формування гармонійних взаємин дитини і дорослого є зміст спілкування. Відповідність змісту спілкування рівню потреб дитини веде до виникнення у неї довіри і приязні до дорослого, а невідповідність (випередження або відставання) знижує рівень прихильності. Тому зрозуміло, що постійна перебудова дорослим свого спілкування з дитиною дозволяє зберегти між ними гармонійні стосунки, подолати дитячі «кризи». Дорослому належить провідна роль у розвитку самої

потреби в спілкуванні, він організує взаємодію з дитиною у «зоні найближчого розвитку», забезпечуючи реалізацію потенційних можливостей дітей. Це вимагає від вихователя гуманістичного світогляду, творчого підходу до дітей, урахування їх індивідуальних особливостей, оволодіння відповідними педагогічними технологіями.

Дослідження провідних науковців сучасності (Л.Артемової, А.Богущ, З.Борисової, Н.Виноградової, Н.Лисенко, С.Ніколаєвої, З.Плохій, Т.Поніманської, Н.Яришевої та ін.) засвідчують, що ефективними формами та методами ознайомлення з навколишнім світом та природою як її складовою є ті, що забезпечують чуттєве сприймання, наочно знайомлять дітей з живою природою, дають чіткі уявлення про навколишній світ.

Важливу роль в цьому процесі відіграють бесіди з досвіду: пізнавального (молодший шкільний вік) та особистісного (старший дошкільний вік) змісту, які розширюють знання про довкілля, природу, особливості спілкування, розвивають самосвідомість, враховувати їх побажання. Так, Т.Маркова [51] слушно зауважує, що педагог повинен пам'ятати - бесіди про гуманність, не підкріплені досвідом дитини, її інтересом і розумінням – це небезпечний формалізм і демагогія. Переконаючи у перевагах того чи іншого вчинку, варто підібрати такі докази, які небайдужі дитині, залишаючи за нею право вибору. Т.Фасолько рекомендує поруч із традиційними засобами ознайомлення із навколишнім світом (екскурсії, етичні бесіди, заняття ознайомлення з довкіллям, спостереження та ін.), доцільно залучати дітей до складання родовідного дерева, розглядання сімейних фотографій, листів, розповідей про сімейні реліквії [77]. Ефективним може бути використання казкових ігрових технологій («Квітка доброти», «Промінчики людяності») та психотехнологій: гімнастика почуттів, енергетичних вправ. Для їх створення від педагога вимагається знання емоцій та почуттів дітей, вміння творчого залучення вихованців до співпереживання.

Як ефективну технологію розвитку соціальних емоцій дітей та формування досвіду гуманної поведінки рекомендує використовувати

казкові подорожі Г.Марчук [60]. На її думку казкові подорожі приваблюють дітей, захоплюють незвичним сюжетом. З метою впливу на емоції вихованців можна використати їх у якості щирої бесіди, яка і виявляє, і водночас формує у дітей культуру переживання і виразу почуттів. Із захопленням діти відображають уявлення про гуманні вчинки та взаємини у зображувальній діяльності («Моя сім'я», «Добро») [60].

Цікавим з нашої точки зору є запропонований Г.Марчук орієнтовний зміст і форми роботи вихователя щодо виховання гуманності у дітей старшого дошкільного віку. А саме:

- уроки Добра і Краси, матеріалом для яких є уривки з книжок, приклади з життя;
- етичні казки;
- подорожі до країни Милосердя;
- психотехнології (гімнастика почуттів, енергетичні вправи “Жива вода”, “Серце на долоні”, “Тепло рук друга”);
- ігрові технології “Квітка доброти”, “Дзвіночки совісті”, “Промінчик людяності”;
- ситуації морального вибору (порівняльні, оцінювальні, проблемні);
- складання родового дерева, розгляд сімейних фотографій, документів, листів та інших родинних реліквій;
- проєктивні діагностичні методики (малюнки “Моя сім'я”, “Життя”, “Добро”);
- театралізовані вправи “Прихід у гості”, “Відвідини хворого”, “Вітання з днем народження” та ін.

Взаємодія дошкільного закладу з родинами вихованців благотворно впливає на формування гуманності. Так, за дослідженнями Т.Поніманської [58.59] у практиці роботи сучасних дошкільних закладів для формування гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу слід

використовувати наступні форми роботи з батьками: колективні, індивідуальні, наочно-інформаційні. До колективних форм роботи належать батьківські збори (групові та загальні), на яких обговорюються проблеми життєдіяльності групи і ЗДО; зустрічі з батьками; вечори запитань і відповідей; засідання «круглого столу» з дискусійних питань; заняття - тренінги, покликані навчити батьків правильно організовувати спілкування і спільну діяльність з дитиною; спільні з дітьми, батьками і вихователями свята і розваги; виставки спільних робіт батьків; сімейні походи, які проводять у батьків вдома; батьківські конференції, педради.

Індивідуальні форми роботи охоплюють індивідуальні бесіди і консультації (проводять, як правило, вранці і ввечері, коли батьки приводять дитину в ЗДО або забирають додому), відвідування дітей вдома; залучення батьків до життя дитячого садка (організаційно-господарська допомога вихователю: виготовлення іграшок, посібників, допомога у проведенні екскурсій, культпоходів тощо).

Найпоширенішими наочно-інформаційними формами роботи є виставки дитячих робіт, реклама книг, публікацій у періодиці, в системі Інтернет з проблем сімейного виховання.

Очікувану ефективність забезпечує раціональне поєднання різних форм роботи. Як свідчить досвід, у роботі з батьками слід уникати готових оцінних суджень про виховання, допомагати їм у виробленні вміння особисто спостерігати за власною дитиною, відкривати в ній нові якості й риси. Часто педагоги свої міркування ілюструють магнітофонними записами розмов з дошкільниками, відеофрагментами про різні види діяльності (дидактична, театралізована гра, праця, зображувальна діяльність) фотографіями дітей, виставками їхніх робіт.

Актуалізація уваги батьків до проблеми виховання дошкільників сприяють доручення їм виступити з конкретного питання на батьківських зборах; «домашні завдання» на спостережливість; участь батьків у роботі гуртків, проведенні ігор, занять, екскурсій з дітьми; допомога у проведенні рольових і ділових ігор. Значного поширення набувають творчі форми роботи з

батьками, в яких беруть участь діти, інші педагоги і співробітники ЗДО. Часто батькам цікаво не тільки спостерігати за дитиною під час її взаємодії з дорослими не в домашніх умовах, а й самим виступити в новій ролі (театралізованій виставі, спортивному змаганні, конкурсі, засіданні дискусійного клубу). Доцільно долучати до роботи не окремих, а всіх представників сім'ї, інших родичів, які мають відношення до виховання дитини, а також налагодити дружні стосунки з іншими сім'ями, які небайдуже ставляться до розвитку і виховання своїх дітей.

Розвитку навичок гуманного ставлення до речей, об'єктів природи, людей сприяє колективна гра батьків і дітей. Так, включати колективні ігри О. Усова [75] радить поступово — від ігор наодинці до ігор поруч; від ігор поруч до ігор різної взаємодії (ігрових груп); від ігрових груп до ігрових колективів. Участь у грі є ефективним засобом формування гуманності у дітей. У спілкуванні з дорослими розкривається сутність дитини: моральні уявлення, інтелект, ставлення до навколишньої дійсності. Виявляючи свої знання, вміння, дитина ділиться ними з батьками, тобто відбувається формування соціального досвіду.

Формами подачі матеріалу можуть бути дискусії, конференції, година запитань і відповідей, круглі столи, ділові та рольові ігри, тренінги, сімейні вітальні, майстер-класи тощо. При цьому необхідно використовувати новітні педагогічні технології, що спрямовані на розвиток інтелекту та колективної рефлексії.

Для активізації та стимулювання батьків можна використати карти активної сім'ї, конкурс "Сім'я року" та інші заходи.

Для підбиття підсумків діяльності психолого-педагогічної освіти батьків можна скористатися такими формами роботи, як презентація сімей, конкурси кращого знавця дитячої душі, «Тато року», «Мама року» тощо.

Аналізуючи стан практики з даного питання необхідно відмітити, що відчизняні педагоги-дошкільники успішно використовують різні форми взаємодії з батьками вихованців по вихованню гуманного ставлення до

навколишнього світу, людей і природи у дітей 6-го року життя. Так, наприклад, ЗДО №5 «Ялинка» м.Бровари ефективно впроваджує в практику роботи педагогічну практику В.Сухомлинського «Виховувати серцем, через серце, для серця». Основні шляхи формування гуманності у дошкільнят за В.Сухомлинським це розкриття перед дітьми краси світу, природи, людських стосунків: «Милування красою – це лише перші паростки доброго почуття, яке треба розвивати», «Дитяче серце чутливе до заклику творити красу». Засобами виховання гуманності є слово вихователя, книга, музика, мистецтво: «Слово казки живе в дитячій свідомості. Серце завмирає в дитини, коли вона слухає або вимовляє слова, що створюють фантастичну картину». Навчання дітей співпереживати, відчувати, ставити себе на місце іншого: «Як добитися, щоб діти, побачивши горе іншої людини, подумки ставили себе на її місце, щоб яскрава думка пробуджувала яскраві почуття, щоб особистість маленької дитини ніби зливалася з особистістю людини, в житті якої страждання, щоб у людини, яка переживає горе, дитина бачила й відчувала сама себе» [73].

Базуючись на педагогічній практиці В.Сухомлинського, педагоги дошкільного навчального закладу «Ялинка» для виховання гуманного ставлення до навколишнього світу, людей, речей і природи використовують метод емпатії та метод виховання вдячного серця.

Метод емпатії: «Сердечна чуйність до духовного світу іншої людини пробуджується в дитинстві і під впливом слова вихователя, і під впливом настрою колективу. Дуже важливо пробуджувати поривання сердечної чуйності, готовності до доброго вчинку в усіх дітей»[74].

Є таке поняття, як виховання вдячного серця, і воно зовсім не навчання дякувати. Йдеться про виховання бажання дякувати не лише словом, а й серцем, ділом, пам'яттю. Виховання вдячності серця – профілактика агресивності, жорстокості, прояви яких спостерігаємо сьогодні навіть у дошкільнят. Всі зазначені шляхи є ключовими в роботі колективу, в якій активними помічниками є батьки [74].

Велика кількість ЗДО України розроблюють і створюють свої власні програми взаємодії з сім'єю, шукаючи нові сучасні форми і методи співпраці, які дають змогу врахувати актуальні потреби батьків і дітей, сприяють формуванню активної батьківської позиції у питаннях розвитку, виховання і навчання дітей, а саме формування соціального досвіду дитини, закладання початків духовності; допомагають встановлювати партнерські стосунки між батьками і вихователями, батьками і дітьми, вихователями і дітьми.

Родина, за ствердженням В.Абраменкової [1] як відомо, є першим соціальним інститутом, а отже, має особливе значення для становлення життєвої компетентності дошкільника як особистості. Якщо в родині відносини емоційніші за будь-які інші, це означає, що вони становлять позитивне тло для життєвих вражень малюків, легкого засвоєння того, що в житті приємно, а що - ні. Адже у перші роки життя саме емоції є тим містком, який пов'язує дитину з навколишнім світом. Навчаючи малюків проявляти й стримувати свої почуття, батьки роблять важливий внесок у становлення соціальної компетентності своїх синів та доньок, їх сприйнятливості як базової риси особистості. Говорячи про широту діапазону впливу родини на маленьку дитину, маємо на увазі такі особливості родинного соціуму порівняно з іншими: родина складається з людей різного віку (дітей, дорослих і старших людей), статевої належності (чоловіків та жінок), соціальних ролей та професій, що гарантує раннє зіткнення малюка з означеними характеристиками і сферами життя. До того ж батьки мають змогу впливати на дитину, отже, й на її життєву компетентність у найрізноманітніших ситуаціях - удома, у транспорті, у магазині, на пошті, в лікарні, під час прогулянок, виїздів на природу, у відпустку. Цієї можливості дитина позбавлена, коли виховується "за зачиненими дверима", переважно в умовах групової кімнати та ігрового майданчика. Отже, аби тільки бажання: можливості батьків для вправлення дитини в компетентності величезні.

Не секрет, що, на відміну від дошкільного закладу, школи, вузу, місця роботи, сім'я протягом усього життя залишається тим фундаментом на якому відбувається особистісне зростання людини. У цьому розумінні вона не має конкурентів - і в дитинстві, і в юності, і в дорослості батьки залишаються для своєї дитини найавторитетнішими, найзначущішими, найріднішими людьми. Як слушно зауважила Л.Артемова [3], специфікою родинного виховання є і те, що батьки рідше (іноді аж занадто), ніж будь-які інші дорослі, зокрема педагоги суспільних закладів освіти, беруть на себе роль учителя та вихователя, наставника, носія системи наукових знань. Це не означає, що вони нічого не пояснюють, не розповідають, не читають дитині, не дають нової інформації. Дають, і часто ширшу, ніж хтось інший. Проте здебільшого ця інформація несистематизована, випадкова, майже не адаптована до віку дошкільнят. Отже, з одного боку, вона розвивальна, з іншого - розірвана, клаптева.

Дослідження Л.Сухаревої [72] довели, що батьки не розглядають навчально - виховну функцію як основну, бо вважають її природним явищем. Чого-чого, а різних учителів па життєвому шляху сучасного малюка трапляється багато. А от людей, які за своїм життєвим призначенням є оберегами, захисниками маленької істоти, завжди дефіцит. Тому ми не схвалюємо прагнення окремих педагогів перетворити батьків на вчителів, які мають удома продовжувати навчальний процес. Дім дано людині для затишку, радості, відчуття комфорту й захищеності. Тому необхідно зберегти його основне призначення, перестати агітувати батьків за продовження удома "шкільного життя". Адже малюк не лише навчається, він грається, відпочиває, розмірковує - живе. Опановує науку і мистецтво бути щасливим. Досліджуючи особливості впливу родинного виховання на становлення особистості дошкільника Т.Поніманська відзначила переваги і його типові "слабкі місця" [60]. До них, зокрема, належать:

- *Центрація* малюка на своїх проблемах, інтересах: сприйняття себе якнайважливішу в сім'ї людину; егоїстичні прагнення;

- *переважання* в родинному оточенні дорослих людей провокує звичку дитини розраховувати на їхню підказку, легку допомогу, задоволення її потреб; дорослі часто надміру опікують малюка, перестраховують. вважаючи його безпомічним, вразливим;

- *відсутність* в оточенні малюка однолітків, дитячого товариства, партнерів по діяльності, з якими можна себе порівняти, обмінятися враженнями, вчитися домовлятися, узгоджувати дії. розв'язувати конфлікти;

- *дефіцит* елементарних обов'язків литими, домінування процесуальної діяльності над результативною, дефіцит ділових стосунків, спільної діяльності з довільно розподіленими ролями;

- *нестриманість* емоційних реакцій дорослих, нелогічний перехід від пестощів до покарань (крайні форми виявлення емоцій). Непослідовність вимог та оцінок.

Сучасна педагогічна наука виходить з положень про те, що нині назріла необхідність пошуку нових підходів до взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї. Сутність нових підходів полягає в залученні дошкільників до єдиного педагогічного процесу, пов'язаного із моральним розвитком дитини. Обов'язкове продовження суспільного морального виховання у домашніх умовах і навпаки. Для успішного морального виховання дітей батьки мають володіти цілим комплексом знань, умінь і навичок, які дадуть їм змогу найбільш ефективно виконувати свою головну батьківську функцію — виховання дитини. Якщо батьки педагогічно безпорадні, то вони не усвідомлюють необхідності педагогічних знань, не бачать в собі вихователя, соратника, помічника, джерело знань; не розуміють, що лише в єдності, в спільних педагогічних діях можна знайти правильний шлях до морального виховання дитини.

Взаємодія дошкільного навчального закладу з батьками передбачає розв'язання таких завдань (за А.Залізняка):

- виховання моральних почуттів у дітей;
- розвиток навичок і звичок моральної поведінки старшого дошкільника;
- формування моральної свідомості у дітей;
- утвердження моральних цінностей дошкільників у сім'ї та в дошкільному навчальному закладі;
- надання допомоги батькам у сімейному моральному вихованні;
- підвищення рівня виховних умінь батьків;
- підвищення рівня педагогічної культури батьків;
- залучення сім'ї у спільну з дошкільним навчальним закладом виховну діяльність з проблем морального виховання .

Оскільки формування гуманного ставлення до речей, природи, людей у дітей дошкільного віку на сучасному етапі є особливо актуальним,

ряд сучасних педагогів-дослідників (А.Залізник, В.Носков, К..Стрюк) рекомендують вихователям здійснювати роботу для забезпечення інтеграції взаємодії з сім'єю за такими напрямками:

1) аналітичний - характеризується вивченням можливостей сім'ї для участі у навчально-виховній діяльності моральної спрямованості в дошкільному навчальному закладу;

2) просвітницько-формуючий - спрямований на підвищення педагогічної освіти батьків;

3) процесуально-активізуючий - полягає у необхідності залучення батьків до взаємодії з вихователями, дітьми [32.50,69].

Сім'я завжди була і є природним середовищем первинної соціалізації дитини, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління.

Знання сім'ї - основа правильного виховання, надання дієвої допомоги у розв'язанні завдань сімейного морального виховання. Вивчення сім'ї та її можливостей для участі у навчально-виховній діяльності моральної спрямованості - обов'язкова умова успішної роботи вихователя. Знати сім'ю означає уміти оцінити характер впливу всіх членів сім'ї на особистість дитини, виявити тенденції розвитку дитини, визначити позитивні сторони сімейного виховання, знайти психолого-психологічні основи контакту з батьками вихованців.

Л.Артемова при вивченні виховного потенціалу сім'ї рекомендує використовувати комплекс прийомів і методів (спостереження, анкетування, тести, інтерв'ю, бесіда з батьками і дітьми, опитування, метод вивчення документів тощо)[3].

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства особливе значення має виховання високоморальної особистості, що спонукає вихователя до пошуку нових, оптимальних форм і методів взаємодії з батьками. Адже дошкільний навчальний заклад є найпершим суспільним середовищем для дітей. Саме він забезпечує всебічний розвиток, сприяє набуттю життєвого досвіду, стає посередником між сім'єю та навколишнім світом.

Погоджуючись із вище зазначеним методичним комплексом, А.Залізник визначила психолого-педагогічні засади використання різноманітних форм і методів просвітницької роботи з батьками [32]

1. Головне - сприяти зміцненню і підвищенню авторитету батьків. Авторитет не є спеціальним талантом, він повинен бути у самих батьків, їх повсякденному моральному житті. Взаємини між батьками і дітьми мають бути природними, людськими. Вихователі повинні допомагати батькам розібратися в роді авторитету та власного прикладу, показати негативність таких фальшивих авторитетів, як авторитет придушення, віддалі, чванства,

резонерства, педантизму, підкупу тощо. Сутність цих авторитетів розкрито у книзі А.С. Макаренка «Книга для батьків». Неможливі у відносинах з батьками категоричні вимоги. Це створює психологічний бар'єр, роздратування. Єдина правильна форма спілкування - взаємна повага, обмін думками.

2.Професійна підготовка вихователя до роботи з батьками включає уміння спілкуватися з людьми, домагатися взаєморозуміння, знати психологічні особливості старших дошкільників, їхніх батьків. Не можна говорити батькам лише про негативні риси дітей. Це буде загострювати взаємини з батьками, створюватиме конфліктну ситуацію.

3. Такт найобов'язковіша якість у вихованні дітей. Такт - це уміння у кожному конкретному випадку спілкування знайти найбільш правильну і ефективну лінію поведінки. Педагогічний такт вихователя - це почуття міри у взаєминах з батьками та вихованцями.

4. Підвищення педагогічної грамотності батьків, використання їх можливостей і активності у моральному вихованні дитини.

5. Життєстверджувальний настрій у вирішенні проблем морального виховання та позитивні якості дитини.

Педагогічна культура завжди була й лишається невід'ємною частиною виховного процесу в сім'ї.

Вплив дошкільних закладів на розвиток педагогічної культури батьків буде ефективним, якщо відповідатиме таким критеріям (за С.Кулачківською):

1.Спрямованість і адресованість. Даючи конкретні поради, рекомендації, педагоги повинні знати особливості конкретних сімей. Нерідко батьки самі звертаються до вихователів за педагогічними порадами, у тому числі з конкретними питаннями щодо власної дитини.

2.Оперативний зворотній зв'язок. Робота педагога з батьками має відбуватися на основі живого діалогу, в процесі якого він з'ясовує рівень

сформованості педагогічних знань і навичок батьків, вносить за необхідності відповідні корективи.

3.Індивідуалізація педагогічного впливу. Працюючи з батьками, вихователь допомагає їм використовувати педагогічні знання не як абстрактні істини, а як керівництво до практичних дій, спрямованих на конкретну з її особливостями, перспективи вікового та індивідуального розвитку[40].

Система роботи з підвищення педагогічної культури батьків повинна здійснюватися через колективні (батьківські збори, конференції, зустрічі з батьками, тематичні зустрічі за «круглим столом», лекції, вечори запитань і відповідей, засідання батьківського комітету, дні відкритих дверей, спільні свята, спортивні змагання, відпочинок у вихідні тощо), індивідуальні (вступне анкетування, попередні візити батьків з дітьми до дошкільного навчального закладу, консультації, відвідування педагогами своїх вихованців удома, телефонний зв'язок тощо), групові (консультації, клуби взаємодопомоги, гуртки за інтересами, зустрічі з цікавими людьми), наочно-письмові (батьківські куточки, тематичні куточки, ширмочки, планшети, дошка оголошень, інформаційні листки) та наочно-інформаційні (виставки дитячих робіт, магнітофонні записи бесід з дошкільниками, відео фрагменти організації різних видів діяльності, реклама книг, публікацій у періодичних виданнях) форми роботи.

Потребами сьогодення продиктована необхідність, тісніше інтегрувати сімейне і суспільне дошкільне виховання, активно залучати батьків до навчально-виховного процесу з дітьми. Батьки повинні виступати не просто як експерти чи спостерігачі роботи педагогів, вони - рівноправні партнери і союзники.

Успіх взаємодії сім'ї та дошкільного навчального закладу, її і позитивний вплив на моральне виховання дитини значною мірою залежить від взаємин, які складаються між педагогами і батьками. Адже контакт вихователів і батьків - крок до взаєморозуміння, до набуття довіри, обміну моральними цінностями, засвоєння педагогічного досвіду, знань, які вихователі й батьки

передають один одному. Байдушність або зневага хоча б однієї зі сторін негативно позначається на функціонуванні складових педагогічного трикутника «батьки – дитина - вихователі», гальмуватимуть належний моральний розвиток і формування дитячої особистості. Як переконує дослідження А.Гончаренко [21], важливим аспектом процесуально-активізуючого напрямку інтеграції сімейного та суспільного виховання є нетрадиційні форми роботи: родинні свята, дозвілля, ділові ігри, зустрічі на педагогічних «посиденьках», трудовий десант, художня майстерня, педагогічна газета тощо. Під час їх проведення розв'язуються такі завдання:

а) вивчення сім'ї;

б) підвищення педагогічної культури батьків;

в) активне залучення до взаємодії сім'ї і дошкільного навчального закладу.

Для організації освіти батьків науковець рекомендує передбачити такі напрямки діяльності:

- діагностичний;
- варіативний;
- самоосвітній.

Метою діагностичного напрямку є створення умов для вивчення батьками самих себе, своїх сімей, своїх відносин із найближчим оточенням, укладів сімей, своїх знань із питань виховання дітей. Результатом роботи в межах цього напрямку повинна стати сформована у батьків потреба щодо отримання педагогічних знань. Робота з батьками в межах діагностичного напрямку розпочинається з першої зустрічі в дитячому садочку через індивідуальні співбесіди, анкетування, продовжується через групові заняття з мамами та татами.

Метою варіативного напрямку є створення умов для педагогічної освіти батьків відповідно до їх запитів із сімейного виховання,

формування сімейного укладу тощо. Організації освіти батьків у цьому напрямку сприяє діагностичний етап, на основі його результатів може бути створено декілька лекторіїв одночасно, завдяки чому в батьків з'явиться вибір.

У роботі ЗДО з батьками істотне значення має спрямування педагогічної самоосвіти батьків, стимулювання прагнення і вміння поповнювати свої педагогічні знання і після вступу дитини до школи. Метою самоосвітнього напрямку є підвищення рівня культури батьків. Визначається він самими мамами і татами на основі пакету діагностики батьківської культури. Як слушно зауважила І.Княжева [33], завданнями такої діяльності повинні стати:

- доведення до свідомості батьків істини про те, що право та обов'язок виховання їхніх дітей належить їм самим;

- виховання у батьків почуття впевненості у своїх силах і мудрості;

- поповнення знань батьків про виховання дітей загальнодоступними науковими відомостями;

- надання допомоги щодо володіння собою та поведінкою дітей;

- навчання батьків спілкування з дітьми;

- надання допомоги у відносинах із дитиною;

- залучення батьків до кола педагогічної діяльності, зацікавлення

їх

освітньо-виховною діяльністю як необхідністю розвитку власної дитини.

З нашої точки зору, найбільш ефективною системою роботи з родинами вихованців є поетапна організація взаємодії дошкільного навчального закладу і сім'ї, запропонована А.Залізник.

Так, на підготовчому етапі автор рекомендує організувати знайомство колективу з сім'ями вихованців, з їх проблемами щодо виховання дітей. Добираються методи і прийоми діагностики сім'ї для дітей, які відвідують ЗДО, для цього використовуються анкети, бесіди, відвідування родин. На організаційному етапі формуються групи батьків за інтересами, відбувається посвячення в батьки, проводиться відкриття клубів за інтересами. Практичний етап передбачає роботу педагогів з формування у батьків спеціальних знань із дитячої психології, педагогіки. З цією метою проводяться семінари, семінари-практикуми; круглі столи, конференції, спільні заняття, відкриті демонстрації; консультації, батьківські збори. Ефективними та емоційно насиченими є такі форми взаємодії, як екскурсії, походи, цільові прогулянки, участь у спільних проектах, конкурсах, виставках (музичних, літературних, декоративного та прикладного мистецтва); спільні трудові справи. Логічним завершенням є етап спостереження за результатами. Він передбачає анкетування, опитування батьків, педагогів; узагальнення та розповсюдження досвіду сімейного виховання (через пресу, рекламні листівки та буклети, круглий стіл).

Ідея співпраці – одна із найпопулярніших у сучасній педагогіці. Взаємна діяльність ЗДО і сім'ї щодо досягнення спільної мети може суттєво підвищити якість цієї роботи. Однією із причин відсутності активної діяльності дитсадка щодо залучення батьків до навчально-виховного процесу є відсутність єдиної системи, що містить цікаві для обох сторін форми співпраці, залучення батьків до навчально-виховного процесу, а також простору, де батьків мали б змогу реалізувати свої можливості. Основною метою такої діяльності повинна бути зацікавленість дитячого садочка щодо перетворення інтересу закладу до навчально-виховного процесу на інтерес сімейний, зміцнення не лише дитячої групи в колектив однодумців, але й створення з їхніх батьків колективу союзників; допомога сучасній сім'ї у справі виховання та освіти дітей, попередження проявів відчуження між дитиною та її родиною.

Висновки до першого розділу

На підставі аналізу теоретико-методологічних підходів щодо гуманізації педагогічного процесу, спілкування та специфіки становлення і розвитку взаємин сформульовані такі висновки:

- проблема гуманізації суспільства зберігала поширення та актуальність в усі історичні часи розвитку людства і набирає особливої гостроти в періоди динамічних соціально-економічних перетворень у суспільстві;

- необхідність гуманізації людських взаємин поставала з різною гостротою протягом всього історичного періоду суспільних відносин та є актуальною на сучасному етапі;

- науково встановлені структурні компоненти психологічних відносин органічно взаємопов'язані і знаходяться у певній взаємозалежності: взаємовпливають і взаємозумовлюють один одного;

- свідомо активна діяльність особистості, яка базується на історично вироблених загальнолюдських цінностях, є підставою для виникнення і розвитку гуманного ставлення дітей до навколишнього світу, що можлива за умови вільної орієнтації дошкільника у соціумі;

- феномен гуманності глибоко вивчався психологами та педагогами на різних етапах онтогенетичного розвитку, але потребує дослідження особливості формування гуманного ставлення дітей дошкільного віку до навколишнього світу, а саме: об'єктів природи, речей, дорослих і однолітків;

- дошкільне дитинство - це початковий період становлення особистості, де в процесі спілкування з дорослими, однолітками, об'єктами природи та речами складається перший досвід взаємодії з ними, відбувається засвоєння моральних норм поведінки;

- гуманне ставлення до навколишнього світу забезпечується сучасною педагогічною технологією, яка ґрунтується на використанні оптимальних шляхів організації педагогічного процесу;

- ефективними формами та методами ознайомлення дітей з навколишнім світом є ті, що забезпечують чуттєве сприймання, формують чіткі уявлення про навколишній світ;

- формування гуманного, бережного ставлення до навколишнього світу слід здійснювати з позиції комплексного підходу, що передбачає розвиток гуманних відчуттів дітей, засвоєння ними знань про взаємозв'язки в природі, суспільстві і навчання їх правилам гуманного ставлення до речей, людей та об'єктів природи;

- у формуванні гуманного ставлення дошкільників до природи, оточуючих дітей речей дорослих та однолітків важливе місце посідає ознайомлення їх із правилами гуманної поведінки. Реалізація цього завдання передбачається у різних видах дитячої діяльності (грі, спостереженні, театралізованих вправах, вирішенні ситуацій морального вибору та ін..) при обов'язковому об'єднанні зусиль фахівців у дошкільному навчальному закладі та батьків удома ;

- родина є першим соціальним інститутом, я отже має особливе значення для формування гуманного ставлення до членів сім'ї, об'єктів природи, речей. Специфіка впливу родини обумовлюється багатьма чинниками, зокрема характером взаємин, прихильністю один до одного. Це допомагає дошкільникам усвідомити: людина має дбати про інших людей, перейматись їхніми проблемами, допомагати. Протягом усього життя родина залишається тим тлом, на якому відбувається особистісне зростання людини;

- вдумливо налагоджене, цілеспрямоване виховання гуманності в сім'ї, дошкільному закладі є передумовою формування їх моральної активності, готовність до належної поведінки, вміння бачити необхідність своїх дій відповідно до норм гуманності:

- реальний стан суспільного дошкільного виховання засвідчує нагальну потребу запровадження та поглиблення наукових пошуків оптимальних шляхів, способів особистісно зорієнтованого педагогічного впливу як чинника гуманізації

взаємин дітей з оточуючими людьми на різних вікових етапах. Ці висновки обумовили доцільність нашого дослідження, спрямованого на виявлення психологічних і соціально-педагогічних умов становлення гуманного ставлення старших дошкільників до навколишнього, визначення їх суті, розробку моделі взаємодії родинними вихованців.

Розділ 2. Експериментальне вивчення взаємодії дошкільного навчального закладу з родинami дітей 6-го року життя у процесі виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у дошкільників

2.1. Виявлення рівнів прояву гуманності у дітей 6-го року життя

У процесі дослідження особливостей прояву гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу був нами організований та проведений психолого-педагогічний експеримент на базі закладу дошкільної освіти «Дзвіночок» м. Полтава. Експериментальним дослідженням було охоплено 20 дітей старшого дошкільного віку, їх батьки та вихователі (Додаток А). З метою виявлення гуманного ставлення у дітей 6 - го року життя до навколишнього світу ми розробили програму обстеження, яка містить: 1) методику обстеження; 2) систему диференціації отриманих результатів за критеріями та їх показниками.

Розробляючи критерії, ми виходили з того, що вони є основою для порівняння і співставлення предметів чи явищ між собою, своєрідним еталоном вираженості певної якості. Критерій являє собою сукупність показників, які дозволяють виділити певне явище із числа подібних, характеризують його якомога повно. Слід зазначити, що один показник, окремо взятий не може об'єктивно відобразити рівень сформованості досліджуваного явища чи об'єкта. Тому повинна бути достатня кількість показників, щоб охопити всі сторони прояву гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу.

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури ми виділяємо такі критерії: пізнавальний, емоційний, поведінковий (Додаток Б).

Названі критерії розкриваються через низку показників, ступінь прояву яких визначався індикаторами. Через показники та індикатори критерії у комплексі характеризують якісну та кількісну сторони прояву гуманного ставлення дітей 6– го року життя до навколишнього світу.

Індикатори у комплексі з показниками відображають три рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу – високий, середній, низький.

Високий рівень характеризується високим ступенем прояву не менше 70% виділених показників, а саме наявністю уявлень про особливості гуманного ставлення до навколишнього світу – людей, природи, результатів праці людини (речей), чітко сформованими уявленнями про моральні норми та правила поведінки у суспільстві та природі, знаннями про необхідність гуманного ставлення до навколишнього як важливої умови повноцінного і гармонійного життя у суспільстві та співіснування зі світом природи, проявами відповідального ставлення до навколишнього у практичній діяльності, вмінням сприймати та розуміти емоційні стани інших людей, бажанням надавати допомогу тим, хто її потребує.

Середній рівень характеризується проявом більше половини виділених показників 50%-70%, тобто у дитини сформовані уявлення про гуманне ставлення до навколишнього, але в практичній діяльності дитина не завжди веде себе гуманно, часто залишається байдужою до проявів негуманного ставлення інших до навколишнього світу.

Низький рівень характеризується мінімальним проявом половини або меншої частини виведених показників – 20%-25%, а саме: відсутністю уявлень про гуманне ставлення до людей, речей, природи, гуманного ставлення до навколишнього світу, байдужістю до проблем інших людей, потреб живих об'єктів природи.

Для того, щоб виявити ставлення вихователів до проблеми виховання гуманності у дітей дошкільного віку ми запропонували їм відповісти на питання анкети (Додаток В). В анкетуванні взяли участь 10 вихователів.

Аналізуючи отримані відповіді, можемо зазначити наступне. Вищу педагогічну освіту на час обстеження мали 50% вихователів, з них 25% закінчили ВНЗ за спеціальністю «Дошкільна освіта». Інші 25% педагогів мають

і середню спеціальну освіту і освітньо - кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст». Не отримало спеціальної освіти 25% вихователів.

Більшість педагогів дошкільного навчального закладу (75%) мають стаж роботи з дошкільниками понад 7 років. Саме досвід роботи дозволив їм стверджувати, що процес морального виховання дітей слід розпочинати від народження. Звичайно, педагоги праві, оскільки останнім часом доведено, що дитину необхідно виховувати ще до її народження. Відомо, що вже у пренатальний період розвитку дитина здатна сприймати та засвоювати різноманітну інформацію на емоційному рівні. Тому гуманне ставлення батьків один до одного, до ненародженої дитини, а потім і до немовляти є початком морального виховання.

На питання анкети (Додаток В) стосовно важливості морального виховання педагоги відповіли, що моральне виховання підростаючого покоління є надзвичайно важливою справою, оскільки виховання моральної особистості є основою побудови морального суспільства, забезпечення рівноправного та гармонійного співіснування всіх його членів. На думку більшості вихователів, виховання гуманності у дітей дошкільного віку займає провідне місце у моральному вихованні. Цей факт є беззаперечним, адже гуманність є невід'ємною рисою моральної особистості.

На запитання про те, як вихователі пояснюють дитині, що таке гуманність, більшість педагогів називають такі характерні ознаки гуманності, як доброта, співчуття. Всі запропоновані поняття більшою чи меншою мірою стосуються гуманності, характеризуючи її різні прояви.

Щодо того, які форми та методи вихователі використовують у процесі виховання гуманності у дітей, більшість із них назвали заняття, читання художньої літератури, ігри, створення виховуючих ситуацій. Що стосується відеофільмів та телепередач, то вихователі вважають, що вони також можуть бути ефективними засобами, але їх використання у педагогічному процесі обмежене через незадовільне матеріально-технічне забезпечення дошкільних навчальних закладів. Ураховуючи те, що гра є провідним видом діяльності,

дітей дошкільного віку, вихователі надають перевагу іграм, а також читанню художньої літератури з подальшим обговоренням прочитаного.

На запитання про те, як часто їх вихованці поведуться гуманно стосовно до об'єктів природи, речей або інших людей, педагоги відповіли, що такі прояви можна спостерігати досить часто.

Основними мотивами гуманної поведінки дітей є безкорисність або бажанням наслідувати людей, які подобаються дітям. Звичайно, це дуже добре, якщо діти безкорисливо проявляють гуманізм стосовно інших людей, природних об'єктів. Позитивним є й те, що діти мають зразки моральної поведінки для наслідування.

У процесі морального виховання, зокрема виховання гуманності у дітей дошкільного віку, вихователі систематично співпрацюють з родинами вихованців, адже саме тісна взаємодія із сім'єю є запорукою успішного здійснення навчально-виховного процесу. Співпраця педагогічного колективу з родинами вихованців відбувається у таких традиційних формах: колективних, наочно-інформаційних та індивідуальних, а саме батьківські збори, бесіди, оформлення інформаційних куточків, тощо. Але, на думку вихователів, найбільш ефективними формами роботи з батьками залишаються індивідуальні консультації та бесіди.

Отже, як показали результати проведеного опитування вихователів, моральному вихованню і, вихованню гуманності зокрема, у дошкільному закладі приділяється належна увага. Педагоги вважають, що формування у дітей дошкільного віку гуманного ставлення до навколишнього є надзвичайно важливим завданням і використовують для цього різноманітні методи та форми роботи: заняття, бесіди, консультації для батьків та ін.

Наступним етапом у проведенні дослідження було виявлення рівня сформованості гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу шляхом опитування батьків, оскільки родина є першим соціальним інститутом, з якого починається виховання особистості дитини. Батьки та близькі люди, які оточують дитину з перших років життя, їх ставлення до навколишнього світу

мають важливий вплив на формування відповідного ставлення й у дитини. Батькам також запропонували анкету (Додаток Д)

Всього було опитано 40 батьків дітей старшого дошкільного віку. На перше запитання анкети: «У Вашій родині хтось захворів і про це Ви сказали своїй дитині. Її реакція?» 55% опитаних батьків відповіли, що їхні діти проявляють співпереживання у ситуації, коли хтось із членів родини захворів. 20% відзначили, що їхні діти можуть проявляти байдужість до того, хто погано себе почуває. Ще 20% дорослих думають, що діти будуть продовжувати знімати гамір; і лише 5% батьків вказали свій варіант («Залежить від настрою дитини»; «Одного разу таке було, так вона так розплакалася і злякалася, що я (мама) можу померти»).

Як правило, ставлення дитини до оточуючих людей залежить великою мірою від того, як її члени родини ставляться один до одного, оскільки дитина у своїх вчинках наслідує дорослих, особливо близьких людей. Тому якщо батьки помічають байдуже ставлення дитини до себе, то варто замислитися, чи не є цьому причиною відповідне ставлення один до одного інших членів родини. Проте байдужою до чужих страждань може бути й та дитина, якою занадто опікуються батьки та близькі їй люди, яка ставить власні бажання та власне – «Я» понад усе. Батьки однієї дівчинки відзначили, що їхня дитина дуже переживає, коли хтось із членів родини хворіє і боїться, що він може померти. Необхідно з'ясувати причину появи такого страху, оскільки надмірні негативні переживання гальмують повноцінний моральний розвиток особистості дитини.

На запитання: «Ви прийшли додому з роботи і сказали, що дуже втомилися, чи не бажає донька чи син допомогти Вам прибрати в кімнаті, а саме скласти свої іграшки тощо» ми отримали такі відповіді: 35% батьків впевнені, що їхні діти їм допоможуть; 40% – вважають, що діти самостійно приберуть свої іграшки; а 20% батьків напевне знають, що діти відмовляться допомагати взагалі; 5% – дали свій варіант відповіді («Буде довго вередувати, а потім поскладає»; «Ляже на дивані і придумає, що у неї щось болить»). Як бачимо, лише третина батьків відповіли, що їхні діти самостійно прибирають іграшки.

Це свідчить про те, що батьки в основному приділяють належну увагу вихованню у дітей навичок самообслуговування, самостійності, але є й батьки, які виконують за дітей їхні обов'язки, що сприяє розвитку в дитини негативних особистісних рис – ліні.

На запитання: «До Вас прийшла подруга і принесла, наприклад, одну шоколадку і віддала синові (доньці). Чи пригостить він (вона) всю родину чи з'їсть сам (сама)?» отримали наступні відповіді: 40% батьків впевнені, що їхні діти пригостять інших з власної ініціативи; 42,5% респондентів переконані, що діти пригостять інших, якщо їх про це попросити чи нагадати; 17,5% батьків вважають, що діти взагалі нікого не пригостять. Більшість дітей, як відзначили батьки, з власної ініціативи чи при нагадуванні пригостять оточуючих солодощами, це є позитивним, адже щедрість є одним із проявів гуманності особистості.

На наступне запитання: «Ви йдете із магазину і говорите, що Вам дуже важко нести покупки. Чи допоможе Вам син (донька) їх нести?» батьки відповіли так: 27,5% батьків вказали, що допоможе; 60% зазначили, що допоможе, але якщо про це попросити дитину; 10% вибрали варіант відповіді, що не допоможе взагалі; 2,5% батьків відповіли по-своєму, наприклад: «Запропонує наступного разу взяти візочок або тата». У даному випадку більшість батьків відзначили, що їхні діти самостійно чи за умови нагадування допоможуть донести покупки, що також свідчить про наявність гуманного ставлення до рідних. Але часто у реальному житті ми можемо спостерігати, як діти не лише не допомагають донести щось батькам, але ще й додатково завантажують їх своїми речами, які могли б нести самі: рюкзаки, іграшки, парасольки тощо.

На запитання: «Чи вживає Ваша дитина у спілкуванні з дорослими людьми (знайомими, чужими) ввічливі слова і звертання на «Ви»?» 35% батьків відповіли, що їхні діти слова ввічливості вживають без нагадування завжди у спілкуванні з дорослими людьми; 32,5% батьків зазначили, що їхні діти вживають інколи ці слова, вибірково у спілкуванні з певними людьми; 20%

батьків вказали, що діти вживають слова ввічливості тільки тоді, коли їм про це нагадують дорослі; і лише 7,5% батьків вказали, що їхні діти взагалі не вживають слів ввічливості під час взаємодії з дорослими; свій варіант відповіді обрали 5% батьків («Залежить від настрою та обставин»; «Дитина не любить однієї сусідки і тому ніколи з нею не вітається»). Отже, аналізуючи ці відповіді батьків, можна зазначити, що діти практично завжди у спілкуванні з дорослими звертаються до них на «Ви», а це є ознакою вихованості, хоча не завжди може свідчити про високий рівень гуманності дитини.

На запитання: «Коли Ваша дитина грається на подвір'ї з сусідськими дітьми, чи часто в неї виникають конфлікти, сварки, скарги?» 20% батьків вказали, що скарги виникають часто; 12,5% зазначили, що виникають завжди; 45% відповіли, що виникають лише інколи; 17,5% переконані, що сварки у їхньої дитини ніколи не виникають у дворовому колективі; 2,5% обрали такий варіант відповіді: «Виникають лише з однією дитиною, з якою склалися погані стосунки». Звичайно, у процесі спілкування між дітьми можуть виникати різного роду непорозуміння та навіть конфлікти, адже діти через брак комунікативного досвіду не завжди можуть знайти спільну мову, домовитися, вирішити спірне питання мирно. Але якщо такі скарги та конфлікти виникають часто (що також відзначено деякими батьками), то батькам слід серйозно замислитися над цим.

На запитання: «Чи використовуєте Ви цілеспрямовано казку з метою формування доброти, взаємодопомоги, дружелюбності, співчуття у своєї дитини?» 35% батьків відповіли, що використовують; 40% зазначили, що використовують інколи; 20% констатували, що не використовують взагалі; 5% – дали інший варіант відповіді («Дивимося мультики за сюжетами казок, а потім обговорюємо», «Більше використовую оповідання»). Як бачимо, для більшості батьків казка є важливим засобом морального виховання дітей, формування у них гуманного ставлення до навколишнього, але, на жаль, не всі батьки її оцінюють належним чином та не повною мірою використовують з цією метою.

Варто зазначити, що у відповідь на питання: «Чи зірве Ваша дитина квітку, яку знайде у лісі?» 27% батьків відповіли, що діти обов'язково її зірвуть для того, щоб зробити віночок; 65% констатували, що можуть зірвати, а можуть і тільки милуватися нею. Малочисельну групу становили батьки (8%), які вважали, що їх діти ніколи не зірвуть квітку, оскільки розуміють наслідки своїх дій – вона загине.

На питання анкети стосовно того, «Чи підніме дитина скоринку хліба з підлоги?» майже всі батьки (87%) відповіли стверджувально. Крім того, дорослі зазначили, що в родині увага дітей постійно звертається на бережливе ставлення до хліба і інших речей, зроблених руками самої дитини або дорослої людини.

І на останнє запитання: «Чи є у Вашої дитини улюблений герой? За що вона його любить?» усі батьки дали позитивні відповіді, тобто у дітей є улюблені герої. Щодо того, за що саме дитина любить цього героя, відповіді наступні: 12,5 % батьків вказали, що за сміливість; 20% – за доброту; 10% респондентів думають, що за здатність до співчуття; 25% батьків переконані, що за справедливість; 7,5% – за жорстокість; 20% – впевнені, що за зовнішню красу і привабливість. Практично всі діти мають своїх улюблених героїв. А, як відзначили більшість батьків, діти цих героїв люблять в основному за позитивні моральні якості: сміливість, справедливість, доброту, гуманність тощо.

Отже, як показали результати опитування батьків, діти в процесі спілкування та щоденної взаємодії з навколишнім є досить гуманними. Результати даного опитування не слід вважати остаточними, адже не всі батьки можуть об'єктивно оцінити вчинки своїх дітей, а також у кожного з батьків є свій погляд на особливості прояву гуманності.

Саме тому з метою виявлення уявлень у дітей про гуманність, ми провели бесіду. (Додаток Д)

А щоб з'ясувати, на скільки діти гуманно ставляться до дорослих, однолітків, речей, об'єктів природи, ми здійснили безпосереднє спостереження за щоденною поведінкою дошкільників у різних видах діяльності.

З метою виявлення рівня сформованості показників пізнавального критерію нами було застосовано метод бесіди (Додаток Д). Опитування проводилося серед дітей експериментальної і контрольної груп, до складу яких входило 20 дітей 6-го року життя.

35% дітей експериментальної групи, які показали високий рівень сформованості уявлень про особливості гуманного ставлення до навколишнього, на запитання: «Чи знаєш ти, яку людину називають гуманною?» відповіли так: Це та людина, яка всім допомагає», «Гуманна людина – це така людина, яка нікого не ображає», «Гуманна людина всім робить добро», «Гуманні люди люблять інших людей», «Гуманна людина по-доброму ставиться до інших людей». Серед відповідей дітей контрольної групи, які показали високий рівень, що теж становить 35%, зустрічали відповіді приблизно такого ж змісту: «Гуманна людина може бути тільки хорошою», «Гуманну людину всі люблять» тощо. Отже, характеризуючи гуманну людину, діти контрольної та експериментальної груп назвали різні моральні якості (доброта, чесність, порядність), які притаманні саме гуманним людям.

Також у процесі проведеної бесіди було з'ясовано, що майже половина дітей контрольної (45%) та (50%) дітей експериментальної групи мають середній рівень сформованості уявлень про особливості гуманного ставлення до навколишнього. Діти, які показали високий рівень знань про гуманне ставлення до людей, природи, речей, дали такі відповіді: «Це добра людина», «Гуманна людина – це хороша людина» та ін.

Проте є досить велика частина дітей експериментальної (20%) та контрольної (15%), які не змогли дати чіткої та правильної відповіді. На поставлене запитання діти експериментальної групи відповіли так: «Гуманна людина – це людина з-за кордону», «Це така людина, яка багато всього знає», «Це інопланетянин» (очевидно, діти переплутали зі словом «гуманоїд»), «Гуманна людина весь час навчається». Отже, більшість дітей потребують роботи із роз'яснення змісту поняття «гуманна людина». Такі відповіді засвідчили низький рівень уявлень про гуманність як людську якість.

На запитання: «Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до людей»? діти експериментальної групи, які показали високий рівень (25%) дали наступні правильні відповіді: «Значить по-доброму ставитися до людей», «Любити всіх і нікого не ображати», «Допомагати іншим», «Робити так, щоб іншим людям було добре», «Бути гуманним означає бути хорошим». Характеризуючи гуманну людину, діти називали багато ознак її поведінки: не ображає нікого, добре до всіх ставиться, допомагає тим, хто потребує допомоги та ін. Ці відповіді свідчать про високий рівень знань дітей дошкільного віку про гуманне ставлення до людей.

Середній рівень сформованості уявлень про гуманність і ставлення дітей експериментальної групи (55%) до однолітків та дорослих засвідчують такі відповіді: «Добре ставитися», «Не ображати» та ін. Серед дітей контрольної групи середній рівень сформованості уявлень про гуманне ставлення до людей мають 75%, про що свідчать такі відповіді: «По-хорошому ставитися», «Не злитися», «Не сваритися ні з ким» тощо.

Відповідаючи на питання « Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до речей»? показали високий рівень сформованості уявлень про гуманне ставлення до речей 32% дітей експериментальної групи та 37% дітей контрольної , які відповіли таким чином: «Не ламати», «Ставим на місце». «Не рвати сукні», «Складати у одяг у шафу, а черевики ставити на поличку».

Середній рівень сформованості уявлень про гуманне ставлення до природи мають 51% дітей експериментальної і 54% дітей контрольної групи засвідчують такі відповіді: «Не рвати квіти», «Не кричати у лісі», «Не ламати гілки дерев», «Любити природу», «Не ображати тварин».

Також дітей попросили відповісти на запитання про те, що треба зробити, якщо вони побачать, що хтось засмучений. Практично всі діти експериментальної (85%) та контрольної (75%) груп дали відповіді, які підтверджують високий рівень сформованості знань про особливості гуманного ставлення до дітей та дорослих: «Треба зробити так, щоб людині стало добре», «Треба дізнатися, що сталося і зробити так, щоб людині стало добре», «Такій

людині треба допомогти» та ін. Тобто відповіді, в яких діти передбачали надання допомоги, ми вважали правильними і вони отримували високу оцінку (9 балів). Але були і такі відповіді (у 15% дітей експериментальної групи), як «Мабуть, у цієї людини щось трапилось», «Треба спитати, чого вона сумна», «Може, їй погано» . Ці відповіді носять константувальний характер і не передбачають розв'язання ситуації, яка виникла.

Щодо того, чи допомагають діти своїм друзям у біді, то всі діти експериментальної групи дали стверджувальні відповіді: «Звичайно, що допомагаю», «Я завжди допомагаю», «Так, я колись допоміг» та ін. Звичайно, діти добре знають, що треба допомагати друзям у біді, але на скільки теоретичні уявлення співпадають з реальним діями дітей, необхідно з'ясувати, спостерігаючи за ними під час різних видів дитячої діяльності (гра, художня діяльність).

На запитання: «Чи часто ти сваришся з друзями?» 80% дітей експериментальної групи дали такі відповіді: «Ні, не сварюсь», «З друзями сваритися не можна», «Я не сварюся зі своїми друзями», тобто діти запевняють, що у них ніколи не виникають конфлікти з друзями, оскільки знають, що з друзями сваритися негарно, соромно. Також 75% дітей контрольної групи відповіли, що вони також не сваряться зі своїми друзями. Але є й більш правдиві відповіді. 20% дітей експериментальної групи дали такі відповіді: «Інколи ми сваримося, а потім миримося», «Можемо сваритися, але не надовго» тощо.

Також щодо того, чи можна засмучувати вихователів та батьків поганою поведінкою, звичайно, всі діти контрольної (100%) та (100%) експериментальної групи стверджують, що цього робити не можна ні в якому разі. Це також свідчить про те, що діти мають добре сформовані уявлення про особливості гуманного ставлення до інших людей.

На запитання: «Що треба зробити, якщо ти когось образив чи засмутив?» 95% дітей експериментальної та 85% дітей контрольної груп дали такі відповіді: «Треба вибачитися», «Попросити пробачення і пригостити цукеркою», «Вибачитися і

сказати, що більше так ніколи не зроблю», «Треба допомогти цій людині» та ін. Звичайно, діти знають, що треба вибачитися перед тим, кого засмутив, але у повсякденному житті ми можемо бачити, що фраза: «Вибачте, я так більше не буду» для більшості дітей стала «черговою», яку можна сказати, забути і продовжувати знову повторювати свої негарні дії. Тобто, для більшості дітей зміст цієї фрази є малозначущим, неусвідомленим.

Узагальнивши отримані результати, ми можемо виявити рівні сформованості уявлень дошкільників про гуманність. Так, серед дітей експериментальної групи високий рівень знань про особливості гуманного ставлення до навколишнього світу мають 30% дітей. Середній рівень знань – 55%, і, відповідно, низький рівень знань продемонстрували 15% дітей. Серед дітей контрольної групи високий рівень знань про особливості гуманного ставлення до людей, речей і об'єктів природи мають 35% дітей. Середній рівень знань – 45% дітей. Низький рівень знань – 20% опитаних дошкільників.

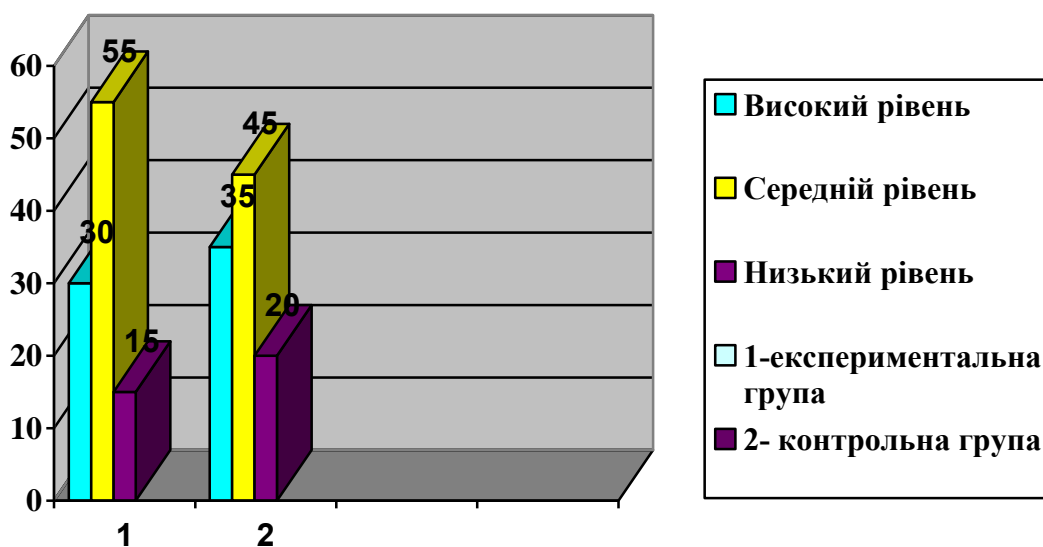

Рис.2.1. Рівні сформованості пізнавального критерію.

Отже, проаналізувавши відповіді дітей, ми можемо зробити висновок, що більшість із них мають добре сформовані уявлення про особливості гуманного ставлення до навколишнього світу.

У процесі дослідження також було виявлено рівні сформованості емоційного критерію гуманного ставлення до навколишнього.

Для цього ми провели бесіду з використанням серії малюнків морального змісту, які відображали гуманне та негуманне ставлення дітей до людей, об'єктів природи і речей (Додаток 3).

Дітей просили розглянути малюнки, описати ситуації, які на них зображені та дати оцінку зображеному. Дошкільники мали визначити, чи правильно вчинили діти, зображені на малюнках, і висловити свою думку щодо почуттів, які переживають діти у цих ситуаціях.

Усі діти (100%) як експериментальної, так і контрольної груп змогли правильно визначити та оцінити вчинки, зображені на малюнках. Також більшість дітей експериментальної (90%) та контрольної (85%) груп безпомилково визначили емоційні стани дорослих та дітей. Про це свідчать такі коментарі: «Хлопчику погано, тому що його ображає старший хлопчик та розвалив будівлі», «Дітям приємно, тому що треба ділитися смачненьким з друзями», «Хлопчик відчувається погано, тому що інший хлопчик кинув каміння у його песика», «Бабуся сумує, що її онук кинув хліб на підлогу», «Дівчинка відчувається добре, тому що хлопчик її пропустив. Хлопчику теж добре, бо він буде справжнім чоловіком», «Бабусі не дуже добре стояти, та й сумка у неї важка», «Дідусь задоволений, тому що йому поступилися місцем», «Хлопчику погано, тому що його б'ють книгою по голові», «Він заблукав, плаче та боїться, що не знайде своїх батьків» та інші подібні за змістом відповіді, які отримали високу оцінку. Але були діти експериментальної (15%) групи і 10% контрольної групи, які правильно визначили моральність дій людей, зображених на малюнках, але їх емоційні переживання були не завжди адекватними. Так, наприклад, розглядаючи малюнок, на якому були зображені речі, об'єкти природи, діти чи дорослі, які переживали негативні емоційні стани, діти описували їх з позитивними емоціями, які переживали самі. Такі відповіді дітей були віднесені до середнього рівня. Дітей, які б проявили низький рівень сформованості емоційного критерію, не виявлено ні в контрольній, ні в

експериментальній групах. Графічне зображення результатів представлено на рис. 2.2.

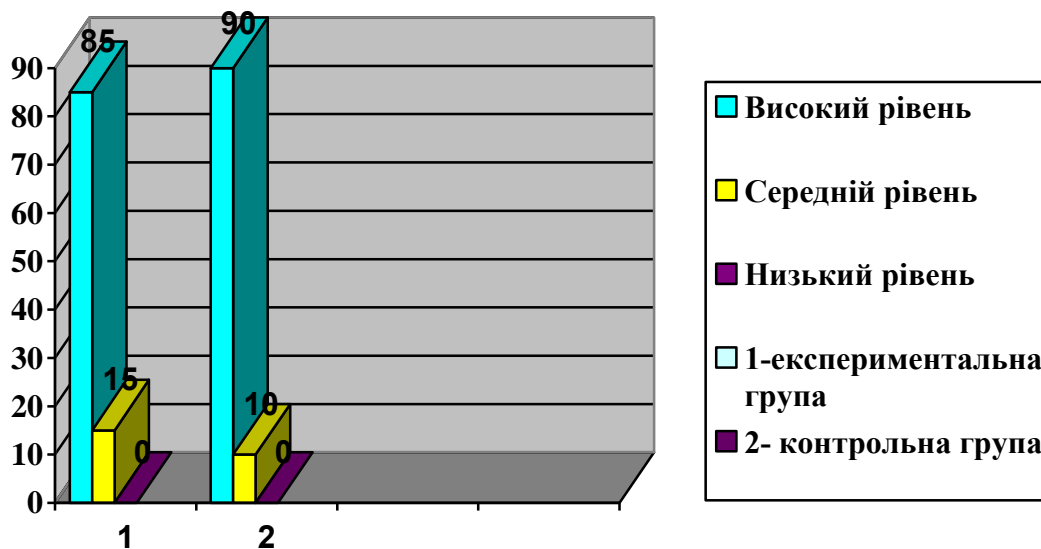

Рис. 2.2. Рівні сформованості емоційного критерію.

Відповідно до програми обстеження наступним кроком було проведення спостереження. Під час спостереження ми звертали увагу на такі важливі моменти у поведінці дошкільників, як:

- чи захищає дитина інших;
- чи допомагає (з власної ініціативи, на прохання дитини, дорослого);
- чи співчуває у скрутні хвилини;
- чи бережно ставиться до книг, іграшок;
- чи із задоволенням і власної ініціативи доглядає за рослинами і тваринами;
- чи співпереживає (радість, відчай, горе);
- чи не ображає інших дітей (не б'ється, не забирає іграшки);
- чи протестує проти негуманного ставлення до інших дітей, об'єктів природи, речей.

Спостереження проводилися за діяльністю та поведінкою дітей експериментальної групи на заняттях, під час праці, у грі, спілкуванні

охоплювало багато взаємопов'язаних явищ, були розвідувальними за стилем, безперервними за часом, модифікувалися у ході діяльності. Спостереження дало змогу зафіксувати прояви гуманного та негуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до речей, об'єктів природи, дорослих та однолітків, а також ставлення дітей та дорослих до такого типу поведінки.

За результатами раніше проведеної бесіди було виявлено, що діти контрольної та експериментальної груп мають відносно високий рівень уявлень про особливості гуманної поведінки у суспільстві, сприймають та адекватно оцінюють емоційні стани інших дітей та дорослих, засуджують негативні вчинки інших та схвалюють позитивні. Як було виявлено у процесі спостереження, знання дітей різко відрізняються від наявних практичних умінь і навичок. Діти, володіючи інформацією про особливості гуманної поведінки стосовно людей, природи, речей, у реальному житті часто порушують норми та правила поведінки, проявляють негуманне ставлення до навколишнього світу.

Проаналізуємо особливості проявів негуманного ставлення дітей експериментальної і контрольної груп до дітей та дорослих. Наприклад, декілька разів було зафіксовано, як діти насміхалися з невдачі однолітка. Також інколи діти глузували з тих дітей, у кого старий чи неохайний одяг. При цьому діти, які потрапили у таке становище, могли через деякий час вже кепкувати з когось зі своїх однолітків з іншого приводу.

Найчастіше прояви негуманного ставлення один до одного діти виявляють під час конфліктів. У таких випадках діти можуть проявляти агресивність (як психологічну, так і фізичну), ображати один одного і говорити образливі слова, штовхатися) та ін. Такі ситуації не залишаються поза увагою дорослих. Вихователь завжди з'ясовує причину проявів негуманного ставлення дітей один до одного, змушує дітей подумати та самостійно зробити висновки щодо своєї поведінки, але проходить деякий час і діти знову можуть проявляти подібне ставлення один до одного. Щодо ставлення дітей до таких проявів у поведінці своїх товаришів, то поза увагою не залишаються прояви агресивності чи жорстокості, коли хтось когось вдарив, штовхнув тощо. У таких випадках

діти звертаються до вихователя, висловлюють своє обурення, але проходить деякий час – і ті ж самі діти можуть порушити моральні норми поведінки, вчинити не гуманно.

Серед зафіксованих негуманних проявів ставлення дітей до дорослих нами зафіксовані такі: відсутність співчуття до вихователя, який недобре почувається (діти продовжували зніматися галас, бігати), висування різного роду не виправданих вимог до батьків та інших членів родини, які приходять забирати дітей (вимагають придбати те, що хочеться дитині, не зважаючи на те, що батьки говорять, що на це немає грошей; лякають пташок, які прилітають до ігрового майданчика; давлять жуків, клопів, солдатиків; розкидають свої речі у роздягальні, сподіваючись на те, що помічник вихователя сама їх поскладає; ламають іграшки інших дітей; відмовляються виконувати вказівки дорослих, виявляють неповагу до праці помічника вихователя (не всі діти обтрушували сніг з одягу та взуття, могли насмітити у групі чи роздягальні).

Але у процесі спостереження також було зафіксовано і прояви гуманного ставлення дітей до об'єктів природи, іграшок, однолітків та дорослих. Так, наприклад, коли інші діти у групі продовжували галасувати у той час, коли вихователь почувалася недобре, декілька дівчаток зробили зауваження дітям, а потім підійшли до виховательки і запитали, чи можуть вони їй допомогти. Багато хто з дівчаток виявляв бажання допомогти помічнику вихователя застелити ліжка після денного сну або скласти речі інших дітей, оскільки вони знають, що у помічника вихователя хвора спина. Проявляючи гуманне ставлення один до одного, діти співчують, коли хтось упав чи вдарився, заспокоюють, допомагають піднятися, обтрусити бруд з одягу, допомагають вихователеві доглядати за кімнатними рослинами, годувати акваріумних рибок, пташок, хом'яка.

Отже, у процесі спостереження за дітьми було зафіксовано прояви як гуманного, так і негуманного ставлення до однолітків та дорослих, речей та об'єктів природи. Співвідношення зафіксованих гуманних та негуманних проявів до навколишнього у контрольній та експериментальній групах

приблизно однакове. У дітей контрольної групи співвідношення гуманних та негуманних проявів складає відповідно 41% та 59%. Частка гуманних проявів у дітей експериментальної групи складає 45%, а негуманних – 55%. Співвідношення проявів гуманного та негуманного ставлення у дітей до інших людей графічно показано на рисунку 2.3.

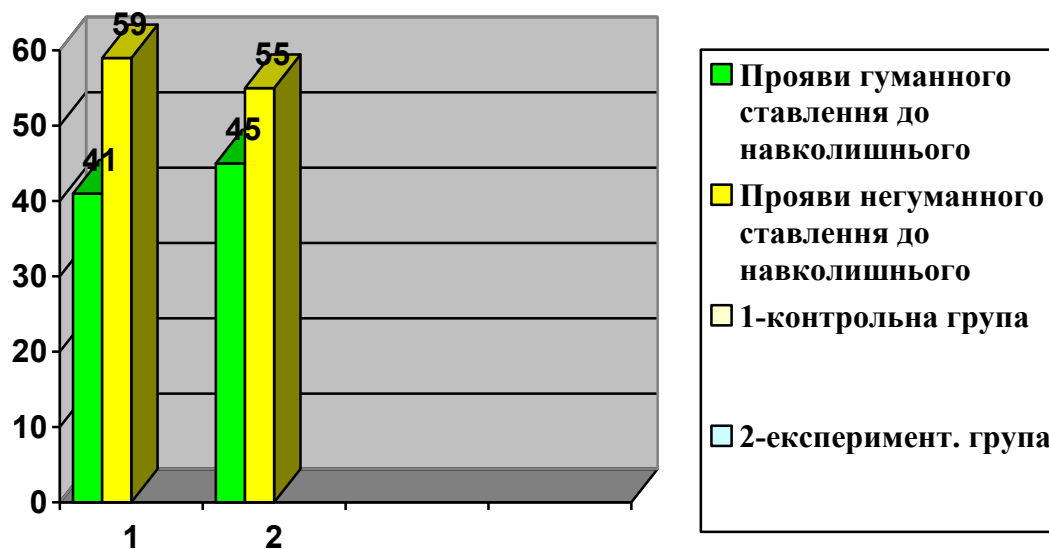

Рис. 2.3. Співвідношення гуманних та негуманних проявів у поведінці дітей контрольної та експериментальної груп

Узагальнивши результати спостереження за поведінкою старших дошкільників експериментальної групи, було визначено рівні сформованості поведінкового критерію.

Серед дітей експериментальної групи визначено 10% таких, які проявляють гуманне ставлення до дітей і дорослих у різних видах практичної діяльності. Дітей, які мають середній рівень сформованості гуманного ставлення до дітей та дорослих, 25%. Решта дітей (65%) мають несформований поведінковий критерій гуманного ставлення до людей, об'єктів природи та різних предметів, оскільки у повсякденні порушують норми моральної поведінки.

Серед дітей контрольної групи високий рівень сформованості поведінкового критерію мають 15% дітей, середній рівень – 25%, низький рівень – 60%.

На рисунку 2.4. показано графічне співвідношення отриманих результатів.

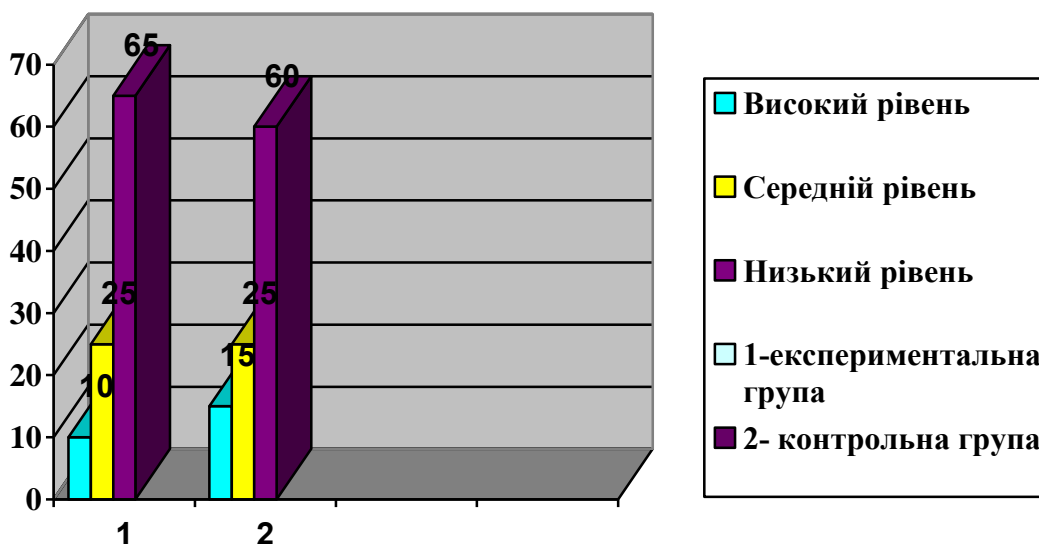

Рис. 2.4. Співвідношення гуманних та негуманних проявів у поведінці дітей експериментальної та контрольної групи

Варто зазначити, що прояви гуманного або негуманного ставлення до людей, речей або об'єктів природи спостерігаються у одних і тих же дітей, що обумовлено різними факторами, серед яких найбільш потужний – особливості виховання дитини у родині.

Узагальнивши результати бесід, спостереження, ми отримали такі дані: серед дітей експериментальної групи високий рівень сформованості пізнавального критерію гуманного ставлення до навколишнього світу мають 30% дітей; середній рівень мають 55% дітей; низький – 15% дошкільників. Рівень сформованості емоційного критерію високий – у 85% дітей, середній – 15% і низького не має жодна дитина. Високий рівень сформованості поведінкового критерію мають 10% дітей; середній рівень - 25%; низький рівень - 65%. Серед дітей контрольної групи високий рівень сформованості пізнавального критерію мають 35% дітей; середній рівень 45%

дітей; низький рівень 20% дітей. Високий рівень сформованості емоційного критерію мають 90% , середній – 10% дітей контрольної групи. Що стосується поведінкового критерію, то високий рівень його сформованості мають 15% дітей; середній рівень – 25% дітей; низький рівень – 60% дітей. Результати дослідження представлено у зведених таблицях 2.1. та 2.2.

Таб.2.1

**Рівні сформованості гуманного ставлення дітей експериментальної групи до
навколишнього світу**

№ з/п	Ім'я дитини	Рівні сформованості критеріїв (в балах)			
		пізнавальний	емоційний	поведінковий	Загальний рівень
1.	Таня К.	8	8	6	22
2.	Максим К.	7	9	3	19
3.	Віка Б.	4	7	6	17
4.	Стасик З.	8	9	4	21
5.	Саша К.	7	9	4	20
6.	Лера К.	8	9	4	21 б
7.	Сергій Л.	7	9	3	19
8.	Руслан М.	3	9	4	16
9.	Маша О.	4	9	9	22
10.	Катя П.	5	9	5	19
11.	Ваня С.	6	8	4	18
12.	Віка С.	3	9	4	16
13.	Таня Х.	9	6	6	21
14.	Андрій Х.	6	8	3	17
15.	Настя Л.	6	9	6	21
16.	Даня Г.	7	9	8	24

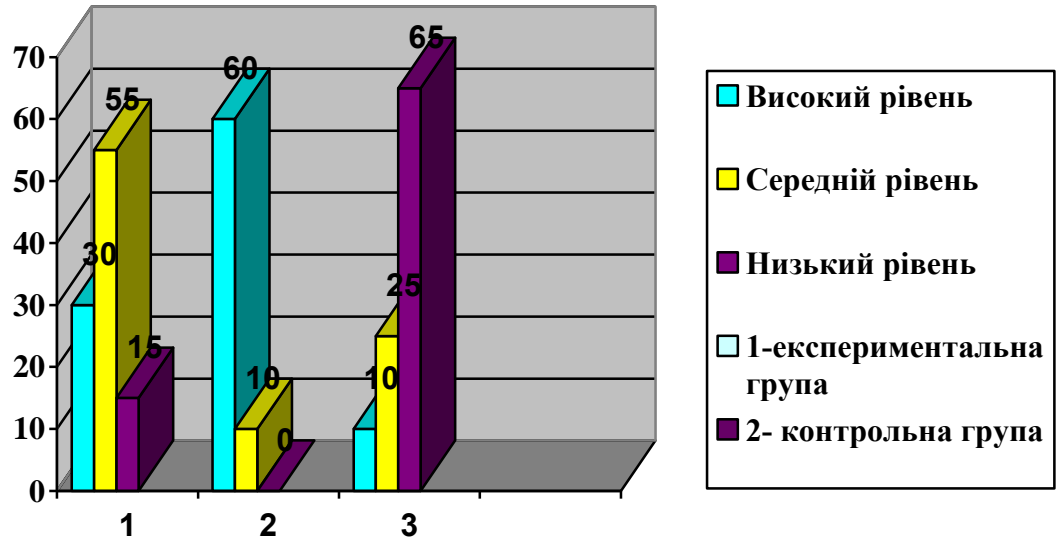
17.	Віка Л.	6	8	4	18
18.	Ігор П.	5	8	4	17
19.	Едік Б.	6	9	4	19
20.	Денис Ш.	6	9	4	19

Таб.2.2

**Рівні сформованості гуманного ставлення дітей контрольної групи до
навколишнього світу**

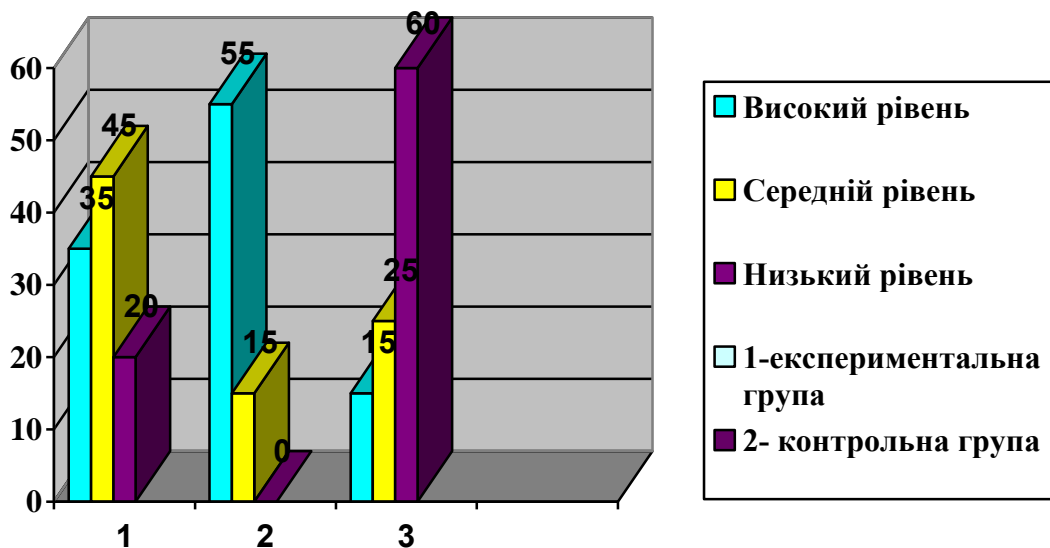
№ з/п	Ім'я дитини	Рівні сформованості критеріїв (в балах)			
		пізнавальний	емоційний	поведінковий	Загальний рівень
1.	Каріна Б.	9	9	6	24
2.	Катя Б.	7	8	4	19
3.	Саша Б.	7	9	8	24
4.	Ангеліна М.	8	9	4	21
5.	Влад З.	8	9	7	24
6.	Денис Х.	7	9	4	20
7.	Надя П.	7	9	9	27
8.	Альбіна К.	4	9	4	17
9.	Каріна С.	8	7	7	24
10.	Вероніка Н.	7	9	7	23
11.	Саша А.	7	9	4	20
12.	Альона Н.	4	8	4	16
13.	Альона П.	7	7	6	20
14.	Валера С.	7	8	4	19
15.	Саша С.	6	8	4	19
16.	Стасік В.	6	9	4	19

17.	Максим Г.	7	7	4	18
18.	Владік Є.	5	8	4	17
19.	Діма Д.	4	9	4	17
20.	Катя Г.	8	9	9	26

Критерії: 1 – пізнавальний 2 – емоційний 3 - поведінковий

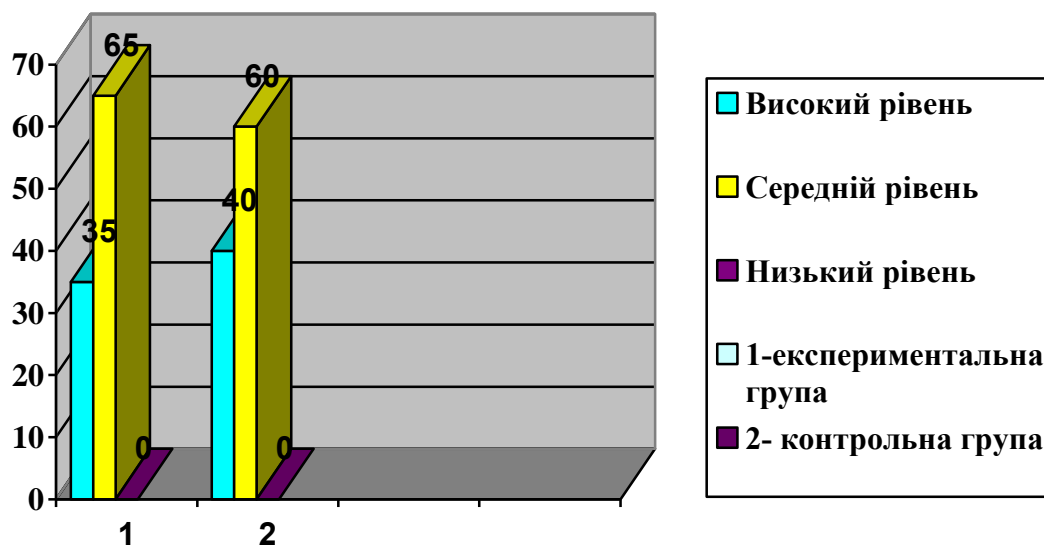
Рис. 2.5. Рівні сформованості пізнавального, емоційного та поведінкового критеріїв прояву гуманного ставлення до навколишнього світу у дітей експериментально

ї групи.

Критерії: 1 – пізнавальний 2 – емоційний 3 – поведінковий

Рис. 2.6. Рівні сформованості пізнавального, емоційного та поведінкового критеріїв прояву гуманного ставлення до навколишнього світу у дітей контрольної групи

1 – експериментальна група 2 – контрольна група

Рис. 2.7 Рівні сформованості гуманного ставлення дітей 6-го року життя до навколишнього світу

Отримані на константувальному етапі експерименту результати дали підставу для таких висновків:

- розуміння дорослими значущості проблеми формування у дітей гуманного ставлення до навколишнього світу є однозначним;
- відсутність достатньої кількості програм і методичних рекомендацій щодо проблеми гуманізації взаємин дітей у світі людей, природи і речей ускладнює вибір змісту, методів, прийомів, форм і способів педагогічного впливу;
- завдання гуманізації взаємин дошкільників з навколишнім більшістю педагогів окремо не виносяться для щоденної роботи, що і позначається на особливостях моральної поведінки дошкільників;

- серед критеріїв гуманного ставлення дітей 6-го року життя до навколишнього світу найкраще сформований емоційний критерій: дитина здатна помічати, сприймати та розуміти емоції, почуття інших дітей та дорослих; переживає задоволення від власних гуманних вчинків по відношенню до навколишнього світу; співпереживає разом з однолітками та дорослими;
- друге місце за рівнем сформованості посідає пізнавальний критерій. Діти мають уявлення про моральні норми та правила поведінки у суспільстві відповідно віку; у них є знання про особливості проявів гуманності; знання про необхідність гуманного ставлення до людей, природи і речей як необхідної умови повноцінного співіснування у суспільстві, світі людей і природи;
- найбільш несформованим виявився поведінковий критерій: більшість дітей обох груп, добре знаючи правила моральної поведінки в суспільстві, часто її порушували у реальному житті. У процесі взаємодії з об'єктами природи, іншими дітьми та дорослими вели себе негуманно.

Це говорить про те, що діти не застосовують у практичній діяльності набутих знань, а це потребує відповідної виховної роботи з боку дорослих – вихователів і батьків.

Отже, проаналізувавши отримані дані, ми визначили головне завдання формувального етапу експерименту:

- розробити систему взаємодії з родинами дітей 6-го року життя з виховання гуманного ставлення у старших дошкільників до навколишнього світу й апробувати її.

2.2. Реалізація педагогічних умов з виховання в дітей 6-го року життя у гуманного ставлення до навколишнього світу

Процес становлення гуманного ставлення до оточуючих людей передбачає безумовне і послідовне ставлення вихователя і всіх дорослих членів родини до дитини як до своєї особистості, найвищої цінності, прийняття її

інтересів, потреб, повагу до її гідності, чеснот. У педагогічному процесі ця умова забезпечує вільний вибір, волевиявлення, реалізацію індивідуальних проявів, власних інтересів, потреб ціннісного ставлення до себе і до інших.

Двобічність процесу становлення взаємин передбачає гуманізацію спілкування з ровесниками, дорослими, об'єктами природи під впливом чого розвиваються гуманні якості кожної особистості. Демократизація дошкільного життя спонукає до контактів, які дають змогу інтегрувати знання про іншого, про самого себе на основі сповідання плюралізму та врахування індивідуальних особливостей. Міжособистісний контакт передбачає безумовне прийняття іншого як рівноправного партнера незалежно від рівня прихильності до нього, статевої ознаки, віку та постійне переборення життєвих суперечностей, які набувають морально-ціннісної сутності.

Реалізація педагогічних умов і основних завдань щодо виховання гуманного ставлення до навколишнього світу відбувалася поетапно. Послідовність представлена у розробленій нами системі роботи.

Модель взаємодії з родинами вихованців з виховання гуманного ставлення до навколишнього світу

Дослідження вимагало звернення до висновків науковців стосовно ролі вихователя, яка суттєво впливає на статус кожного дошкільника у дитячому колективі. Тому у створенні атмосфери доброзичливості, поваги, уваги до кожної дитини вбачали основний прояв забезпечення психологічного клімату. Зважали на науково обґрунтований висновок, що на становлення позитивних взаємин впливає не тільки застосування педагогічно раціональних способів організації спільної діяльності і цілеспрямований вплив педагога, а встановлення особистісного контакту з вихованцем, постійний прояв інтересу і прихильності до дитини.

Паралельно планували щоденну роботу вихователя, добираючи різноманітні за формою і змістом цікаві дошкільникам види діяльності, програмували угруповання дітей для різних видів діяльності, вибудовували окремі системи педагогічного впливу на представників кожного рівня розвитку гуманних взаємин. У подальшому від загальних теоретичних питань ми переходили до бесід, переважна тематика яких стосувалася особливостей гуманних проявів у поведінці дошкільника, тактовного педагогічного впливу з метою їх корекції, добору найефективніших методів, прийомів, а також забезпечення атмосфери терпимості і доброзичливості. Все це разом допомагало дитині повірити у свої чесноти та активно їх виявляти.

Добирали оцінки, їх аргументованість, емоційне забарвлення, звертання до дітей виключно на ім'я, варіювання його з використанням зменшувально-пестливих суфіксів або тих форм, які найчастіше звучать вдома і є приємними для дитини. При застосуванні цього арсеналу методів і прийомів зважали на необхідність диференціювання його в залежності від статевої ознаки, попередньо ознайомивши вихователів з науково узагальненою характеристикою хлопчиків та дівчаток. Весь комплекс означеного напрямку передбачав:

- забезпечення позитивного прикладу побудови взаємин на основі прийняття індивідуальності особистості;
- увага до спілкування дошкільників;

- гуманізація взаємин у дитячому колективі та стосунків з оточуючими дорослими.

Здійснювалася робота з батьками, яка мала на меті розкриття значення спілкування дошкільника з навколишнім світом для становлення особистості на цьому етапі і загострення уваги на значущості забезпечення зразків гуманних взаємин між всіма членами родини.

Проводилися диференційовані за змістом бесіди-консультації, що обумовлювалося неоднорідним контингентом батьків: родини, де виховується одна дитина, неповні родини (відсутність батька), родини, де є тільки сини, родини, де є тільки доньки, родини, де є різностатеві діти. Диференціювання обґрунтовувалося і вибудовувалося на одержаних констатуючих даних дослідження про характеристику і особливості складу родини та обумовлювалося специфікою сімейного виховання (додаток 3). Будуючи зміст кожної бесіди-консультації, розкривали стан дитини, коли її приймають чи не приймають до спільних ігор, коли вона має друзів і спілкується з ними, коли вона доброзичлива і як себе почуває, коли доброзичливі до неї, як часто залишається самотньою, як вона ставиться до об'єктів природи і речей. Індивідуальні консультації проводилися у разі потреби і були обумовлені змістом проявів кожної окремої дитини. Для глибшого ознайомлення родин з означеною проблемою пропонувався підбір літератури (додаток Г).

Послідовна взаємодія орієнтувала учасників експериментального дослідження на такі результати:

- конструктивна співпраця дорослих членів родини з педагогічним колективом дошкільного навчального закладу;

- створення і постійне підтримання у родині сприятливого психологічного клімату, окультурення взаємин членів родини;

- прийняття індивідуальності особистості своєї дитини, розуміння її успіхів, проблем та причин, що до того призводять;

- забезпечення постійного прикладу гуманної поведінки дорослих членів родини;

- виховання потреби дитини в гуманних взаєминах з партнерами по спілкуванню (ровесниками, дорослими, людьми похилого віку);
- підтримання дитини в її здатності бережно ставитися до речей, створених руками людини;
- підтримання дитини у її бажанні і здатності піклуватися про інших та об'єкти природи.

Процес педагогічного впливу не розглядався нами як односторонній. Вважаємо, що ступінь розвитку гуманних взаємин дитини дошкільного віку є критерієм вдалого чи невдалого зовнішнього впливу, а самі гуманні взаємини набудуть сили і діятимуть тільки за умови внутрішньої потреби. Робота здійснювалася послідовно в три етапи, зміст яких відображено у перспективному плані (додаток К). Сутність етапів полягала у поступовому накопиченні старшими дошкільниками чітких гуманістичних оціночних еталонів, орієнтирів, які спонукають до вироблення емоційних характеристик і провокують відповідний регулятивно-поведінковий ефект взаємодії з партнерами.

Перший етап – складний процес перцептивної діяльності дошкільника, який полягав у реалізації таких завдань: ознайомити дошкільників зі зразками авторських та фольклорних творів; вчити розрізняти структуру твору, розуміти сюжет, виділяти головних героїв; розвивати увагу, сприймання, пам'ять, викликати позитивні емоції, почуття; вчити відрізняти потворне від прекрасного у взаєминах; збагачувати словник дошкільників, розвивати зв'язне мовлення; навчати знаходити у реальному житті аналогію вчинкам, подіям, що описані у літературі. У процесі ознайомлення та подальшої роботи з літературним твором використовували бесіди, які мали на меті з'ясувати ступінь розуміння дитиною змісту, її ставлення до твору, вчинків і моральних якостей його героїв тощо.

Підбираючи літературні та фольклорні зразки для читання, ми зважали на вимоги до твору і саме їх брали за основу:

- наповнення твору подіями, вчинками, намірами, які носять гуманний характер;
- сприяння змісту моральному, естетичному, патріотичному вихованню;
- наявність виразних художніх засобів, багатства і образності мовлення; чіткість і простота композиції, конкретність зображення героїв;
- доступність (врахування специфіки віку);
- невеликий обсяг;
- відображення подій знайомого середовища або такого, якому живуть діти.

Літературні твори мають свої переваги, оскільки змальовують зрозумілі дитині події, героїв, що є виключно позитивними чи виключно негативними. Особливої уваги ми надавали казкам як геніальним творінням, зразкам творчості з незаперечними художніми якостями, випробуваним часом, де яскраво, доступно і захоплююче, без зайвого нагромадження персонажів, деталей, виступають сили добра і зла, а їх носії – герої різними засобами і способами вступають у протидію зі злом.

Вчинки, висловлювання, спілкування, його результат, перевага гуманного над антигуманним зрозумілі дітям, нескладне характеристика героїв допомагала розібратися у суті конфліктів. Це розуміння викликало у дошкільників почуття радості і суму, схвалення і осуду, що проявлялося в емоціях. Це не тільки зовнішні ознаки, а й активна напружена робота мислительної діяльності.

У ході формування основ гуманізму у старших дошкільників ми спиралися на узагальнення, згідно з якими дошкільники здатні зрозуміти сутність моралі, яку несе у собі казка, стати над героями, критично розглядати їхні вчинки з авторської позиції. Та це не відбувається миттєво і спонтанно. Така здатність у дітей може бути вироблена тільки системно, послідовно, при планомірному педагогічному втручанні. Основою його є емоційні враження, які запам'ятовуються і накладають свій відбиток. Як правило, дитячі емоції при слуханні казки яскраві, відверті, супроводжуються рухами, оплесками, сміхом, схвальним чи з осудом поглядами, вигуками. Та це тоді, коли все зрозуміло або

дитину захоплюють поверхові елементи, другорядні речі чи зовнішній, несутнісний бік справи.

З огляду на те, що дошкільнику властива образність і конкретика мислення, оперування наочними образами після читання твору, пропонували дітям намалювати те, що найбільше вразило, викликало найсильніші емоції (додаток Л). Застосування таких прийомів як зіставлення, порівняння уявного із зображуваним та аналіз власного зображення були покликані активізувати дошкільників щодо визначення соціально-моральної цінності твору.

Малюванню передувала бесіда, яка мала на меті не виявлення того, хто кому сподобався у творі, а, зберігши свіжість вражень від прочитаного, допомогти дітям осмислити твір, дати оцінку та характеристику персонажам у залежності від їхніх намірів, вчинків. Ми розраховували на те, що глибина осмислення дасть змогу дітям визначити, на якому етапі можна було погасити конфлікт, суперечку або й уникнути її. Використання казки дозволило висвітити приклади регулювання взаємин персонажів різної прихильності.

Означений етап роботи є важливою перцептивною діяльністю та розглядається нами як проміжний. Художнє слово захоплює і приваблює дітей, викликає жваві емоції, задаровує образністю. Та саме слухання казки не здатне сформувати у дошкільників розуміння переваги, необхідності гуманних взаємин. Попередній етап просував лише частково до мети, тому ми передбачили продовження роботи на наступному етапі.

Другий етап реалізовував завдання, яке полягало у розвитку емоційно-чуттєвої сфери дитини через активну участь у різних видах ігор (дидактичних, сюжетно-рольових, театралізованих), бесідах під час проведення занять і поза ними (додаток М). По закінченню виконання ролі дошкільник діятиме так, як вважатиме за потрібне. Якщо роль і власна моральна позиція дитини не співпадуть, то вона змушена буде докладати зусиль на час її виконання. Але навіть короткочасні вольові зусилля залишають помітний слід у пам'яті дитини і через деякий час при певній повторюваності здатні вплинути на внутрішні

потреби і регулювати її поведінку у відповідності з ідеальною моделлю гуманної взаємодії.

Ефективним методом позбавлення дитини байдужості до своїх ровесників є організація театралізованої діяльності, передбачаючи, що при виконанні позитивної ролі дитина «вбере» у себе гуманне ставлення, що притаманне героєві. Чим більше подібних емоційних слідів залишається у пам'яті дитини, тим реальніші формуються потреби і вчинки. Вдавалося необхідним спонукати кожну дитину до самовизначення, вільного вибору у гри-драматизації ролі, засобів створення образу, оцінки дії персонажів.

Оскільки, гра-драматизація не вимагає дослівного відтворення сюжету, висновки і пропозиції дітей поєднувалися з раніше створеними правилами. Після ігор-драматизацій правило вимагало практичного застосування: дошкільники повинні були знайти йому аналогію в казці.

Перехід від теоретичного розуміння необхідності та переваги гуманної взаємодії до аналізу реальної ситуації слова найбільш тривалий і складний. Тому ми започаткували роботу і на останньому третьому етапі.

Третій етап передбачав трансформацію дітьми гуманістичного образу у практичні зразки моральної поведінки та вправлення у їх вияві (додаток К). Вирішення у реальній взаємодії проблемних ситуацій вимагало від старших дошкільників максимально задіяти вже набутий на попередніх етапах досвід. Передбачалася активна участь у спеціально створених побутових ситуаціях реальної взаємодії, де від дитини вимагалися або очікувалися гуманні прояви. Така діяльність активізувала самостійні міркування, вправляла в умінні роботи вибір та оволодіння культурою взаємин. Найбільш ефективним на цьому етапі було використання таких форм роботи як виставка спільних робіт батьків і дітей «У дружньому колі», «Родинна творчість», проведення спільного пішого походу по екологічних стежинах «Допоможемо синичці», організація та проведення родинного свята «Обереги нашого дитинства». Доречним для формування навичок спільної взаємодії батьків та дітей було проведення добродійної акції «Пташок викликаю з далекого краю»

Обговорення з вихователями особливостей, змін у поведінці, взаєминах дошкільників було важливим у нашому дослідженні. Наприклад, значущою виступала не тільки констатація окремих проявів (агресивність, забіякуватість, схильність до обману, замкнутість, жорстоке ставлення до об'єктів природи), а й спроба знайти їх причину та придумати шляхи усунення. Задля результативності роботи виділяли те хороше, на що можна опертись, навіть якщо поодинокі гуманні вчинки не набули системи. Пильніше приглядалися до взаємин дітей, щоб дошукатись мотивів чи аргументованості дій.

З метою виховання гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу ми розробили систему роботи, ефективність якої забезпечувалася не тільки ретельним добором форм взаємодії з родинами вихованців, але й дотриманням таких педагогічних умов:

організації освітнього середовища в ЗДО на принципі гуманізму

організації життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО і сім'ї на засадах гуманістичної педагогіки

упровадження системи роботи, що передбачала б доцільне використання колективних та індивідуальних он-лайн і оф-лайн форм взаємодії ЗДО з родинами вихованців

Кожна з означених умов конкретизована змістом і формам роботи

Реалізуючи 1 педагогічну умову- організації освітнього середовища в ЗДО на принципі гуманізму ми брали до уваги дослідження І. Фомічова, що зазначав, що освіта на принципі гуманізму підкреслює два моменти: унікальність дитини і ставлення вихователя для дитини. Основний акцент робився на взаєминах вихователя з дітьми, збагаченні знань дошкільників про гуманність та її прояви.

Ключовими положеннями гуманістичного підходу були нами викладені нами у пам'ятці для вихователів: 1. Основну увагу слід приділяти не корекції поведінки, а налагодженню довірчих стосунків. 2. Дитину треба любити і поважати, незважаючи на її недоліки. 3. Вчинки дитини не можна засуджувати або схвалювати – їх необхідно аналізувати й розуміти. 4. Важливо ставити

перед дитиною конкретні вимоги і давати чіткі пояснення, чому в тій або іншій ситуації слід діяти так, а не інакше. 5. Не можна критикувати дитину за неуспішність, порівнюючи її з іншими однолітками. Помилки дитини – це насамперед помилки педагога. 6. Необхідно уважно слухати дитину, заохочувати її ділитися своїми турботами, співчувати їй під час розмови, ненав'язливо спрямовувати на прийняття правильного рішення. 7. Вихователь має постійно підвищувати свій культурний рівень, бути для дитини зразком чемної поведінки .

Дитина здобуває соціальний досвід безперервно, а вихователь має постійно насичувати його гуманним змістом. Уся атмосфера дошкільного закладу, поведінка дорослих, спілкування, спільна діяльність дітей має сприяти збагаченню соціального досвіду дошкільника, формуванню його соціального здоров'я. Тому поруч із запланованими і підготовленими вихователем формами роботи щодо формування у дітей соціального досвіду ми використовували і ті події, що відбувалися не заплановано.

«Нова іграшка, квітка, що розцвіла, хвороба товариша по групі і згодом - його повернення в дитячий садок і багато інших подій, що виникають поза планом виховної діяльності, - все це ставало предметом обговорення, переживання й осмислення дітьми.

Ми проводили: 1. Бесіди про людей. «Що ти знаєш про своїх рідних? Скільки років мамі? Що мама любить: слухати музику, читати, вишивати, малювати? Якою мама була у твоєму віці? Чим мама відрізняється від інших жінок? Чи є у мами подруги? Як мама ставиться до своєї мами? Як можна піклуватися про маму?».

2. Бесіди із залученням соціального досвіду дітей. Потрібно, щоб діти усвідомлювали, що члени сім'ї пов'язані родинними зв'язками не лише із самою дитиною, а й між собою, незалежно від неї. Тому пропонували для обмірковування життєві ситуації: «Уявіть собі сім'ю: мама, тато, бабуся, син 10 років, донечка 5 років. Як зробити так, щоб вихідний день усі відпочили?».

3. Розповідали про взаємини людей

4. Розповіді про своє дитинство вихователі.

5. Залучали вихователів і дітей у вправи-драматизації: «Відвідини хворого», «Прихід у гості», «Привітання з днем народження».

6. Ми пропонували для обговорення проблемні питання «Чи може Баба Яга бути доброю?» При цьому пропонували дітям придумати, що можна зробити, щоб не злякатися Баби-Яги. Потрібно уявити, що вона може бути не тільки страшною, а й іншою. Можливо, вона зла, бо її хтось образив? Чи у неї щось болить? Висновок: висновку, що кожному людину потрібно сприймати такою, якою вона є. Краще не лякатися, не засуджувати, а намагатися зрозуміти.

Реалізація 2 педагогічної умови передбачала організацію життєдіяльності дітей старшого дошкільного віку в ЗДО і сім'ї на засадах гуманістичної педагогіки У формуванні гуманного ставлення дошкільників до природи, оточуючих дітей речей дорослих та однолітків важливе місце посідає ознайомлення їх із правилами гуманної поведінки. Ми акцентували роботу саме на вправлянні дітей в проявах гуманної поведінки. Для цього ми розробили програму, «Крокуємо до гуманності у взаєминах».

З метою виховання гуманності як інтегрованої моральної поведінки старших дошкільників і підготовки їх до усвідомлених гуманних вчинків шляхом взаємодії ДНЗ і сім'ї була розроблена і впроваджена у педагогічний процес експериментальної групи педагогічна технологія взаємодії дітей і дорослих за тематичним блоком „З вихователем, татом і мамою наші діти зростають гуманними“, який містить два напрями: „Хто я - який я?“, „Я у родині й серед людей». У першому напрямі з метою формування у дітей здатності аналізувати гуманні прояви, вміти їх виявляти та для розвитку гуманних почуттів увага зосереджувалася на гуманній поведінці дітей стосовно себе та інших. Ми вважали за необхідне навчити дітей розуміти значення гуманності та бачити її прояви у поведінці своїй та оточуючих і усвідомлювати їх значення.

Другий напрям зосереджувався на гуманному ставленні до батьків, педагогів, однолітків, молодших дітей задля формування таких складників гуманності, як доброта, співчуття, милосердя. Знання про гуманну поведінку подавалися дітям на заняттях, під час бесід, сюжетно-рольових, дидактичних ігор тощо. Було використано комбіновані етичні бесіди, які поєднували обговорення літературних творів з аналізом вчинків дітей, ігри-вправи, пояснювали сутність гуманних вчинків, допомагали усвідомити свою поведінку, адекватно оцінити вчинки, активізували гуманні почуття дітей, навчали порівнювати вчинки літературних героїв із поведінкою дітей.

Реалізація 3 педагогічної умови - спрямовувала наші зусилля на упровадження системи роботи, що передбачала б доцільне використання колективних та індивідуальних онлайн і офлайн форм взаємодії ЗДО з родинами вихованців. у формуванні гуманного ставлення дошкільників до навколишнього. Ми провели бесіди Що таке гуманність? 2. Я – добрий і милосердний 3. Я – чуйний і турботливий 4. Як правильно спілкуватися зі старшими у родині. З метою підвищення батьківської компетентності було розроблено консультації Особливості старшого дошкільника. Яких знань про гуманність потребує дитина. 2. Як «правильно» любити свою дитину 3. Як навчити дитину бути чуйною і турботливою 4. Мистецтво спілкування з дитиною.

Оскільки робота організовувалась у змішаній формі, а після 24-го лютого 2022-го року ми працювали дистанційно, то було розроблено план онлайн взаємодії з батьками. Ми підготували і провели для родин з дітьми інтернет-марафон, де передбачили інтернет-вікторину, пов'язану з життям групи, організували марафон віршів, свято сімейних фото. Діти разом з батьками готували віртуальні листівки до 8 березня.

Підводячи підсумок проведеної роботи, ми можемо зробити висновок, що з метою виховання гуманного ставлення дітей дошкільного віку до людей, речей, об'єктів природи було застосовано різноманітні методи, прийоми та форми роботи, враховано вікові та індивідуальні особливості дітей дошкільного

віку. У процесі роботи ми спиралися на досягнення психологічної та педагогічної науки, передовий педагогічний досвід, власні доробки.

2.3. Виявлення ефективності педагогічних умов виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у старших дошкільників

Завершальним етапом дослідницько-експериментальної роботи був контрольний експеримент, який мав на меті здійснення порівняльної характеристики рівнів розвитку гуманного ставлення дітей 6-го року життя експериментальної та контрольної груп до навколишнього світу визначення доцільності, ефективності та результативності використання запровадженої методики, перевірку гіпотези наукового дослідження. Для узагальнення, детального вивчення і співставлення результатів дослідження ця частина експериментальної роботи проводилася за методикою константувального етапу.

На даному етапі дослідження був відібраний комплекс методів, аналогічний тим, які застосовувалися на константувальному етапі: спостереження за особливостями поведінки дітей у специфічних для віку видах діяльності (трудовій, ігровій, самостійній художній, спілкуванні). Цей метод розкрив реальне спілкування у групі ровесників, показав особливості проявів гуманного та негуманного ставлення дітей до навколишнього світу. У процесі такої взаємодії яскраво проступають прояви гуманної поведінки, орієнтацію дитини на соціально схвалювані норми взаємодії з дорослими. Особливої уваги надавали грі та спілкуванню, які не контролювалися дорослими.

У ході контрольного етапу дослідження виникла необхідність уточнити, спів ставити матеріали спостереження за дітьми у реальному житті з теоретичними уявленнями дітей про особливості гуманної поведінки, що і спонукало до використання методу бесіди. Дітям були запропоновані запитання такого ж змісту, як і на етапі констатації. Для співставлення отриманих даних ми вдалися до методу порівняльного аналізу, математичної статистики при обробці та узагальненні зібраних матеріалів.

З метою виявлення рівнів сформованості показників пізнавального критерію з дітьми було проведено бесіду аналогічну бесіді констатувального етапу експерименту.

Аналіз отриманих результатів бесіди засвідчив, що більшість дітей експериментальної групи (75%) мають високий рівень уявлень та знань про гуманність та гуманну поведінку. Відповідаючи на запитання, діти давали достатньо повні, логічні відповіді. Наприклад. На запитання: «Чи знаєш ти, яку людину називають гуманною?» дошкільники відповіли так: «Гуманна людина – це така людина, яка поважає інших, шанує їх бажання та почуття», «Гуманна людина – це добра людина, яка не чинить шкоди іншим», «Гуманна людина – це справедлива і добра людина». Характеризуючи гуманну людину, діти назвали різні моральні якості, які притаманні саме гуманним людям, оскільки поняття гуманності містить у собі різні позитивні риси особистості. У порівнянні з констатувальним етапом експерименту, до позитивних моральних якостей гуманної людини діти додали такі, як справедливість, взаємоповага, шанобливе ставлення до почуттів інших людей. Бережне ставлення до речей, турбота про рослини і тварин. Взагалі слід відмітити, що слово «гуманний» увійшло в активний словник дітей експериментальної групи.

Діти контрольної групи, серед яких 50% мають середній рівень сформованості уявлень про гуманне ставлення до навколишнього світу, відповіді на поставлене запитання давали аналогічні відповідям констатувального етапу експерименту: «Гуманна людина - це добра людина», «Це та людина, яка нікого не ображає», «Гуманна людина не жадібна і усім допомагає» тощо.

На запитання: «Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до людей»? діти експериментальної групи (65%), а також деякі діти контрольної групи (25%) дали такі відповіді: «Це значить, що треба думати про інших людей, про те, що вони хочуть», «Треба до всіх людей ставитися однаково до-доброму», «Гуманно ставитися до людини - поважати її, допомагати їй», «Це означає не насміхатися над людиною, коли у неї щось не виходить або коли їй погано»,

«Любити всіх і нікого не ображати», «Значить, що по-доброму ставитися до людей», «Допомагати іншим», «Робити так, щоб іншим людям було добре», «Гуманно ставитися до людей означає любити всіх дорослих і дітей, допомагати їм, поважати».

На запитання «Що по-твоєму означає «гуманно ставитись до об'єктів природи і речей»? діти експериментальної групи (72%), а також 46% дітей контрольної групи дали такі відповіді: «Це означає, що треба берегти все навколишнє, бо воно живе», «Слід по правилах поводитись в лісі, у полі, у яру. Не кричати і не заважати звірям і птахам», «Не можна ображати домашніх тварин, слід про них піклуватись», «Треба берегти іграшки, одяг, меблі вдома і у садочку, тому що у ці речі вкладено працю наших мамусь і татусів.»

У порівнянні з констатувальним етапом експерименту у визначенні гуманної поведінки діти назвали також ознаки толерантного ставлення до інших людей (поважати почуття, бажання). На запитання, що треба зробити, якщо діти побачать, що хтось засмучений, 100% дітей експериментальної та контрольної груп дали відповіді, які передбачали надання допомоги: «З'ясувати, що трапилось, допомогти», «Спробувати допомогти людині», «Треба дізнатися, що сталося зробити так, щоб людині стало добре». Відповідей констатуючого характеру типу «Мабуть, у цієї людини щось трапилось», які не передбачають розв'язання ситуації, яка виникла, не було.

Щодо того, чи допомагають діти своїм друзям у біді, то всі діти дали стверджувальні відповіді: «Звичайно, що допомагаю», «Я завжди допомагаю», «Коли Максим загубив свої олівці, то я дав помалювати своїми», «Так, я колись допоміг», «Коли Тетянка зламала ляльку, то я допоміг її полагодити» та ін. Наскільки ці відповіді збігаються з реальними діями з'ясовано під час спостереження за дітьми. На запитання: «Чи часто ти сваришся з друзями?» більшість дітей експериментальної групи запевнили, що не сваряться. Але були й такі відповіді: «Колись сварився, а тепер не буду, бо це неправильно», «Більше - коли не буду сваритися з друзями». Такі відповіді також були високо

оцінені, оскільки діти виявили усвідомлення того, як необхідно поводитися з друзями.

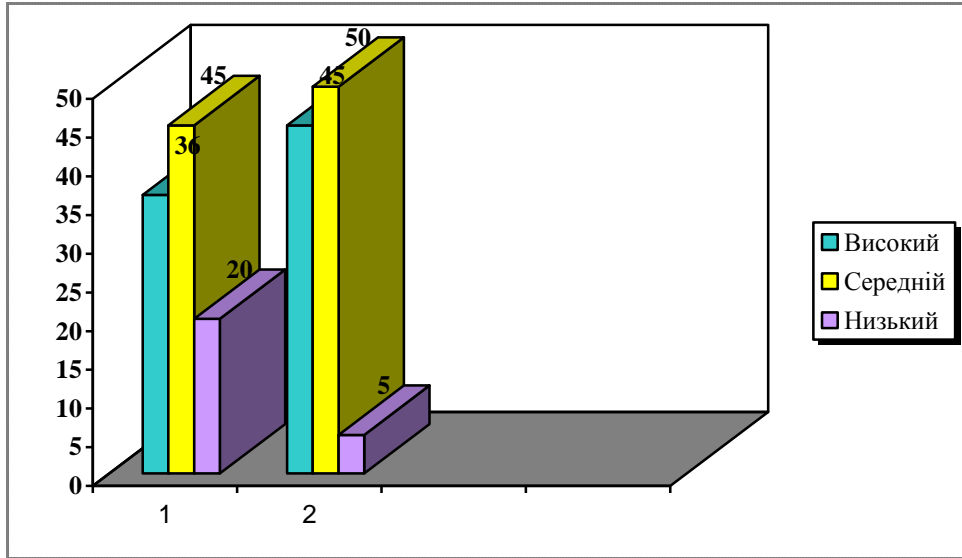
На запитання про те, чи можна засмучувати вихователів та батьків поганою поведінкою, звичайно, 100% дітей експериментальної та контрольної груп стверджують, як і під час констатуючого етапу експерименту, що цього робити не можна ні в якому разі.

На запитання: «Що треба зробити, якщо ти когось образив чи засмутив?» 100% дітей експериментальної групи дали такі відповіді: «Треба вибачитися», «Вибачитися і сказати, що більше так ніколи не зроблю», «Треба допомогти цій людині», «Треба вибачитися і більше так не робити», «Треба виправити свою помилку» та ін.

Діти контрольної групи також давали відповіді, які свідчили про підвищення рівня їхніх знань про гуманне ставлення до оточуючих (75%). Але є відповіді, які не можна вважати достатньо вичерпними, наприклад: «Гуманна людина все може робити», «Гуманна людина, яка багато знає» тощо, а також відповіді констатуючого характеру, які не передбачають надання дієвої допомоги. Отже, рівень сформованості теоретичного критерію дітей контрольної групи дещо нижчий.

Відповідно рівні пізнавальних уявлень дітей контрольної групи про особливості гуманної поведінки дещо нижче.

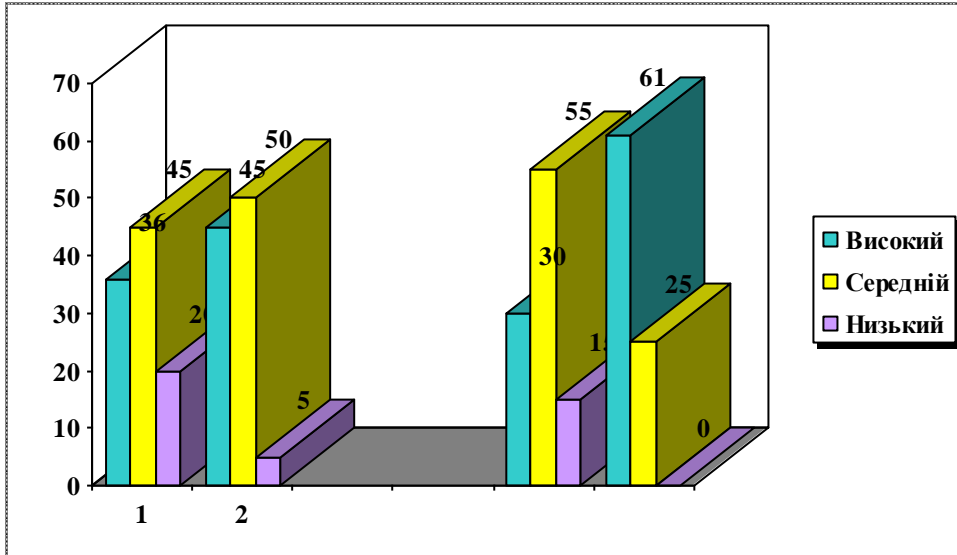
Проведена бесіда засвідчила, що 75% дітей експериментальної групи мають високий рівень знань про гуманне ставлення до речей, об'єктів природи, однолітків та дорослих мають 75% дітей. Середній рівень знань продемонстрували 25%. Низький рівень знань не виявила жодна дитина. Лише 45% дітей контрольної групи показали високий рівень знань про гуманне ставлення до об'єктів природи, речей, дітей та дорослих. Середній рівень знань підтвердили 50% дітей. Низький рівень знань мають 5% опитаних дошкільників. На рис. 2.8. показано співвідношення виявлених у старших дошкільників рівнів теоретичних знань про гуманну поведінку під час констатувального та контрольного етапів експерименту.

1- констатувальний етап

2 – контрольний етап

Рис. 2.8. Рівні сформованості пізнавального критерію дітей експериментальної групи

1- константувальний етап

2 – контрольний етап

Рис. 2.9. Рівні сформованості пізнавального критерію дітей контрольної групи

Проаналізувавши відповіді дітей контрольної та експериментальної груп, ми можемо зробити висновок, що проведена експериментальна робота мала позитивний вплив на формування уявлень про гуманне ставлення дітей старшого дошкільного віку до людей.

Щоб виявити зміни у поведінці дітей, ми застосували метод спостереження. Спостереження дало змогу зафіксувати: прояви гуманного та негуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до дорослих та однолітків, а також ставлення дітей та дорослих до цих проявів.

Результати спостереження за дітьми контрольної та експериментальної груп фіксувалися окремо. У дітей як контрольної, так і експериментальної групи були зафіксовані прояви гуманної та негуманної поведінки стосовно дорослих, однолітків, об'єктів природи. Але у дітей експериментальної групи прояви негуманного ставлення, по-перше, були епізодичними, а по-друге, не досить значними (наприклад, штовхнув іншу дитину і не вибачився, на зауваження вихователя продовжував розмовляти пошепки з сусідом, не схотіла дати погратися своєю лялькою подружці, зірвала та кинула квітку, зламав іграшку тощо).

У дітей контрольної групи у порівнянні з результатами констатувального етапу експерименту прояви гуманного та негуманного до навколишнього світу практично не змінилися. Діти контрольної групи, володіючи інформацією про гуманну поведінку по відношенню до об'єктів природи, людей, речей, у реальному житті часто порушували норми та правила поведінки, проявляли негуманність.

Як вже було відмічено, у дітей експериментальної групи значно знизилася кількість негуманних проявів поведінки по відношенню до об'єктів природи і речей (на 46%). Серед дітей же контрольної групи було зафіксовано такі прояви негуманної поведінки, як глузування з інших дітей у разі невдачі, якщо у когось не виходило виконати завдання тощо. Знову найчастіше прояви негуманного ставлення один до одного діти проявляли під час конфліктів. У таких випадках діти могли проявляти агресивність (як психологічну, так і фізичну), ображати один одного та ін. Вихователь частіше з'ясовувала причину проявів негуманного ставлення

дітей один до одного і до окремих речей, змушує дітей подумати та самостійно зробити висновки щодо своєї поведінки.

Серед зафіксованих негуманних проявів ставлення дітей контрольної групи до дорослих були зафіксовані такі: відсутність співчуття до вихователя наприклад, ігнорування зауважень під час заняття або коли діти знали про погане самопочуття вихователя і продовжували знімати галас), висування різного роду не виправданих вимог до батьків та інших членів родини (під час збирання додому в роздягальні вимагання купити у магазині бажану річ в обмін на те, що дитина самостійно одягнеться), неповага до результатів праці дорослих (розкидання папірців на майданчику, розбризування води біля умивальників, байдуже ставлення до об'єктів природи) тощо.

Отже, загалом у дітей контрольної групи співвідношення гуманних та негуманних проявів складає відповідно 39% та 61%. Частка гуманних проявів у дітей експериментальної групи складає 65%, а негуманних – 15%. Співвідношення проявів гуманного та негуманного ставлення у дітей до інших людей, речей і об'єктів природи графічно показано на рисунку 2.10.

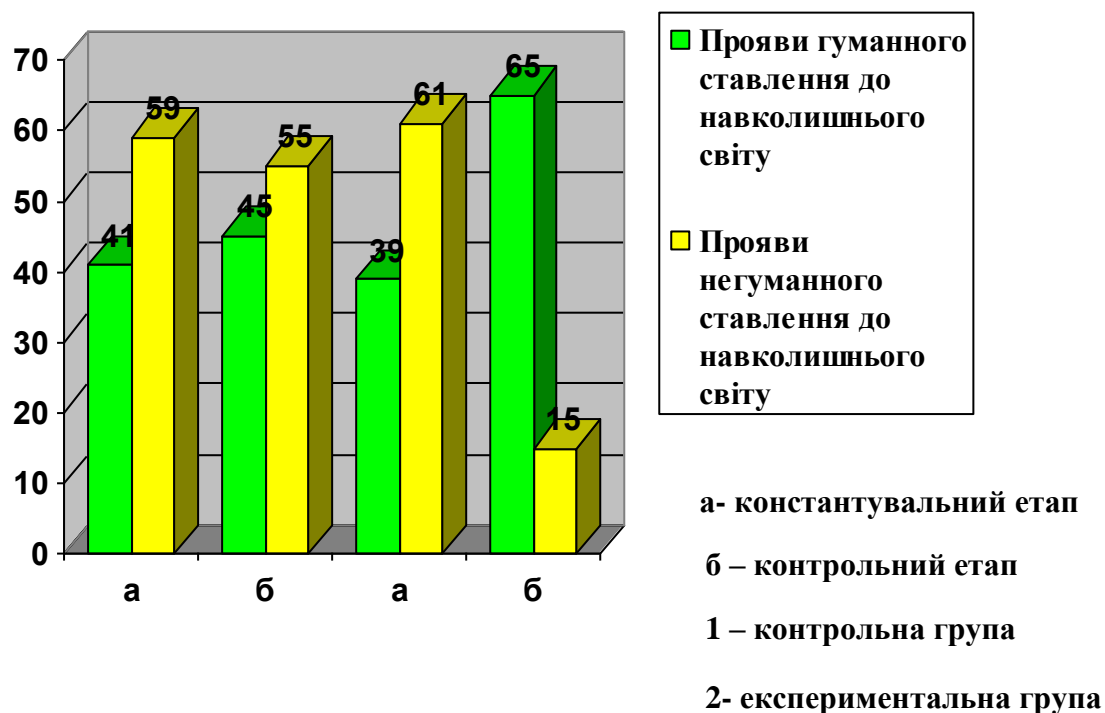
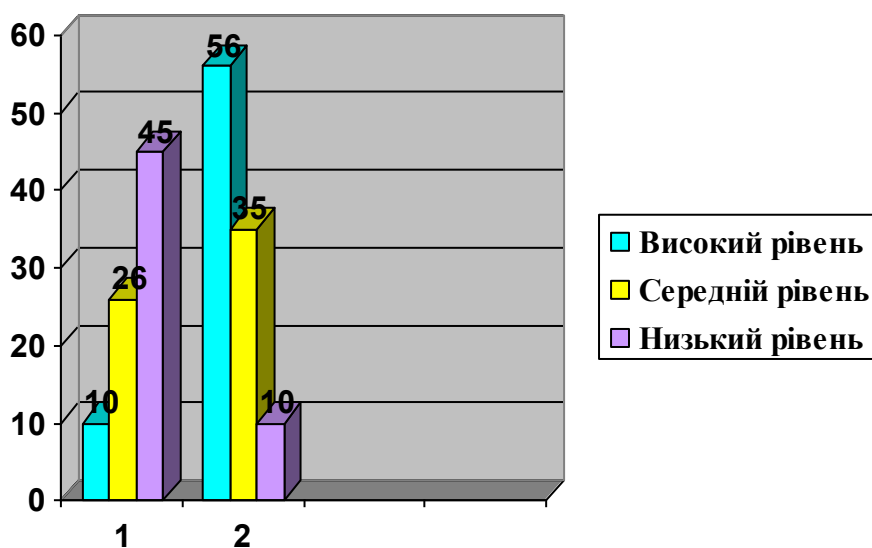

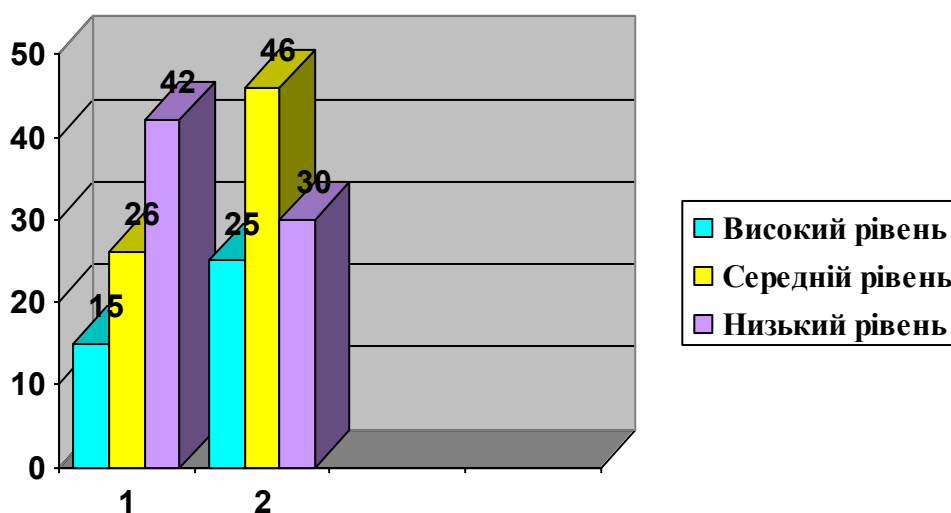
Рис. 2.10 Співвідношення гуманних та негуманних проявів у поведінці дітей контрольної та експериментальної груп.

Відповідно до розроблених критеріїв серед дітей експериментальної групи визначено 55% таких, які проявляють гуманне ставлення до дітей і дорослих у різних видах практичної діяльності. Дітей, які мають середній рівень сформованості гуманного ставлення до людей, визначено 35%. Низький рівень проявів гуманної поведінки серед дітей експериментальної групи виявлено лише у 10%. Серед дітей контрольної групи високий рівень сформованості поведінкового критерію мають 25%, середній рівень - 45%, низький рівень – 30%. На рис. 2.11 та 2.12 показано графічне співвідношення отриманих результатів.

1- констатувальний етап, 2- контрольний етап

Рис. 2.11. Співвідношення рівнів поведінкового критерію на етапах констатувального та контрольного експерименту в дітей експериментальної групи

1- констатувальний етап 2- контрольний етап

Рис. 2.12. Співвідношення рівнів пізнавального критерію на етапах констатувального та контрольного експерименту в дітей контрольної групи

Узагальнивши результати бесіди, спостереження, проведених під час контрольного етапу експерименту, ми отримали такі дані: серед дітей експериментальної групи високий рівень сформованості пізнавального критерію гуманного ставлення до навколишнього світу мають 75% дітей; середній рівень мають 25% дітей; низький – 0% дошкільників. Рівень сформованості емоційного компонента високий у 100% дітей. Високий рівень сформованості поведінкового компонента мають 55% дітей; середній рівень – 35%; низький рівень – 10%.

Серед дітей контрольної групи високий рівень сформованості пізнавального компонента мають 45% дітей; середній – 50% дітей; низький – 5%. Високий рівень сформованості емоційного критерію мають 100% дітей контрольної групи. Що стосується поведінкового критерію, то високий рівень його сформованості мають 25% дітей; середній – 45%, низький – 30% дітей. Результати дослідження представлено у зведених таблицях 2.3. та 2.4.

Рівні вихованості гуманного ставлення дітей експериментальної групи до навколишнього світу

№ з/п	Ім'я дитини	Рівні сформованості критеріїв (в балах)			
		пізнавальний	емоційний	поведінковий	Загальний рівень
1.	Таня К.	9	9	8	26
2.	Максим К.	8	9	6	23
3.	Віка Б.	8	9	8	25
4.	Стасік З.	8	9	4	21
5.	Саша К.	7	9	4	20

6.	Лера К.	8	9	4	21
7.	Сергій Л.	7	9	8	23
8.	Руслан М.	6	9	4	16
9.	Маша О.	4	9	9	22
10.	Катя П.	5	9	5	19
11.	Ваня С.	6	8	4	18
12.	Віка С.	3	9	4	16
13.	Таня Х.	9	6	6	21
14.	Андрій Х.	6	8	3	17
15.	Настя Л.	6	9	6	21
16.	Даня Г.	7	9	8	24
17.	Віка Л.	6	8	4	18
18.	Ігор П.	5	8	4	17
19.	Едік Б.	6	9	4	19
20.	Денис Ш.	9	8	8	26

**Рівні вихованості гуманного ставлення до навколишнього світу дітей
контрольної групи**

№ з/п	Ім'я дитини	Рівні сформованості критеріїв (в балах)			
		пізнавальний	емоційний	поведінковий	Загальний рівень
1.	Каріна Б.	8	9	8	25

2.	Катя Б.	6	8	7	21
3.	Саша Б.	7	9	8	24
4.	Ангеліна М.	8	9	7	24
5.	Владік З.	7	9	4	20
6.	Денис Х.	7	9	9	27
7.	Надя П.	7	9	9	27
8.	Альбіна К.	4	9	4	17
9.	Каріна С.	8	7	7	22
10.	Вероніка Н.	7	8	6	21
11.	Саша А.	7	9	6	20
12.	Альона Н.	4	8	4	16
13.	Альона П.	7	7	6	20
14.	Валера С.	7	8	4	19
15.	Саша С.	6	8	4	19
16.	Стасік В.	6	9	4	19
17.	Максим Г.	7	7	4	18
18.	Владік Є.	5	8	4	17
19.	Діма Д.	7	8	4	19
20.	Катя Г.	8	9	8	25

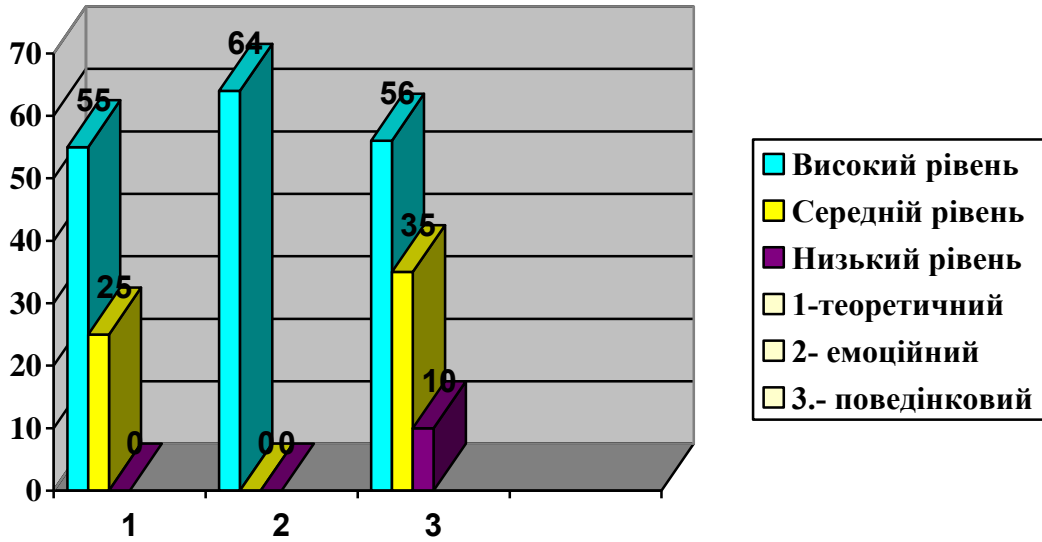

Рис.13 Результати виявлення рівнів сформованості теоретичного,емоційного та поведінкового критеріїв дітей експериментальної групи.

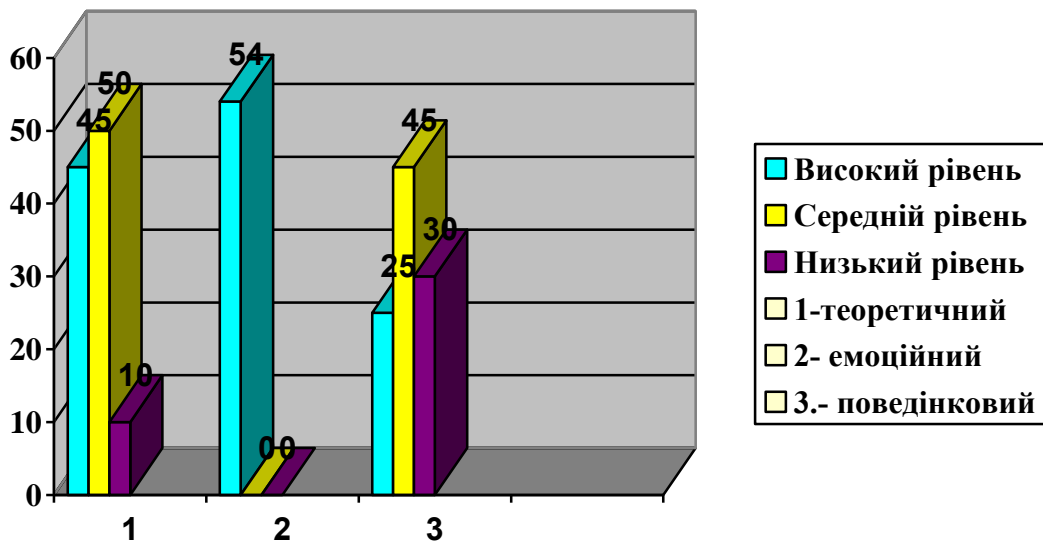
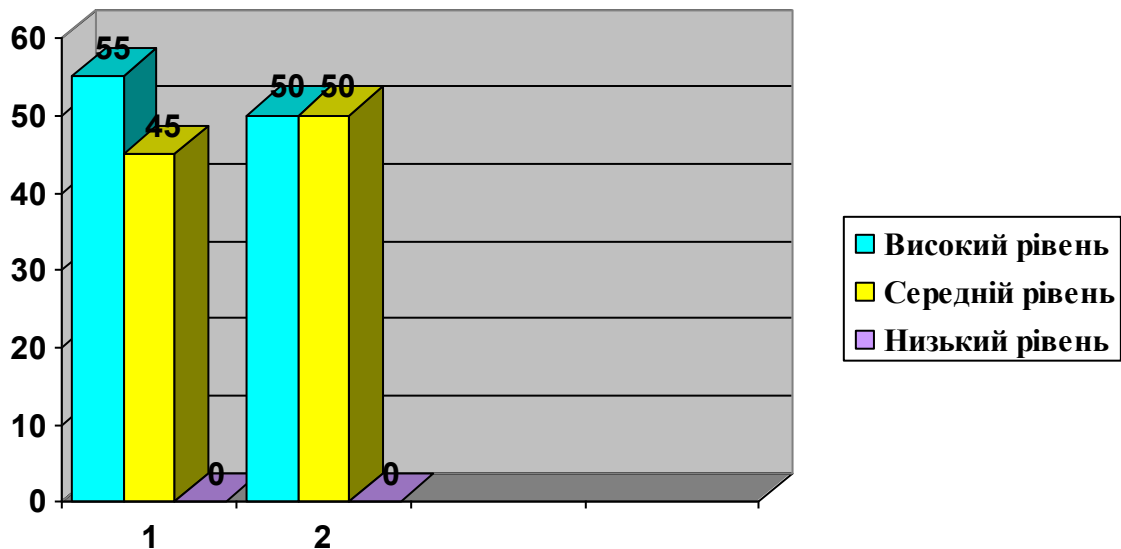

Рис.14 Результати виявлення рівнів сформованості теоретичного,емоційного та поведінкового критеріїв дітей контрольної групи.

Узагальнивши дані, ми отримали наступні результати: серед дітей експериментальної групи високий рівень гуманного ставлення до навколишнього

світу мають 85% дітей; середній рівень показали 15% дітей; низького рівня не показала жодна дитина. Серед дітей контрольної групи високий рівень гуманного ставлення до навколишнього світу мають 50% дітей; середній рівень також показали 50% дітей; низького рівня не показала жодна дитина (рис. 15).

1- експериментальна група 2- контрольна група

Рис.15 Рівні сформованості гуманного ставлення до навколишнього світу

Як було виявлено в результаті проведеного дослідження, запроваджена система взаємодії з родинами дошкільників з виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у дітей 6 року життя мала дієвий характер. У результаті проведеної роботи вдалося підвищити рівень уявлень дітей експериментальної групи про гуманне ставлення до навколишнього, перевести гуманне ставлення до людей, речей, об'єктів природи з площини знань у площину реальної дії. У ході контрольного етапу експерименту у процесі спостереження за особливостями взаємодії дітей у різних видах діяльності було виявлено, що діти експериментальної групи більш уважно та чуйно почали ставитися до рослин і тварин, іграшок та речей, однолітків та дорослих; проявляти співчуття, бажання допомоги. Головне, на нашу думку, це те, що менше стало проявів дитячої жорстокості у стосунках один з одними, тобто перестали висміювати своїх однолітків у разі невдачі, прикрого випадку тощо

У дітей експериментальної групи були відмічені прояви гуманного ставлення до дорослих, особливо до батьків. Так, наприклад, коли раніше можна було спостерігати капризування, небажання виконувати вимоги батьків, то тепер діти усвідомлювали, що батьки приходять їх забирати після роботи стомлені, їх треба поважати та допомагати. Також більшість дітей стали виконувати вимоги вихователів, які стосувалися дотримання дисципліни, поважати працю працівників дошкільного закладу (діти допомагають няні прибирати ліжка, посуд, слідкують за дотриманням чистоти у груповому приміщенні та на майданчику).

Підбиваючи підсумок проведеного дослідження, варто відмітити, що проведена робота є лише початком формування гуманного ставлення дітей до навколишнього світу. Цей процес надзвичайно тривалий та потребує багато зусиль, обумовлений багатьма факторами, серед яких найпотужніший - особливості виховання дитини у родині.

Висновки до другого розділу

Проведене експериментальне дослідження особливостей формування гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу дає підстави для таких висновків.

1. На основі аналізу психолого-педагогічної літератури ми вивели такі критерії: пізнавальний, емоційний, поведінковий та їх показники, за допомогою яких ми виявили наявні рівні (високий, середній, низький) сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу.

2. Розроблені критерії дозволили об'єктивно оцінити рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу.

3. Загальний рівень сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу на констатувальному етапі дослідження становив у дітей експериментальної групи: високий рівень

продемонстрували - 36% дітей, середній -65%, низький – жодна дитина. У дітей контрольної групи рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу виглядали так: високий - показали - 40 %, середній -60 %, низький - жодна дитина.

4. Серед критеріїв гуманного ставлення дітей 6-го року життя до навколишнього найкраще сформований емоційний критерій: дитина здатна помічати, сприймати та розуміти емоції, почуття інших дітей та дорослих; переживає задоволення від власних гуманних вчинків по відношенню до навколишнього світу; співпереживає разом з однолітками та дорослими. Друге місце за рівнем сформованості посідає пізнавальний критерій. Діти мають уявлення про моральні норми та правила поведінки у суспільстві відповідно віку; у них є знання про особливості проявів гуманності; знання про необхідність гуманного ставлення до людей, природи і речей як необхідної умови повноцінного співіснування у суспільстві, світі людей і природи. Найбільш несформованим виявився поведінковий критерій: більшість дітей обох груп, добре знаючи про моральну поведінку в суспільстві, часто її порушували у реальному житті, у процесі взаємодії з об'єктами природи, іншими дітьми та дорослими. Це говорить про те, що діти не застосовують у практичній діяльності набутих знань, що потребує виховної роботи та об'єднання зусиль дошкільного навчального закладу з родинами вихованців щодо створення умов для формування гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу.

5. Із метою підвищення рівнів сформованості гуманного ставлення до людей, природи і речей нами було розроблено модель взаємодії з родинами вихованців з виховання гуманного ставлення до навколишнього світу. Ця модель являє собою сукупність систематизованих та взаємопов'язаних оптимальних форм, методів та прийомів роботи з формування гуманного ставлення до навколишнього світу. Запропоновані нами педагогічні умови впливали на: забезпечення загального гуманного клімату виховних стосунків у родині та дошкільному навчальному закладі; ознайомлення дітей з прикладами

поведінки дорослих, казкових героїв, що відповідають принципам гуманності; організації практики гуманних вчинків дитини в різних видах діяльності. Робота з виховання гуманного ставлення у дітей проводилася у двох напрямках: 1) робота з дошкільниками, 2) робота з батьками.

6. Методика проведеної нами роботи базувалась на загально - дидактичних принципах і передбачала дотримання трьох, виділених нами, послідовних етапів: I етап - діагностично-моделюючий. Він передбачав виявлення рівня педагогічних знань у батьків, вивчення потреб і можливостей родини щодо виховання гуманності у дітей. На II етапі - просвітницько-формульовальному - проводилась робота щодо підвищення педагогічної освіченості дорослих, формування умінь виховувати гуманність у дітей. Робота здійснювалася у формі лекторіїв, тренінгів, засідання круглого столу, дискусійного клубу, оформлення інформаційних куточків та міні-бібліотек, розробка індивідуальних пам'яток-рекомендацій. III етап - процесуально - активізуючий - мав на меті залучення дорослих членів родини до активної взаємодії з вихователями у процесі виховання гуманного ставлення до навколишнього світу. Основними формами роботи на цьому етапі були свята і розваги, конкурси, екскурсії, піші переходи виставка спільних робіт дорослих і дітей, добродійні акції. На кожному з етапів ми використовували форми і методи, адекватні поставленим цілям і завданням, а саме: з батьками проводили бесіди та консультації; з дітьми - заняття, ігри, театралізовану діяльність, читання художніх творів.

7. Серед застосованих форм і методів роботи найбільш цікавими для дітей виявилися читання творів художньої літератури з подальшим інсценуванням. Батьки надавали перевагу таким формам роботи як індивідуальні бесіди. Зміст цих бесід давав змогу обговорити питання, які стосувалися формування основ гуманності у їхніх дітей.

8. Результати проведеного дослідження засвідчують ефективність і продуктивність цілісної моделі педагогічних умов, які сприяють становленню і

розвитку гуманного ставлення старших дошкільників до однолітків та дорослих. Так, серед дітей експериментальної групи високий рівень гуманного ставлення до навколишнього світу мають 85% дітей; середній рівень показали 15% дітей; низького рівня не показала жодна дитина. Серед дітей контрольної групи високий рівень гуманного ставлення до навколишнього світу мають 50% дітей; середній рівень також показали 50% дітей; низького рівня не показала жодна дитина (рис. 15).

9. Як було виявлено в результаті проведеного дослідження, запроваджена система взаємодії з родинами дошкільників з виховання гуманного ставлення до навколишнього світу у дітей 6 року життя мала дієвий характер. У результаті проведеної роботи вдалося підвищити рівень уявлень дітей експериментальної групи про гуманне ставлення до навколишнього світу, перевести гуманне ставлення до людей, речей, об'єктів природи з площини знань у площину реальної дії. У процесі експериментальної роботи з дітьми було виявлено, що дошкільники потребують тривалого часу для переведення гуманної взаємодії з площини знань у площину реальної дії.

Загальні висновки

Проведене теоретичне та експериментальне дослідження підтверджує висунуту гіпотезу і дає підставу для таких висновків:

1. Аналіз психолого-педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що проблема формування гуманного ставлення до навколишнього світу є актуальною на сучасному етапі розвитку як українського, так і світового суспільства. Свідченням цього є праці видатних діячів різних галузей сучасної вітчизняної науки: Л. Артемової, Л.Врочинської, А. Гончаренко, А.Залізник, О.Кононко, В.Маршицької, В.Павленчик, З.Плохій, Т.Поніманської та ін..
2. Виховання гуманного ставлення до навколишнього світу доцільно розпочинати з дошкільного дитинства. Адже саме воно є періодом початкового становлення особистості, впродовж якого відбувається колосальне збагачення і впорядкування її чуттєвого досвіду, оволодіння нею специфічно людськими формами сприймання і мислення, становлення основних складових особистості.
3. Моральне виховання наймолодших громадян України має здійснюватись протягом усього дошкільного дитинства. Для забезпечення послідовності і систематичності морального виховання, а саме виховання гуманності як психологічної характеристики особистості, в дошкільному навчальному закладі та родині необхідно створювати умови, які б сприяли формуванню навичок гуманної поведінки в різних видах дитячої діяльності: ігрової, трудової, мовленнєвої тощо.
4. Обов'язковою умовою виховання у дошкільників гуманного ставлення до об'єктів природи, речей і людей є здійснення тісної взаємодії дошкільного закладу з родинами вихованців. Питання про співпрацю дошкільного закладу з родинами вихованців завжди було і залишається надзвичайно важливим для дошкільної педагогіки. Адже першою фазою соціалізації дитини є виховання і сім'ї. Тут дитина встановлює свої перші зв'язки з іншими людьми, з рідними. На всіх етапах життя людини сім'я є найважливішим компонентом мікросередовища. У житті дитини протягом

перших років домінують соціалізуючі впливи сімейного оточення. Перевага сім'ї як виховного колективу полягає в тому, що дитина має можливість постійно спостерігати поведінку батька й матері в неофіційних сімейних стосунках; спілкуватися з людьми різного віку, статі, життєвого досвіду; просто і природно залучатися до реального життя. У сім'ї складаються емоційно насичені взаємини між батьками й дітьми, які мають особистісний характер, набуваються навички гуманної поведінки.

5. Розроблені критерії – пізнавальний, емоційний і поведінковий дозволили об'єктивно оцінити рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу. Вивчення рівнів сформованості гуманного ставлення до об'єктів природи, людей і речей засвідчило високий рівень сформованості емоційного критерію, середній рівень сформованості пізнавального критерію. Найменш сформованим виявився рівень поведінкового критерію.

6. Констатувальний етап експериментального дослідження показав, що дорослі усвідомлюють необхідність формування гуманності у дітей як важливої передумови гармонійного існування дитини, а в майбутньому дорослої людини в суспільстві. Вихователі дошкільного закладу здійснюють процес формування гуманного ставлення дітей до навколишнього світу під час таких організованих форм роботи з дітьми, як заняття, бесіди, читання художніх творів, а також у повсякденній діяльності. Педагоги переконані, що формування гуманності у дітей старшого дошкільного віку повинно відбуватися у процесі співпраці родини та дошкільного закладу.

7. Загальний рівень сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу на констатувальному етапі дослідження становив у дітей експериментальної групи: високий рівень продемонстрували - 36% дітей, середній -65%, низький – жодна дитина. У дітей контрольної групи рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу виглядали так: високий - показали - 40 %, середній -60 %, низький - жодна дитина.

8. Із метою підвищення рівня сформованості гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу нами була упроваджена в навчально-виховний процес дошкільного закладу власна система роботи, спрямована на реалізацію взаємодії з родинами вихованців з виховання гуманного ставлення до об'єктів природи, речей і людей. Упровадження цієї системи передбачало дотримання трьох послідовних етапів із доцільним використанням на кожному з них оптимальних форм, методів та прийомів. Серед них найбільш цікавими для дітей виявилися читання творів художньої літератури з подальшим інсценуванням. Батьки надавали перевагу таким формам роботи як індивідуальні бесіди. Зміст цих бесід давав змогу обговорити питання, які стосувалися формування основ гуманності у їхніх дітей. За оцінками як батьків, так і дітей, об'єднуючими їх та емоційно насиченими були добродійні акції, виставки спільних робіт та піші переходи.

9. Вивчення ефективності розроблених нами педагогічних умов з виховання гуманного ставлення дошкільників до навколишнього світу засвідчило її загальну працездатність. Доцільне поєднання форм, різноманітних методів і прийомів педагогічного впливу сприяло здійсненню ефективного впливу на дітей старшого дошкільного віку для виховання у них гуманного ставлення до об'єктів природи, речей і людей.

10. Аналіз результатів, отриманих у ході контрольного зрізу, свідчить, що у всіх групах відбулися зміни у виділених показниках, проте найбільш помітні зрушення сталися в експериментальній групі дітей 6-го року життя. У дітей експериментальної групи були відмічені більш часті прояви гуманного ставлення до дорослих, особливо до батьків; об'єктів природи (рослин й тварин) та речей (предметів одягу, іграшок тощо). Так, наприклад, коли раніше можна було спостерігати капризування, небажання виконувати вимоги батьків, то тепер діти усвідомлювали, що батьки приходять їх забирати після роботи стомлені, їх треба поважати та допомагати. Також більшість дітей стали виконувати вимоги вихователів, які стосувалися дотримання дисципліни, поважати працю працівників дошкільного закладу (діти допомагають няні

прибирати ліжка, посуд, слідкують за дотриманням чистоти у груповому приміщенні та на майданчику). Це підтверджує ефективність запропонованої системи роботи. За результатами обробки й аналізу даних контрольного етапу експериментального дослідження ми з'ясували, що у експериментальній групі дітей 6-го року життя високий рівень сформованості гуманного ставлення до навколишнього світу становить 86% від усіх дітей, середній – 15%, низький-0%. У дітей контрольної групи 6 року життя рівні сформованості гуманного ставлення до об'єктів природи, людей та речей мали такий вигляд: високий - показали 50% дошкільників, середній – 50%, низький – жодна дитина.

11. Отримані результати засвідчили, що гіпотеза дослідження підтвердилася, відзначені завдання дослідження реалізовані, мета досягнута, одержані наукові висновки мають важливе значення для практики дошкільного виховання. Розроблена, науково обґрунтована та апробована система роботи, яка забезпечує взаємодію дошкільного навчального закладу з родинами дітей дошкільного віку з виховання гуманного ставлення до навколишнього світу може використовуватися вихователями різних типів дошкільних навчальних закладів. Також викладачами вищих навчальних закладів та студентами спеціальності «Дошкільна освіта», які здобувають кваліфікацію «Вихователь дітей дошкільного віку.»

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Артемова Л. В. Формирование общественной направленности ребенка-дошкольника в игре / Любовь Викторовна Артемова. – К. : Вища школа, 1988. – 160 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. – К., 2012. – Спецвип. журн. «Вихователь-методист дошкільного закладу». – 30 с.
3. Барвисте життя: хрестоматія для читання дітям дошк. віку / упоряд. Л. В. Лохвицька, Т. К. Андрющенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 340 с.
4. Бех Д. І. Виховання особистості : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
5. Богуш А. М. Довкілля: для дітей дошкільного віку : [метод. посіб. для вихователів дитсадків та батьків] / А. М. Богуш, В. Р. Ільченко. – Полтава : НМЦІЗО, 2003. – Ч. 2. – 76 с.
6. Впевнений старт : [програма розвитку дітей старшого дошкільного віку] / кер. проекту М. Б. Жебровський; авт. кол.: О. О. Андрієтті, О. П. Голубович, О. П. Долинна та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 104 с.
7. Галян О. І. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості на етапі дошкільного дитинства / Олена Іванівна Галян // Моральна свідомість та самосвідомість особистості : [монографія] / за ред. М. В. Савчина, І. М. Галяна. – Дрогобич, 2009. – С. 64–76
8. Гончаренко А.М. Педагогічні умови та шляхи формування гуманних взаємин старших дошкільників. Теоретико-методичні проблеми навчання і виховання. – К.: Фенікс, 2000. – С. 14-22.
9. Гончаренко А.М. Взаємини однолітків у дошкільному закладі // Дошкільне виховання. – 1999. - № 9. – С. 4-7.
10. Гончаренко А.М. Вплив мовленнєвого спілкування на гуманізацію взаємин дошкільників. Актуальні проблеми дошкільного виховання:

Міжвузівський збірник наукових праць / За ред. академ. АПН України А.М. Богуш і доц. Т.І. Поніманської. – Рівне, 1997. – С. 99-100.

11. Гончаренко А.М. Казка як засіб розвитку мовлення дитини // Порадник методиста-97: Книга метод. рекомендацій. – Ч. – К.: КМІУВ ім. Б.Грінченка, 1997. – С. 179-183.

12. Державна цільова соціальна програма розвитку дошкільної освіти на період до 2017 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 13 квітня 2011 р. № 629 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>

13. Дитина : [програма виховання і навчання дітей від 2 до 7 років / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк, К. І. Волинець]. – 3-тє вид., доопр. і доп. – К. : Вид-во Київського університету імені Бориса Грінченка, 2012. – 492 с.

14. Дитина в дошкільні роки : [комплексна додаткова освітня програма / авт. кол. ; наук. кер. К. Л. Крутій]. – Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2011. – 188 с. 120

15. Дятленко Н. М. Психологічні умови розвитку самоповаги у дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Н. М. Дятленко ; Київський міський педагогічний ун-т ім. Б. Д. Грінченка. – К., 2002. – 20 с.

16. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

17. Журавлики: Казки, вірші, оповідання, народні пісеньки, загадки / уклад. Г. Ю. Рогінська. – Харків : ПП «Поляков В. К.», 2005. – 384 с.; іл.

18. Заболоцька С. І. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / С. І. Заболоцька; Нац. ун-т «Остроз. акад.». – Острог, 2013. – 20 с.

19. Залізняк А. М. Підготовка майбутніх вихователів до роботи з батьками з морального виховання дітей старшого дошкільного віку : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / А. М. Залізняк ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2009. – 20 с.

20. Зубрицька-Макота В. І. Психологічні умови формування уявлень про моральні норми у дошкільників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. В. Зубрицька-Макота; Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. – Івано-Франківськ, 2011. – 20 с.

21. Кисельова О. І. Морально-етичне виховання дітей старшого дошкільного віку засобами українського фольклору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / О. І. Кисельова ; Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського. – Одеса, 2009. – 21 с.

22. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова пси- 121 хологія» / О. Л. Кононко; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2001. – 37 с.

23. Кошелівська О. І. Стимулювання морального вибору дошкільників у процесі педагогічного впливу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / О. І. Кошелівська ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2002. – 20 с.

24. Криничка. Зб. творів для читання наймолодшим / упоряд.: Л. А. Грицюк, М. І. Каратаєва. – 2-ге вид. зі змін. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 128 с.

25. Кришталеве джерельце: Хрестоматія для позакласного читання / ред.-упоряд. Н. В. Кир'ян. – К. : Кобза, 2001. – 416 с.

26. Кручек В. А. Психолого-педагогічні основи міжособистісного спілкування : [навч. посіб.] / В. А. Кручек. – К. : ДАКККіМ, 2010. – 273 с.

27. Кузьменко В. У. Розвиток індивідуальності дитини 3–7 років : [монограф.] / Віра Ульянівна Кузьменко. – К. : НПУ, 2005. – 354 с.

28. Кулачківська С. Є. Я – дошкільник (вікові та індивідуальні аспекти психічного розвитку) / С. Є. Кулачківська, С. О. Ладивір. – К. : Нора-прінт, 1996. – 108 с.
29. Лаврентьєва Г. П. Джерела доброти : [навч.-метод. посіб. для роботи з дітьми в дошкільних закладах, школі та сім'ї] / Г. П. Лаврентьєва. – К. : А.С.К., 1997. – 304 с.
30. Ладивір С. О. Виховання гуманних почуттів у дітей / С. О. Ладивір, О. П. Долинна, В. К. Котирло та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 168 с.
31. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / І. О. Лапченко ; Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2006. – 20 с
32. Ластівки: Казки, оповідання, скоромовки : [хрестоматія для позакласного читання] / уклад. Г. Ю. Рогінська. – Харків: Ранок-НТ, 2002. – 384 с. 122
33. Лохвицька Л. В. Дошкільна освіта: історія і сьогодення : [довідник] / Л. В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2011. – 208 с.
34. Лохвицька Л. В. Психолого-педагогічна підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до процесу морального виховання дітей / Л. В. Лохвицька // Рідна школа. – 2012. – № 12. – С. 70–74.
35. . Лохвицька Л. Розвивальне предметне середовище в дошкільних навчальних закладах : [навч.-метод. посіб.] / Любов Лохвицька. – К. : ТОВ Ред. газет з дошк. та поч. освіти, 2013. – 80 с. – (Бібліотека «Шкільного світу», серія «Бібліотечка програми «Дитина»»)
36. Лохвицкая Л. В. Методический инструментарий нравственного воспитания дошкольников / Л. В. Лохвицкая // Детский сад от А до Я. – 2013. – № 5. – С. 126–145.

37. Лохвицкая Л. В. Современные подходы к нравственному воспитанию дошкольников / Л. В. Лохвицкая // Современный детский сад. – 2012. – № 7. – С. 66–71.
38. Макаренко А. С. О воспитании / Антон Семенович Макаренко ; сост. и автор вступ. статьи В. С. Хелемендик. – 2-е изд. перераб. и доп. – Москва : Политиздат, 1990. – 415 с.
39. Мої улюблені вірші / уклад.: В. І. Паронова. – Тернопіль : Підручники і посібники, 1999. – 288 с.
40. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012– 2021 роки [Електронний ресурс] / Офіційний сайт. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua/index.php/ua/>
41. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці : [монограф.] / Роман Володимирович Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2004. – 248 с.
42. Піроженко Т. О. Особистість дошкільника: перспективи розвитку : [навч.-метод. посіб.] / Тамара Олександрівна Піроженко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 136 с.
43. Петровский А. В. О психологии личности / А. В. Петровский ; ред. О. Г. Сverdлова. – Москва : Знание, 1971. – 64 с.
44. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Психология интеллекта. Генезис числа у ребенка. Логика и психология / Жан Пиаже ; ред.-сост. В. Н. Садовский, Э. Г. Юдин. – [пер. с фр.]. – Москва : Просвещение, 1994. – 659 с. 125
45. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка : [навч. посіб. для студентів вищ. навч. закл.] / Тамара Іллівна Поніманська. – К. : Академвидав, 2004. – 456 с. (Серія «Альма-матер».)
46. Поніманська Т. І. Моральне виховання дошкільників : [навч. посіб.] / Тамара Іллівна Поніманська. – К. : Вища школа, 1993. – 111 с.
47. Поніманська Т., Козлюк О., Марчук Г. Виховання людяності. – К., 2008. – 136 с.

48. Приходько Ю. О. Генезис провідних ставлень дитини дошкільного віку як основа її особистісного розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Ю. О. Приходько ; Український держ. педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 1997. – 45 с.
49. Про дошкільну освіту : Закон України. – К. : Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2001. – 56 с. (С. 4–33.) 123
50. Провозюк Г. Г. Дитина – диво світу / Г. Г. Провозюк, П. І. Білоус, Г. Ф. Яцук. – Тернопіль : Мандрівець, 2001. – 72 с.
51. Русова С. Вибрані педагогічні твори / Софія Русова ; упоряд. О. В. Проскура. – К. : Освіта, 1996. – 304 с.
52. Соціальний розвиток дитини (старший дошкільний вік) / Т. І. Поніманська, І. М. Дичківська, О. А. Козлюк, Л. І. Кузьмук. – К. : Генеза, 2013. – 88 с.
53. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: в 5 т. – Т. 3: Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина / Василь Олександрович Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1977. – 670 с.
54. Українська мозаїка: посібник-хрестоматія : [книга для читання в дошкільному закладі та родинному колі] / упоряд.: О. П. Долинна, О. В. Низковська, Н. І. Вакулєнко, О. А. Копейкіна. – К. : АВДІ, 2008. – 376 с.: іл.
55. Українське дошкільня : [програма розвитку дитини дошкільного віку] / О. І. Білан, Л. М. Возна, О. Л. Максименко та ін. – Тернопіль : Мандрівець, 2012. – 264 с.
56. Українське дошкільня: Збірка для читання і розповідання дітям старшого дошкільного і молодшого шкільного віку / упоряд. Н. і О. Зінкевич ; передм. А. Погрібного. – К. : Смолоскип, 2003. – 550 с.
57. Фасолько Т. С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Т. С. Фасолько ; Ін-т пробл. виховання АПН України. – К., 2000. – 18 с.

58. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки : [навч. посіб.] / упоряд. З. Н. Борисова, В. У. Кузьменко ; заг. ред. З. Н. Борисова. – К. : Вища школа, 2004. – 511 с.: іл.
59. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах / Даниил Борисович Эльконин ; ред. и вступ. стат. Давида Иосифовича Фельдштейна. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии»; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2001. – 417 с.
60. DeVries R. Moral Classrooms, Moral Children: Creating a Constructivist Atmosphere in Early Education / Rheta DeVries, Betty Zan. – New York : Published by Teachers College Columbia University Press, 1994. – 274 p.
61. Gray J. Children Are from Heaven: Positive Parenting Skills for Raising Cooperative, Confident, and Compassionate Children / John Gray. – New York : Harper Collins Publishers, 2000. – 357 p.

Додаток А**Список дітей****Експериментальна група**

1. Куниця Таня
2. Косенко Максим
3. Бибка Віка
4. Завгородній Стасік
5. Коцур Саша
6. Книга Лера
7. Лихобаб Сергій
8. Михно Руслан
9. Осипова Маша
10. Письменна Катя
11. Савченко Ваня
12. Стебко Віка
13. Хоменко Таня
14. Хитрий Андрій
15. Лизько Настя
16. Глушко Даня
17. Лилощенко Віка
18. Путівець Ігор
19. Богдан Едік
20. Шевченко Денис

Контрольна група

1. Бабенко Каріна
2. Біляєва Катя
3. Горобченко Саша
4. Могильна Ангеліна
5. Зінзівер Владік
6. Хімченко Денис
7. Подоляка Надя
8. Кушнір Альбіна
9. Серебряк Каріна
10. Ніколенко Вероніка
11. Антонюк Саша
12. Негроєнко Альона
13. Плотнікова Альона
14. Степанов Валєра
15. Стеценко Саша
16. Волошко Стасік
17. Гайденко Максим
18. Євтушенко Владік
19. Дмитренко Діма
20. Гумен Катя

Додаток Б

Шкала для оцінки сформованості критеріїв гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу (в балах)

№	Критерії	Показники	Індикатори
1.	Пізнавальний	Уявлення про моральні норми та правила гуманної поведінки у суспільстві та на природі відповідно віку	Високий рівень – сформовані чіткі уявлення (3 бали) Середній рівень – сформовані часткові уявлення (2 бали) Низький рівень – уявлення не сформовані (1 бал)
		Знання про особливості проявів гуманності стосовно об'єктів і предметів навколишнього світу	Високий рівень – знання сформовані у повному обсязі відповідно віку (3 бали) Середній рівень – знання сформовані частково (2 бали) Низький рівень – знання не сформовані (1 бал)
		Знання про необхідність гуманного ставлення до навколишнього як важливої умови повноцінного життя у суспільстві та співіснування з природою	Високий рівень – наявні систематизовані знання (3 бали) Середній рівень – знання наявні частково (2 бали) Низький рівень – знання відсутні (1 бал)
2.	Емоційний	Дитина здатна помічати, сприймати та розуміти емоції, почуття інших дітей та дорослих	Високий рівень – завжди помічає, правильно розуміє і сприймає емоції та почуття інших людей (3 бали) Середній рівень – не завжди помічає і

			<p>правильно розуміє емоції та почуття інших (2 бали)</p> <p>Низький рівень – не звертає уваги на почуття та емоції оточуючих, байдужа до переживання однолітків та дорослих (1 бал)</p>
		<p>Переживання задоволення від власних гуманних вчинків по відношенню до навколишнього світу (людей, природи, речей)</p>	<p>Високий рівень – яскраво переживає задоволення від власних гуманних вчинків (3 бали)</p> <p>Середній рівень – не завжди задоволена своїми гуманними вчинками (2 бали)</p> <p>Низький рівень – не виявляє задоволення своїми гуманними вчинками (1 бал)</p>
		<p>Співпереживання разом з однолітками та дорослими, співчуття живим об'єктам природи</p>	<p>Високий рівень – співпереживання виявляє яскраво і завжди (3 бали)</p> <p>Середній рівень – не завжди виявляє співпереживання (2 бали)</p> <p>Низький рівень – не співпереживає одноліткам і дорослим (1 бал)</p>
3.	Поведінковий	<p>Дотримання норм та правил гуманної поведінки у повсякденному житті.</p>	<p>Високий рівень – завжди без нагадування дотримується норм та правил поведінки (3 бали)</p> <p>Середній рівень – дотримується норм та правил гуманної поведінки, іноді потребує нагадування з боку</p>

		дорослих (батьків, вихователів) (2 бали) Низький рівень – не дотримується норм та правил моральної поведінки, навіть у разі нагадування їх дорослими (1 бал)
	Вияв гуманного ставлення до навколишнього світу	Високий рівень – завжди самостійно виявляє гуманне ставлення до дорослих та однолітків (3 бали) Середній рівень – не завжди гуманно ставиться до однолітків і дорослих (2 бали) Низький рівень – не гуманно ставиться до дорослих та однолітків (1 бал)
	Вияв протесту проти негуманного ставлення до навколишнього світу	Високий рівень – завжди протестує проти негуманного ставлення до інших (3 бали) Середній рівень – не завжди протестує проти негуманного ставлення до інших (2 бали) Низький рівень – залишається байдужим до негуманного ставлення до інших (1 бал)

Шляхом простого математичного поділу знаходимо інтервал, який характеризує рівні сформованості гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу дорівнює 6.

Додаток В

Анкета для вихователів

Інструкція: Шановні вихователі! Просимо Вас дати відповіді на запитання анкети з метою з'ясування рівня гуманного ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу. Обрані Вами варіанти відмітьте (+ або V). Вдячні за співпрацю!

1. Чи маєте Ви вищу освіту і за якою спеціальністю?
2. Який освітньо-кваліфікаційний рівень Ви маєте?
3. Скільки років працюєте з дітьми дошкільного віку?
4. Наскільки, на Вашу думку, важливе моральне виховання?
5. З якого віку слід починати процес морального виховання?
6. Яке місце у моральному вихованні займає виховання гуманності у дітей?
7. Як Ви пояснюєте дитині, що таке гуманність?
8. Які форми та методи Ви використовуєте у процесі виховання гуманності у дітей?
9. Яким формам і методам надаєте перевагу?
10. Як часто Ваші вихованці виявляють гуманне ставлення до людей (дітей, дорослих, людей похилого віку)?
11. Якими, на Вашу думку, є мотиви гуманної поведінки дітей?
12. Наскільки тісно Ви співпрацюєте з родинами?
13. У яких формах це відбувається?
14. Які із форм співпраці з батьками є найефективнішими?

Додаток Д

Анкета для батьків

Інструкція: Шановні батьки! Просимо Вас відверто відповісти на дані запитання з метою з'ясування рівня гуманного ставлення дітей до навколишнього. Обрані Вами варіанти відмітьте (+ або V). Вдячні за співпрацю!

1. Наприклад, у Вашій родині хтось захворів і про це Ви сказали своїй дитині. Яка її реакція?

- байдуже ставлення
- співпереживає
- галасує далі
- Ваш варіант

2. Ви прийшли додому з роботи і сказали доньці (сину), що дуже втомилися, чи не бажає вона (він) допомогти Вам прибрати в кімнаті, а саме скласти свої іграшки тощо?

- допоможе прибрати
- прибере самостійно
- відмовиться прибирати
- Ваш варіант

3. До Вас прийшла подруга і принесла, наприклад, одну шоколадку і віддала дитині. Чи пригостить вона всю родину чи з'їсть сама?

- пригостить з власної ініціативи
- пригостить, якщо попросити чи нагадати
- не пригостить
- Ваш варіант

4. Ви йдете із магазину і говорите, що Вам дуже важко нести покупки. Чи допоможе Вам дитина їх нести?

- допоможе
- допоможе, якщо попросити
- не допоможе
- Ваш варіант

5. Чи вживає Ваша дитина у спілкуванні з дорослими людьми ввічливі слова і звертання на «Ви»?

вживає завжди

- вживає інколи

- вживає, коли нагадаєш
- не вживає

6. Коли Ваша дитина грається на подвір'ї з іншими дідьми, чи часто в неї виникають конфлікти, сварки?

- часто
- завжди
- інколи
- зовсім не виникають
- Ваш варіант

7. Чи використовуєте Ви цілеспрямовано казку з метою формування доброти, взаємодопомоги, дружелюбності, співчуття у своєї дитини?

- часто
- завжди
- інколи
- зовсім не виникають
- Ваш варіант

8. Чи зірве Ваша дитина квітку, яку знайде у лісі ?

- обов'язково зірве
- іноді може зірвати
- ніколи не зірве
- Ваш варіант

9. Під кухонний стіл закотився шматок хліба. Чи підніме його підлоги Ваша дитина?

- завжди підніме
- інколи може підняти
- ніколи не підніме
- Ваш варіант

10. Чи є у Вашої дитини улюблений герой? За що вона його любить?

- є улюблений герой
- немає.

Додаток Ж

Питання бесіди з дітьми на виявлення пізнавального критерію.

1. Чи знаєш ти, яку людину називають гуманною?
2. Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до людей»?
3. Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до природи»?
4. Що, по-твоєму, означає «гуманно ставитися до речей»?
5. Що треба зробити, якщо ти бачиш, що хтось засмучений?
6. Чи допомагаєш ти людям, якщо вони потребують допомоги?
7. Чи часто ти сваришся з друзями?
8. Як ти ставишся до тварин? Рослин?
9. Як ти ставишся до речей, виготовлених людьми?
10. Чи допомагаєш лагодити іграшки?
11. Чи можна засмучувати вихователів та батьків поганими вчинками?
12. Що треба зробити, якщо ти когось образив чи засмутив?

Додаток 3

Питання та малюнки до бесіди з дітьми на виявлення емоційного критерію

1. Хто зображений на малюнку?
2. Що вони роблять?
3. Як вони почуваються?

Рис. 1

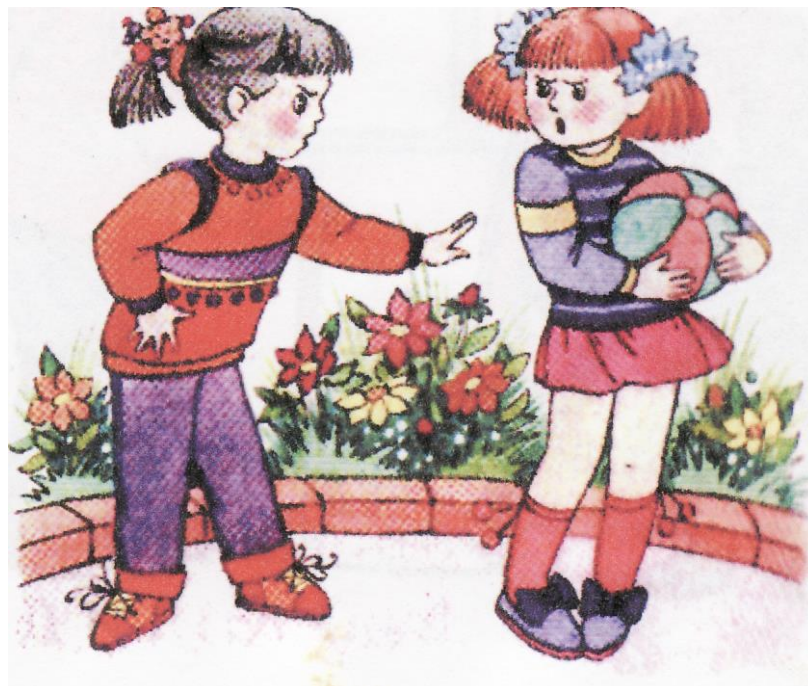

Рис. 2

Рис. 3

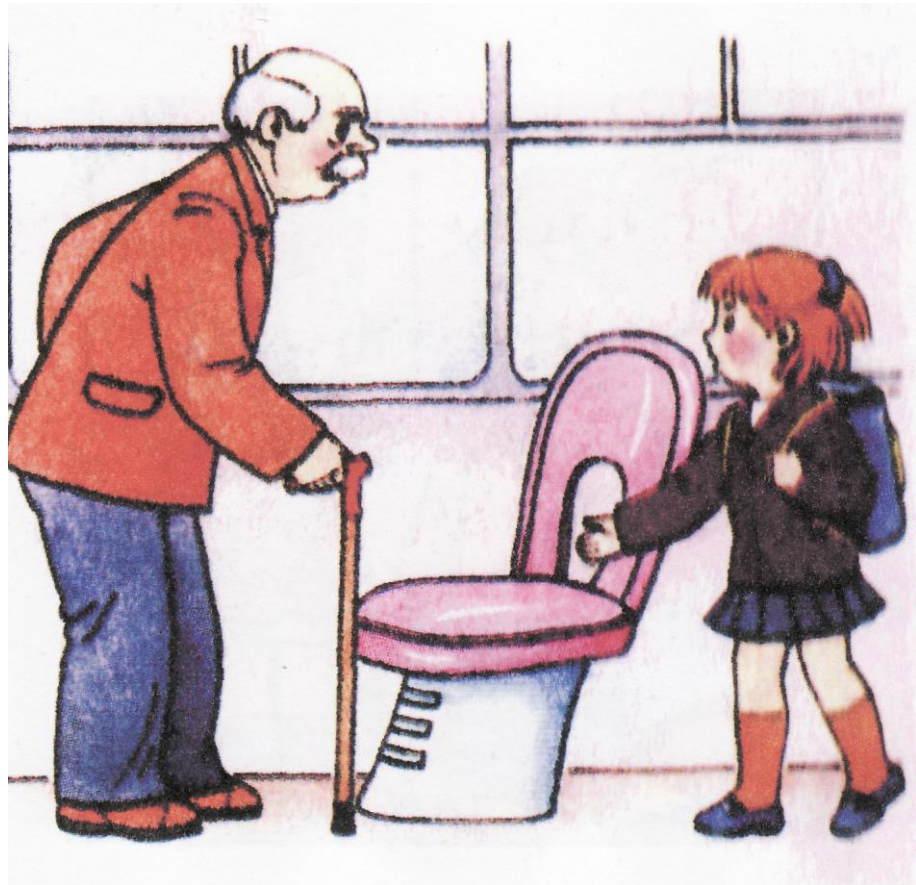

Рис. 4

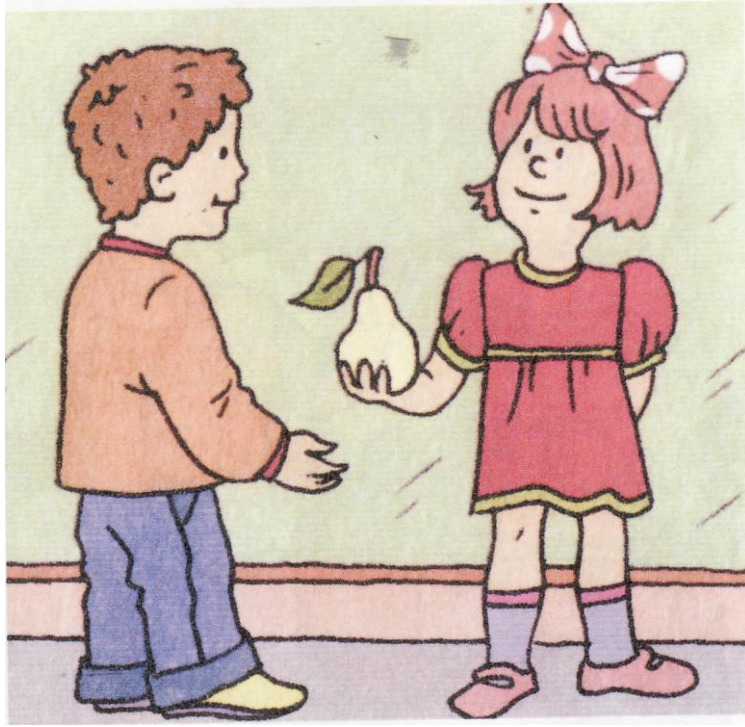

Рис. 5

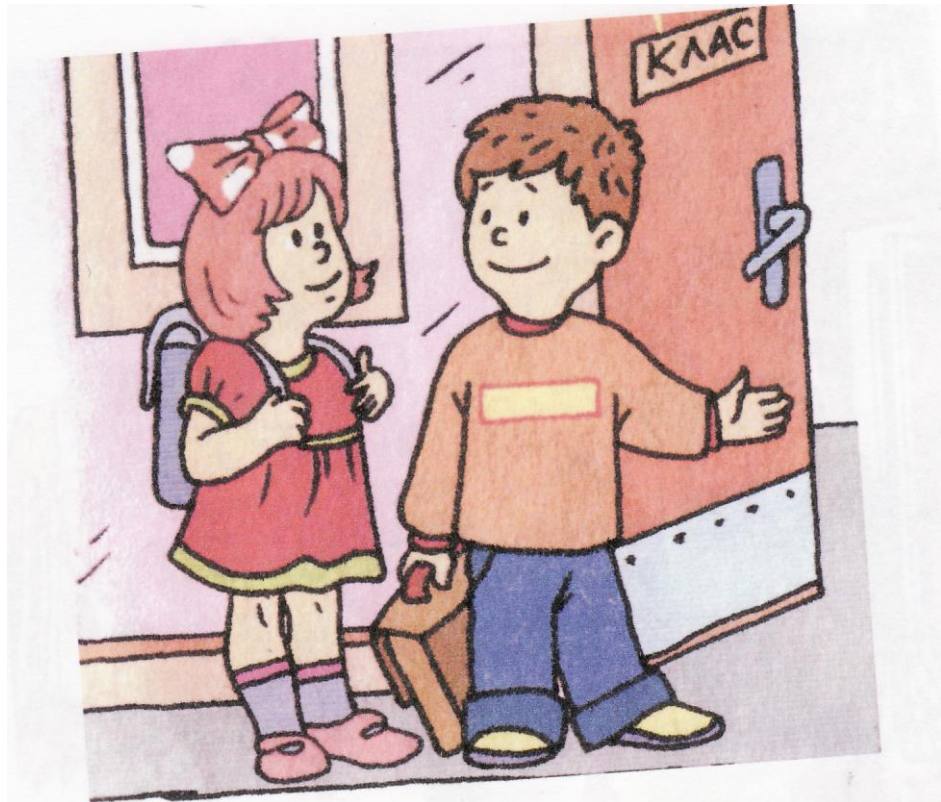

Рис.6

Рис. 7

Рис. 8

Рис. 9

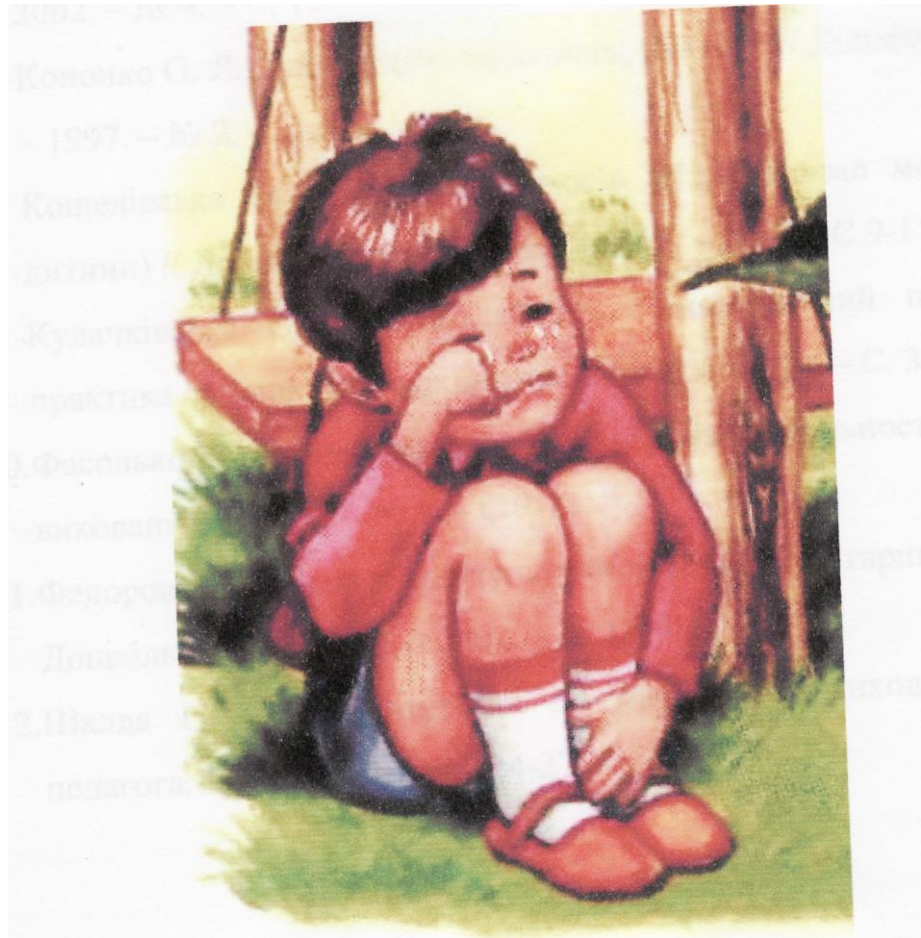

Рис. 10

Додаток К

Теми лекцій для батьків

План лекції № 1

Тема. Взаємини між батьками в сім'ї та їх вплив на моральне виховання дітей старшого дошкільного віку.

1. Стосунки між батьками – основа сімейних взаємин та їх роль у формуванні моральної свідомості особистості дошкільника.

2. Виховний потенціал стилю взаємин між батьками (авторитарний, демократичний, конфліктний).

Психолого-педагогічні вимоги до батьків як вихователів.

План лекції № 2

Тема. Виховання чуйності й доброти.

1. Дитинство – природна школа доброти.

2. Роль сім'ї у вихованні в дітей почуття чуйності й доброти.

3. Типові помилки батьків.

4. Джерела доброти.

План лекції № 3

Тема. Проблеми морального виховання старших дошкільників у сім'ї.

1. Сім'я як соціальний осередок.

2. Завдання, зміст та умови морального виховання дітей у сім'ї.

3. Авторитет- основа виховання.

Додаток Л

Орієнтовний план роботи з сім'ями вихованців			
Тематика і зміст	Форми роботи	Етапи та терміни	Відповідальні
Діагностично-інформаційна діяльність			
<p>1 Створення рекламних листівок, буклетів, календарів та журналу «Сонячний зайчик»</p> <p>2.Комплексне анкетування батьків щодо виявлення потреб в освітніх та оздоровчих послугах для дітей.</p> <p>3. Створення банку даних сімей.</p> <p>4.Дні відкритих дверей.</p> <p>5.Опитування, інтерв'ювання.</p> <p>6.Знайомство колективу з сім'ями вихованців (добирання методик і прийомів діагностики за напрямками)</p>	Маркетингові дослідження	<p>Підготовчий</p> <p><i>Завдання:</i> вивчення особливостей сім'ї, виховання дитини в звичних для неї умовах і встановлення контактів із сім'єю (відвідування, бесіди)</p> <p>протягом року</p>	Адміністрація ЗДО, опікунська рада, спонсори, психолог
Планування роботи з сім'ями вихованців			
<p>1. Соціологічне дослідження щодо визначення визначення соціального статусу і мікроклімату сім'ї:</p> <p>- Анкети для вихователів і</p>	Банк даних щодо сімей вихованців	Організаційний	Адміністрація ЗДО, психолог

<p>батьків;</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бесіди з дітьми; - Вичення малюнків дітей «Моя сім'я». <p>2. Виявлення рівня батьківських вимог до дошкільної освіти дітей.</p> <p>1. Проведення моніторингу потреб сімей у додаткових послугах.</p> <p>2. Планування навчально-виховного процесу:</p> <ul style="list-style-type: none"> • програма розвитку; • річний план; • плани спеціалістів. <p>3. Ознайомлення з уставними документами і локальними актами ЗДО.</p> <p>4. Укладання договору з батьками.</p> <p>5. Обрання батьківського комітету.</p> <p>6. . Введення батьків до опікунської ради ЗДО.</p> <p>7. Планування роботи цих рад.</p> <p>8. Виявлення запитів батьків щодо освітніх та оздоровчих послуг.</p> <p>9. Виявлення ступеня</p>	<p>Опрацювання нормативних документів</p> <p>Батьківські збори</p>		
---	--	--	--

<p>залучення сімей до освітнього процесу. Рівень батьківських вимог до освіти дітей.</p> <p>10. Дослідження адекватності батьківської оцінки дитячих здібностей. Оцінка діяльності ЗДО</p>	<p>Анкетування та опитування</p>		
Спільна творчість дітей, батьків, педагогів			
<p>1. Свято присвяти в батьки. 2. Відкриття клубів за інтересами:</p> <ul style="list-style-type: none"> • театр перших ролей; • «Вмілі руки»; • музична літературна вітальня; • сімейний клуб «Вечорниці» • клуб «Карапуз» (ранній вік). <p>3. Семінари, семінари-практикуми (за заявленими темами). 4. Дні діагностики. 5. Відкриті покази знань 6. Конференція (круглий стіл). 7. Обмін індивідуальною інформацією.</p> <p>Тематичні запитання щодо розв'язання завдань навчально-виховного</p>	<p>Формування груп батьків за інтересами Школа для батьків</p> <p>Консультування</p>	<p>Практичний</p> <p><i>Завдання:</i> формування установки на співпрацю дитячого садочка і сім'ї, створення умов для такої співпраці.</p> <p>За річними планами протягом року</p> <p>Вересень Квітень Травень</p>	<p>Методист, батьківський комітет</p> <p>Методист Психолог Медпрацівник Методико-психологічна служба</p> <p>Педагогічний колектив</p>

<p>процесу, адаптації готовності до навчання в школі, результативності роботи ЗДО:</p> <ul style="list-style-type: none"> • консультації фахівців; • тестування (обстеження) дітей згідно із запитами; - Бесіди, лекції із питань виховання в сім'ї; - Підготовка дітей до школи - Надання медичних послуг <p>8. Музична вітальня:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Тематичні пори року; - день музики; <p>Музична творчість дітей та дорослих на матеріалі народних пісень.</p> <p>9. Літературна вітальня:</p> <p>10. У світі казок і фантазій (образотворче мистецтво)</p> <p>11. Святковий концерт.</p> <p>12. Організація і проведення екскурсій, походів, тематичних прогулянок.</p> <p>13. Спонсорська допомога</p> <p>14. Робота щодо виготовлення костюмів, декорацій та обладнання</p>	<p>Телефон довіри</p> <p>Батьківські збори</p> <p>Консультатив ний центр для населення</p> <p>«Батьківські вітальні»</p> <p>Допомога</p>	<p>Протягом року згідно з діючи- ми планами</p> <p>Січень Листопад Квітень Травень Жовтень</p>	<p>Керівник ЗДО, ви- хователі</p> <p>Батьківський комітет</p> <p>Спеціалісти</p> <p>Методист</p> <p>Творча група</p>
---	--	--	--

<p>до свят, театралізованих дій тощо.</p> <p>15.Виготовлення різноманітних предметів із природного матеріалу.</p> <p>16.Дитячі свята, театралізовані вистави, конкурси, вікторини, виставки.</p> <p>17.День здоров'я.</p> <p>18.Ділова гра «Кошик проблем»</p> <p>19.Свято «Вітаємо, зимонько!»</p> <p>20.Конкурс «Сім'я року»</p> <p>21.»Тато, мама, я – спортивна сім'я»</p> <p>22.Конкурс стіннівок «Формуємо здорові звички»</p> <p>23. Кулінарний клас «Здорове харчування — запорука здоров'я дитини».</p> <p>24. Випуск листівок і газет, журналів, сімейних альбомів із метою підтримки позитивного досвіду сімейного виховання.</p> <p>25. Заняття за участі батьків.</p> <p>26. Домашні завдання.</p>	<p>батьків</p> <p>ЗДО</p> <p>Дозвільні заходи</p> <p>Залучення батьків до участі у навчально-</p>		
---	---	--	--

<p>27. Спільні проекти та участь в акціях ЗДО щодо виконання завдань батьками та дітьми:</p> <ul style="list-style-type: none"> • дитячий майданчик моєї мрії; • бабусин сундучок; • королівство фантазерів. <p>28. Огляди-конкурси;</p> <ul style="list-style-type: none"> • конкурс малюнків; • «Казочку складемо разом». <p>29. Ярмарок народної творчості</p>	виховній роботі ЗДО	Лютий	Методист, вихователі, музичний керівник
Педагогічна просвіта батьків			
<ol style="list-style-type: none"> 1. Рекламний стенд. 2. Інформаційні стенди в групах. 3. Тематичні виставки. 4. Пам'ятки для батьків. 5. Спеціальні експозиції, фотовиставки. 6. Пересувні бібліотечки. 7. Випуск щомісячного журналу для батьків «Сонячний зайчик» 	Наочна педагогічна пропаганда	Протягом року	Методист

Додаток К

Орієнтовний план роботи з батьками

І етап

Вересень, жовтень

Вересень

1. Діагностика сімей дітей, які відвідують ЗДО.

А) Анкетування

Б) Індивідуальні бесіди, опитування на тему: «Гуманістичний підхід в сімейному вихованні»

В) Відвідування дитини вдома (благоустрій групи, ігрового майданчика і т. д.

Жовтень

1. Створення банку даних сімей.

2. День відкритих дверей на тему: «Подаруймо добринку ближньому»

3. Організація роболти консультпункту «Довіра»

II етап

Листопад, грудень, січень

Листопад

А) складання родоводу дитини.

Б) Лекторій «Поспішаймо закладати моральний фундамент»

В) Оформлення інформаційного батьківського куточка «Дитячий садок і родина. Сім'я єдина»

Грудень

1. Тренінг «Стимулюймо моральний вибір дитини»

2. Оформлення міні-бібліотеки для батьків на тему: «Абетка гуманної української дитини»

3. Створення книги «Де живе добро»

Січень

1. Засідання дискусійного круглого столу «Батьківська педагогіка В.О. Сухомлинського і сучасне родинне виховання»

2. Розробка індивідуальних пам'яток рекомендацій «Азбука ввічливості»

3. Випуск родинної газети «Родинне сонцеколо»

III етап

Лютий, березень, квітень

Лютий

1. Конкурс «Лицарський турнір»

2. Виставка спільних робіт батьків і дітей «У дружньому колі», «Родинна творчість»

3. Спільний піший похід по екологічних стежинах «Допоможемо синичці»

Березень

1. Родинне свято «Обереги нашого дитинства»

2. Добродійна акція «Пташок викликаю з далекого краю»

3. Конференція для батьків «Витоки доброти»

Квітень

1. Красознавчо-туристичний похід «Куди біжить Сула»

2. Спортивна розвага «Спритні, сильні, дужі, до фізкультури небайдужі»

3. Добродійна акція «День милосердя», «Подаруймо іграшку хворим дітям».